

BREDE WELVAART

MONITOR **2022**

GRONINGEN

BREDE WELVAART

MONITOR **2022**

GRONINGEN

INHOUD

Voorwoord	6		
1 Inleiding	8	5 Gezondheid	58
		5.1 Ervaren gezondheid	59
2 Bevolking	14	5.2 Langdurige ziekten of aandoeningen	62
2.1 Bevolkingsontwikkeling	15	5.3 Leefstijl	64
2.2 Huishoudensontwikkeling	18	5.4 Levensverwachting	67
2.3 Vergrijzing en ontgroening	20	5.5 Wat betekent dit voor brede welvaart?	68
2.4 Migratie	24		
2.5 Prognose	26	6 Arbeid en vrije tijd	70
2.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?	28	6.1 Arbeidsparticipatie	71
		6.2 Banen en sectoren	73
3 Welzijn	30	6.3 Vacaturegraad	76
3.1 Tevredenheid met het leven	31	6.4 Werkloosheid	78
3.2 Tevredenheid met vrije tijd	34	6.5 Tevredenheid met werk en reistijd van en naar werk	81
3.3 Ervaren leefbaarheid	35	6.6 Opleidingsniveau	86
3.4 Wat betekent dit voor brede welvaart?	40	6.7 Laaggeletterdheid	88
		6.8 Wat betekent dit voor brede welvaart?	90
4 Materiële welvaart	42	7 Wonen	92
4.1 Bruto binnenlands product	43	7.1 Tevredenheid met de woonomgeving	93
4.2 Besteedbaar inkomen	45	7.2 Tevredenheid met de woning	95
4.3 Lage inkomens	46	7.3 Woningmarkt	100
4.4 Bijstandsuitkeringen	53	7.4 Woningvoorraad	101
4.5 Kunnen rondkomen	54	7.5 Afstand tot voorzieningen	102
4.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?	56	7.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?	106
		8 Samenleving	108
		8.1 Sociale contacten met familie, vrienden of buren	109
		8.2 Eenzaamheid	112
		8.3 Vertrouwen	114
		8.4 Mantelzorg	116
		8.5 Vrijwilligerswerk	120
		8.6 Participatie in buurtactiviteiten	122
		8.7 Wat betekent dit voor brede welvaart?	124
		9 Veiligheid	126
		9.1 Geregistreerde misdrijven	128
		9.2 Veiligheidsbeleving	130
		9.3 Ervaren overlast en waardering veiligheid in dorp of wijk	131
		9.4 Wat betekent dit voor brede welvaart?	134
		10 Milieu	136
		10.1 Natuur- en bosgebieden	137
		10.2 Zwemwater, hitte en droogte	140
		10.3 Emissies van fijnstof en broeikasgas	142
		10.4 Energietransitie	145
		10.5 Wat betekent dit voor brede welvaart?	148
		Slotbeschouwing	162
		Literatuurlijst	168
		Bijlage: Overzicht indicatoren	178

VOORWOORD

Samen werken aan een krachtige samenleving. Een vitale provincie waarin de mogelijkheden en kansen voor iedereen bereikbaar zijn, nu én in de toekomst. Dat is één van de ambities van de provincie Groningen. Ons doel is om de brede welvaart in onze provincie te verbeteren. Brede welvaart is een nieuw concept waarbij welvaart verder gaat dan alleen economische groei. Brede welvaart is meer dan de financiële situatie van individuen, het gaat ook over de gezondheid, het onderwijsniveau en het gevoel van veiligheid van mensen, de toegankelijkheid van voorzieningen, de kwaliteit van de leefomgeving en vele andere factoren. Het is een nieuwe manier van kijken naar de samenleving. Integraal, met oog voor alles wat voor onze inwoners van waarde is. Daarbij kijken we niet alleen naar het hier en nu, maar ook naar de gevolgen van ons handelen voor onze kinderen en kleinkinderen (later) en op andere plekken in de wereld (elders).

De maatschappelijke uitdagingen waar we in onze provincie voor staan, gaan dwars door alle sectoren heen. Om te kunnen bepalen waar (overheids-) interventies nodig zijn om brede welvaart in de provincie te versterken, is de Monitor Brede Welvaart Groningen een waardevol instrument. De Monitor Brede Welvaart Groningen biedt ons inzicht in de huidige trends en ontwikkelingen in de regio. Een waardevolle aanvulling op de landelijke cijfers is dat in deze monitor ook het perspectief van de inwoners een belangrijke plek heeft gekregen. Wat inwoners in Groningen ervaren, vinden en doen, is van belang. Daarbij gaat het om de kwaliteit van leven, de mate waarin Groningers in staat zijn om deel te nemen aan de samenleving en hoe ze veranderingen in hun leefsituatie ervaren. Met deze objectieve en subjectieve cijfers en onafhankelijke analyses draagt het Sociaal Planbureau Groningen bij aan een inhoudelijke discussie in onze regio.

Deze monitor maakt duidelijk hoe de brede welvaart in Groningen zich ontwikkelt en voor welke opgaven de regio staat. Er is zorgvuldig gekeken naar waar wij als provincie goed scoren en waar we met elkaar iets te doen hebben. Het is een startpunt voor overheden en maatschappelijke organisaties om het gesprek aan te gaan over passende beleidskeuzes, die bijdragen aan de brede welvaart van alle inwoners in onze provincie, nu en in de toekomst. Dat is een uitgangspunt waar we in de regio mee verder kunnen.

Ik hoop dat deze monitor veel inspiratie biedt aan inwoners, overheden en andere organisaties om met een brede blik en grote inzet aan brede welvaart van Groningen te blijven werken!

Tjeerd van Dekken
Gedeputeerde provincie Groningen

1 INLEIDING

Groningen wil een regio zijn waar het fijn leven, wonen en werken is, met een goed toekomstperspectief. Met andere woorden, goed leven voor jong en oud. Hoe zorg je voor een gebied met een gezonde economische, sociale en ecologische basis? En hoe gaan we om met de grote uitdagingen als klimaatadaptatie, energietransitie en betaalbaar wonen?

Om te kunnen bepalen waar (overheids-)interventies nodig zijn om brede welvaart vorm te geven, is er behoefte aan meer zicht op hoe het écht met Groningers gaat; welke sociaal-maatschappelijke vraagstukken er spelen in Groningen; en waar we nog echt iets aan moeten doen met elkaar. De Monitor Brede Welvaart Groningen biedt dat inzicht.

Brede welvaart

Sociaal Planbureau Groningen onderzoekt en monitort de brede welvaart in de provincie Groningen. Welvaart staat in onze alledaagse werkelijkheid voor veel meer dan alleen ons inkomen of het bruto binnenlands product. Hoe een samenleving zich ontwikkelt is niet alleen uit te drukken in geld en economische groei. Naast die materiële welvaart is ook welzijn van belang. Dat is het uitgangspunt achter het concept ‘brede welvaart’; het is bedoeld om met een brede blik naar ontwikkeling en groei te kijken. Bij brede welvaart kijken we naar de kwaliteit van leven en hoe dat samenhangt met vele andere factoren, die per gebied en doelgroep kunnen verschillen.

“Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld”

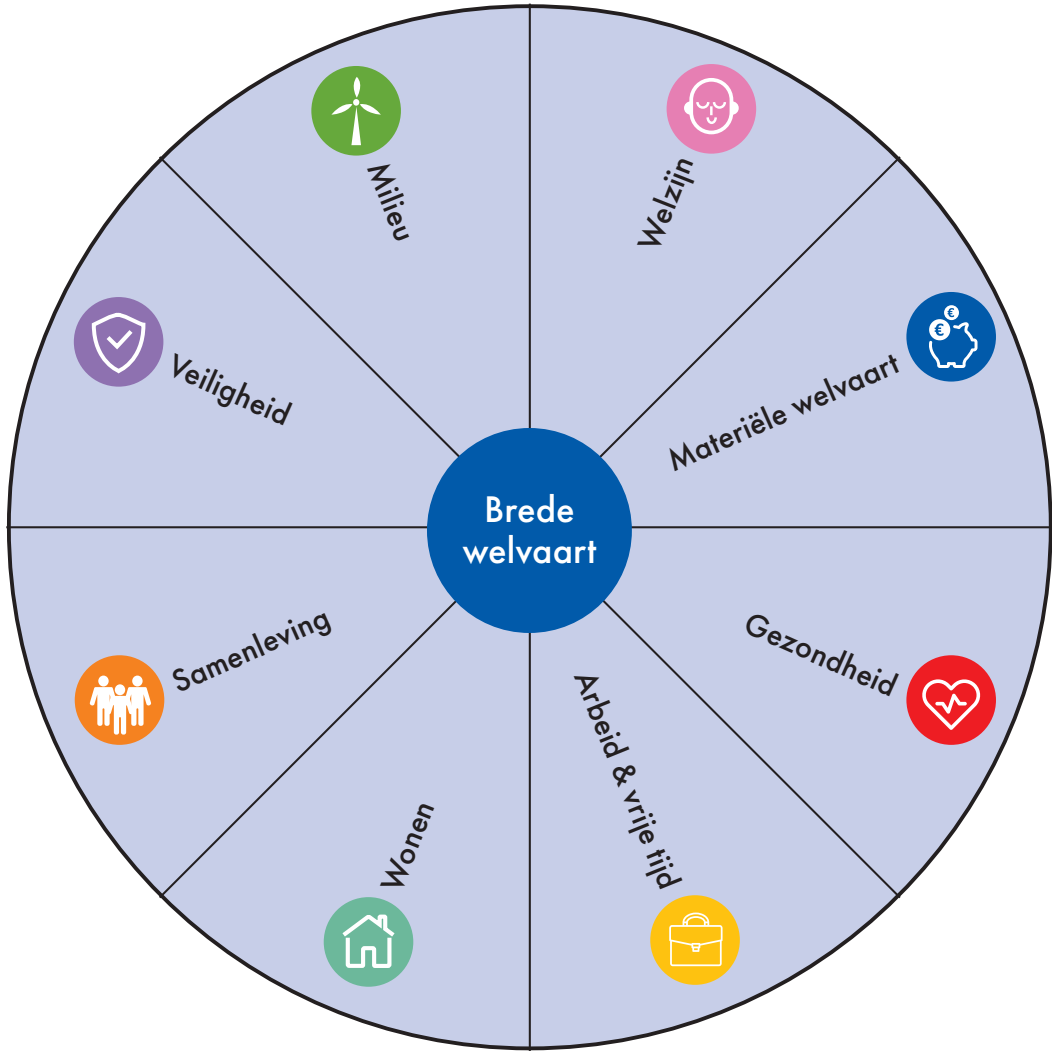
Definitie brede welvaart, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Brede welvaart als (beleids)kader

Het is duidelijk dat we anders moeten groeien, met meer aandacht voor het welzijn van iedereen. In het hier en nu, maar vooral ook met het oog op een goede toekomst van onze (klein) kinderen. Brede welvaart is een andere manier van kijken naar de samenleving. Integraal, met oog voor alles wat voor onze inwoners van waarde is: hoe schoon de lucht is die we inademen, hoe gezond we zijn, hoe veilig we ons voelen en hoeveel vertrouwen we in de overheid hebben.

Deze monitor geeft een brede blik op hoe de provincie Groningen en haar regio’s ervoor staan en is bedoeld voor het onderbouwen en ondersteunen van beleid. Het geeft ook een afwegingskader voor overheden, bedrijven en burgers om de brede welvaart in de regio te versterken. Groningen wil een regio zijn waar het goed leven, wonen en werken is, met een goed toekomstperspectief. De monitor maakt duidelijk welke sociaal-maatschappelijke vraagstukken spelen in Groningen en in welke regio’s of welke gemeenten interventies gewenst zijn om de brede welvaart te versterken.

Dimensies brede welvaart

Brede welvaart in Groningen

Sinds 2018 brengt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) jaarlijks de landelijk Monitor Brede Welvaart (MBW) uit. Om de brede welvaart in provincies en regio’s in kaart te brengen heeft CBS eind 2020 de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) ontwikkeld. CBS geeft inzicht in brede welvaart aan de hand van acht dimensies: welzijn, materiële welvaart, gezondheid, arbeid en vrije tijd, wonen, samenleving, veiligheid, en milieu.

Wij gebruiken deze regionale monitor van CBS als startpunt voor het maken van de Monitor Brede Welvaart Groningen 2022. We volgen de acht dimensies van CBS en vullen deze aan met data en onderzoeken die specifiek voor Groningen gelden. Voor elke indicator schetsen we de huidige situatie en maken we verschillen tussen regio’s, gemeenten, en specifieke doelgroepen binnen de samenleving inzichtelijk. Ook kijken we naar ontwikkelingen in de loop van de tijd. In bijlage 1 is een overzichtstabel opgenomen met per thema alle indicatoren.

Omdat we ook informatie benutten uit het Groninger Panel schetsen wij bovendien een beeld van hoe Groningers zelf vinden dat het gaat. Door de toevoeging van subjectieve informatie kunnen de objectieve gegevens in het juiste daglicht geplaatst worden. Deze aanvullingen zorgen voor een realistisch beeld van de kansen en uitdagingen voor de provincie Groningen.

Om de ervaringen en meningen van inwoners mee te nemen in de monitor, volgen we diverse subjectieve aspecten van brede welvaart longitudinaal via ons burgerpanel: het Groninger Panel. Het Groninger Panel telt ruim 6.000 leden en is een afspiegeling van de Groninger bevolking van 18 jaar en ouder. In het najaar van 2022 vulden 2.407 panelleden (40%) een uitgebreide vragenlijst in over diverse subjectieve aspecten van brede welvaart. Sinds 2016 wordt deze vragenlijst iedere twee jaar aan de burgerpanels in Groningen, Friesland en Drenthe voorgelegd. De resultaten zijn per gemeente representatief voor leeftijd, geslacht en opleidingsniveau ¹.

¹ Het wegingsmodel is per 2022 aangescherpt door ook het opleidingsniveau mee te nemen. Om goed te vergelijken met de resultaten van 2018 en 2020 is deze data met terugwerkende kracht gewogen inclusief opleidingsniveau. Hierdoor kunnen de genoemde percentages over 2018 en 2020 in voorliggende publicatie iets afwijken van eerdere publicaties.

Van foto naar doorlopende monitor

Deze Monitor Brede Welvaart Groningen richt zich op het ‘hier en nu’. Het biedt een foto van de huidige situatie, waarbij we in combinatie met de voorgaande monitoren langzaam naar een ‘bewegend beeld’ gaan. Dit is één van de belangrijkste doelstellingen: om van foto naar foto tot de stopmotion film te komen waarbij we echt zicht krijgen op de ontwikkeling in Groningen. Daarvoor is het belangrijk om zowel de huidige indicatoren langdurig te monitoren alsook te blijven nadenken over mogelijke aanvullingen daarop. Sociaal Planbureau Groningen zal – samen met de Groninger gemeenten en andere stakeholders uit de regio – de monitor in de komende jaren verder blijven ontwikkelen.

Brede welvaart gaat echter over meer dan alleen het hier en nu. Het gaat ook over later en elders ². Bij ‘later’ hebben we het over behoud van brede welvaart voor toekomstige generaties. De hoofdvraag daarover luidt als volgt: hoe zorgen we ervoor dat onze kinderen, kleinkinderen en diens kinderen dezelfde kansen op dezelfde brede welvaart als wij nu? Echter, het monitoren van ‘later’ is complexer dan monitoren hoe het nu gaat. Daarom zoeken we naar indicatoren die meer zeggenschap hebben op de lange termijn ³.

Nadenken over het effect van hier en nu op later is een belangrijk onderdeel van sturen en besturen op brede welvaart. Dit doen we niet alleen. Samen met andere (regionale) planbureaus wordt er gewerkt aan de dimensie ‘later’. We verkennen de komende periode met diverse stakeholders vanuit de provincie, gemeenten en maatschappelijke organisaties op welke wijze een zo goed mogelijk beeld gevormd kan worden van de effecten voor toekomstige generaties. We verdiepen daarbij tevens onze mogelijkheden om in de nabije toekomst ook de relevante data van ‘later’ goed te ontsluiten.

² ‘Elders’ gaat over de gevolgen van keuzes en ontwikkelingen hier, op andere plekken in de wereld. Dat hoeft niet altijd om ver weg te gaan. Ook de impact op een buurgemeente, aangrenzende provincie of land kan heel betekenisvol zijn. Het monitoren hiervan is echter nog volop in ontwikkeling.

³ De beschikbaarheid van deze data vanuit de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS is bovendien vooralsnog vrij beperkt, met name op provincie, corop en in het bijzonder op gemeenteniveau.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2, start deze monitor met een beschrijving van de bevolkingsontwikkeling in Groningen. In de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS is geen aparte dimensie ‘Bevolking’ opgenomen. Echter, ontwikkelingen zoals vergrijzing, ontgroening en veranderingen in de hoeveelheid en grootte van huishoudens zullen de verschillende dimensies van de brede welvaart in de provincie beïnvloeden en van context voorzien. Vervolgens beschrijven hoofdstukken 3 tot en met 11 de acht dimensies van brede welvaart in Groningen. We sluiten de rapportage af met een slotbeschouwing.

De cijfers en beknopte duiding uit deze monitor is ook beschikbaar op onze website: www.sociaalplanbureau groningen.nl/brede-welvaart

2. BEVOLKING

Hoe de bevolking zich ontwikkelt heeft veel invloed op de samenleving. Toename of afname van het aantal inwoners, maar ook of er bijvoorbeeld sprake is van vergrijzing of ontgroening, heeft invloed op vele aspecten in de samenleving, zoals wonen, werken, onderwijs, zorg en voorzieningen. Hoe de bevolking is samengesteld vormt dus een belangrijke context voor de brede welvaart in Groningen.

In de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS is geen aparte dimensie 'Bevolking' opgenomen. De demografische ontwikkelingen die in Groningen gaande zijn en die zich de komende jaren zullen doorzetten, zullen de brede welvaart in de provincie wel beïnvloeden en van context voorzien. Goed inzicht in de ontwikkelingen van de bevolking in Groningen is van cruciaal belang om beleid te maken voor de mensen die er wonen. In dit hoofdstuk starten we daarom met een beschrijving van de demografische ontwikkelingen in Groningen. Behalve de bevolkingsontwikkeling, vergrijzing en ontgroening kijken we ook naar de huishoudensontwikkeling, migratie en prognoses.

2.1 Bevolkingsontwikkeling

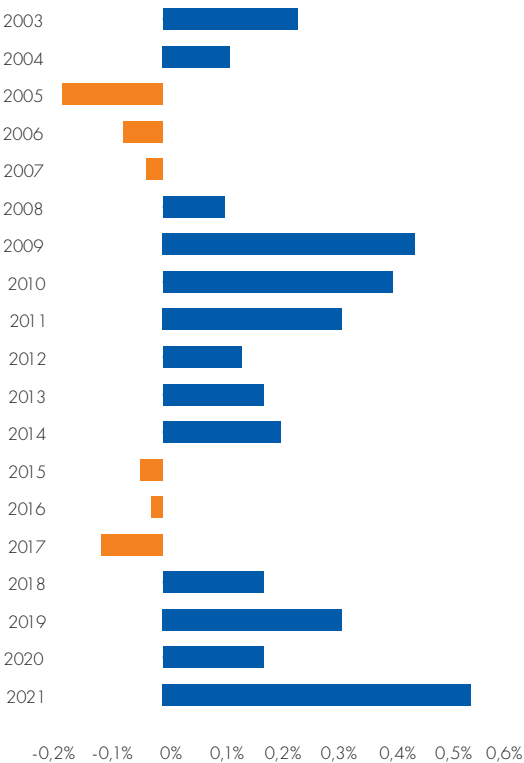
Het aantal inwoners in de provincie Groningen is in 2021 opnieuw toegenomen. Op 1 januari 2022 waren er 590.144 Groningers, dat is 0,6% meer dan het jaar daarvoor. Sinds 2018 groeit de bevolking van Groningen, in de jaren daarvoor was er sprake van lichte krimp.

Bevolkingsgroei bestaat uit het natuurlijke saldo (het verschil tussen het aantal geboorten en het aantal sterftegevallen) en het migratiesaldo (het verschil tussen het aantal mensen dat zich vestigde en vertrok). Het migratiesaldo kan zowel worden berekend ten opzichte van andere Nederlandse gemeenten (binnenlands migratiesaldo) alsook met verhuizingen naar en uit het buitenland (buitenlands migratiesaldo).

Groei sinds 2018

Na een korte periode van krimp van 2015 tot en met 2018, kent Groningen sinds 2018 weer een toename van de bevolking. De groei is niet evenredig verdeeld over de provincie. In Westerwolde is de sterkste groei te zien in de jaren 2018 tot en met 2021 (7,6%). Deze groei is het gevolg van een positief buitenlands migratiesaldo.

Figuur 1 Percentuele bevolkingsgroei in Groningen ten opzichte van het voorgaande jaar op 31 december
Bron CBS

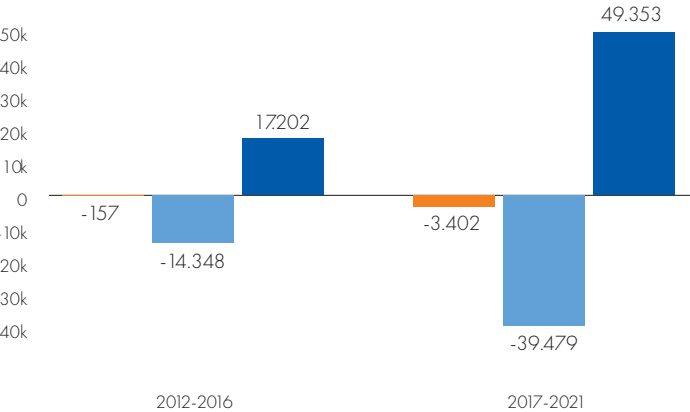

590.144

Groningers op 1 januari 2022.

Figuur 2 Bevolkingsgroei in Groningen uitgesplitst in natuurlijk saldo en migratiesaldo's, 2012-2021
Bron CBS

- Natuurlijke groei
- Binnenlands migratiesaldo
- Buitenlands migratiesaldo

De natuurlijke groei en het binnenlands migratiesaldo zijn namelijk negatief. De verklaring voor het hoge aantal vestigingen uit het buitenland is vermoedelijk het asielzoekerscentrum in Ter Apel. Naast Westerwolde zijn ook de gemeenten Groningen (2,2%) en Oldambt (1,2%) gegroeid. Voor de gemeenten Het Hogeland en Westerkwartier kan de groei niet afzonderlijk berekend worden omdat bij de gemeentelijke herindelingen de voormalige gemeente Winsum opgesplitst is over de twee gemeenten. Gezamenlijk is de bevolking in de twee gemeenten echter met 1,3% toegenomen. De sterkste daling zien we in de gemeenten Eemsdelta (-2,2%) en Stadskanaal (-1,3%). In de overige Groningse gemeenten zien we een lichte daling in de bevolking van minder dan 0,5%. Een groeiende bevolking heeft meestal van alles meer nodig: meer woningen, meer voorzieningen en meer infrastructuur.

Er overlijden meer Groningers dan dat er geboren worden

Natuurlijke bevolkingsgroei negatief

In de jaren 2012 tot en met 2016 had de natuurlijke groei vrijwel geen invloed op de bevolkingsontwikkeling; er overleden in deze vijf jaar 157 meer mensen dan dat er kinderen geboren werd. In de jaren daarna is er wel duidelijk negatief natuurlijk saldo; er overleden 3.402 meer mensen dan dat er geboren werden in de provincie Groningen (2017 tot en met 2021). Sinds 2019 wordt het negatief natuurlijke saldo ieder jaar groter. De toename is voornamelijk het gevolg van het stijgende aantal sterfgevallen, dat samenhangt met de ouder wordende bevolking.

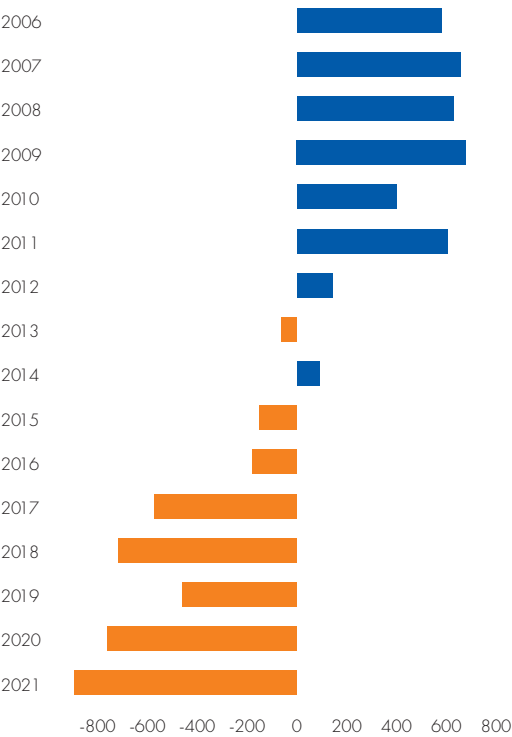
Bevolkingsgroei door migratie positief

Alle Groningse gemeenten kenden in 2021 een vestigingsoverschot; een positief migratiesaldo is daarom de belangrijkste reden voor de groei van de Groningse bevolking. Met uitzondering van de jaren 2015 en 2017 hebben zich sinds 2009 ieder jaar meer mensen in Groningen gevestigd dan dat er vertrokken. Deze trend is voor een belangrijk deel ingegeven door buitenlandse verhuizingen.

Zowel het positieve buitenlandse migratiesaldo als het negatieve binnenlandse migratiesaldo zijn groter geworden. In de jaren 2017 tot en met 2021 vertrokken 39.479 meer mensen naar andere gebieden in Nederland dan dat er zich mensen in Groningen vestigden. Dat is meer dan twee keer zo veel als in de periode ervoor (-14.348). In de jaren 2017 tot en met 2021 bestond het positieve buitenlands migratiesaldo uit 49.353 mensen. Dit is aanzienlijk meer dan de periode ervoor; in de jaren 2012 tot en met 2016 vestigden slechts 17.202 mensen meer vanuit het buitenland dan dat er mensen vertrokken.

In het jaar 2021 vestigde zich 22.575 mensen vanuit het buitenland in de provincie. Dit is aanzienlijk meer dan het aantal personen dat naar het buitenland vertrok (5.665 personen). Deze recente toename in het aantal mensen dat zich vanaf het buitenland in Groningen vestigde valt te verklaren door de vluchtelingencrisis. In de gemeenten Groningen,

Figuur 3 Natuurlijk saldo Groningen (per 1.000 inwoners), 2006-2021
Bron CBS

Westerwolde en Eemsdelta was het vestigingsoverschot volledig te wijten aan een positief buitenlands migratiesaldo. Het binnenlands migratiesaldo was voor deze gemeenten namelijk negatief. Voor gemeente Groningen speelt ook de toenemende internationalisering van de grote onderwijsinstellingen een rol (Rijksuniversiteit Groningen, 2021).

2.2 Huishoudensontwikkeling

In de afgelopen 10 jaar is het aantal huishoudens in Groningen toegenomen met bijna 6%, vooral door de toename van éénpersoonshuishoudens. Het aantal eenpersoonshuishoudens zal naar verwachting blijven groeien tot 2050.

Een huishouden bestaat uit één of meerdere personen die alleen of samen in een woonruimte wonen. Er wordt onderscheid gemaakt tussen eenpersoonshuishoudens, eenouderhuishouden en meerpersoonshuishoudens met of zonder kinderen.

ruim 300.000
huishoudens in de provincie
Groningen op 1 januari 2022.

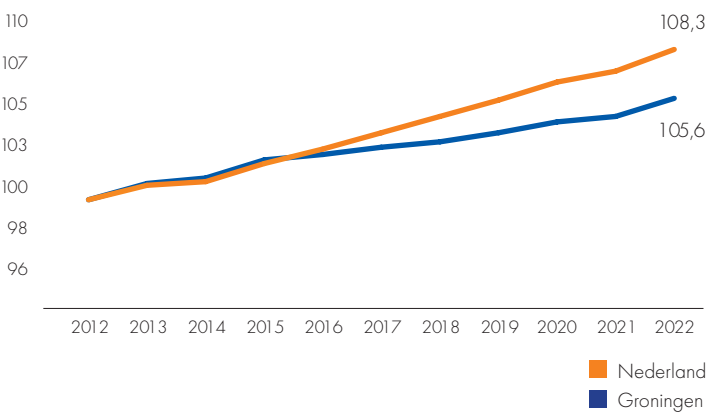
Groei aantal huishoudens

Op 1 januari 2022 waren er meer dan 300.000 huishoudens in de provincie Groningen. Sinds 2012 is het aantal huishoudens in de provincie met 5,6% gegroeid. Na een afvlakking van de groei van het aantal huishoudens rond 2015, nam het aantal huishoudens weer toe in de afgelopen jaren. Het aantal huishoudens is de afgelopen 10 jaar in Groningen wel minder sterk toegenomen dan in Nederland.

Over het algemeen stijgt het aantal huishoudens harder dan de totale bevolking. Dit heeft te maken met huishoudingsverduunning: de trend dat er steeds minder personen per huishouden zijn. Dit komt onder andere door een toename in scheidingen, alleenstaande ouderen, en andere eenpersoonshuishoudens zoals studenten. Door deze ontwikkelingen groeit de bevolking niet, maar kan toch het totaal aantal huishoudens in de bevolking toenemen.

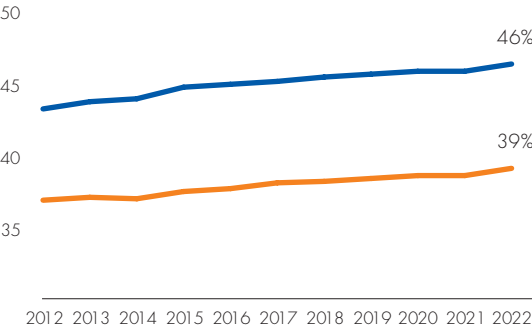
De groei van het aantal huishoudens is niet evenredig verdeeld over de provincie. Het aantal huishoudens nam het meest toe in de gemeente Groningen (9,7%). In Pekela (-2,6%) en Eemsdelta (-2,2%) is het aantal huishoudens juist gedaald.

Figuur 4 Groei in aantal huishoudens
(index is 2012), 2022
Bron CBS

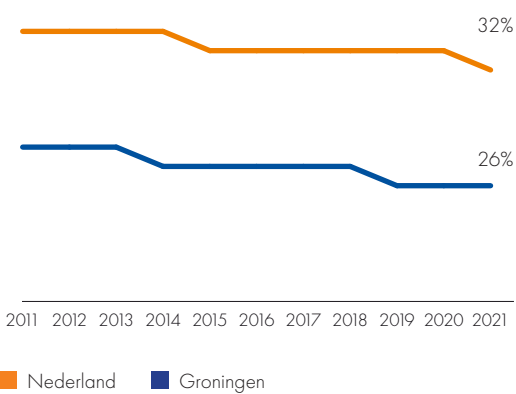

 4 op de 10
huishoudens bestaat uit één persoon.

Figuur 5 Aandeel eenpersoonshuishoudens 2012-2022
Bron CBS

Figuur 6 Aandeel huishoudens met kinderen 2011-2021
Bron CBS

Huishoudens worden kleiner

Het aantal huishoudens is vooral toegenomen door de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. Hiervan zijn er sinds 2012 meer dan 16.000 bijgekomen, een groei van ongeveer 13%. Het aantal eenpersoonshuishoudens in heel Nederland is iets meer gestegen (15%). Wel bleef het aandeel eenpersoonshuishoudens in Groningen aanzienlijk boven het Nederlandse gemiddelde.

Binnen de provincie zijn grote verschillen in het aandeel eenpersoonshuishoudens. In de meeste gemeenten ligt het aandeel namelijk onder het Nederlandse gemiddelde. De oorzaak hiervan is de bevolkingssamenstelling van de gemeente Groningen, waar 59,4% van de huishoudens een eenpersoonshuishouden is. Dit komt door de aanwezigheid van de Rijksuniversiteit Groningen en de Hanzehogeschool Groningen, die een groot aantal studenten aantrekken. Daarentegen is het aandeel eenpersoonshuishoudens in Westerkwartier slechts 32,5%.

Het aantal huishoudens met kinderen daarentegen daalt al geruime tijd. Het aandeel ligt in Groningen lager dan het Nederlandse gemiddelde maar volgt dezelfde trend. In de meeste gemeenten ligt het gemiddelde dicht bij het Nederlandse gemiddelde. Alleen in Westerkwartier (37,5%) is het aandeel een stuk hoger. In de gemeente Groningen is het aandeel juist een stuk lager (18,4%).

19%
van de Groningers is jonger dan 20 jaar.

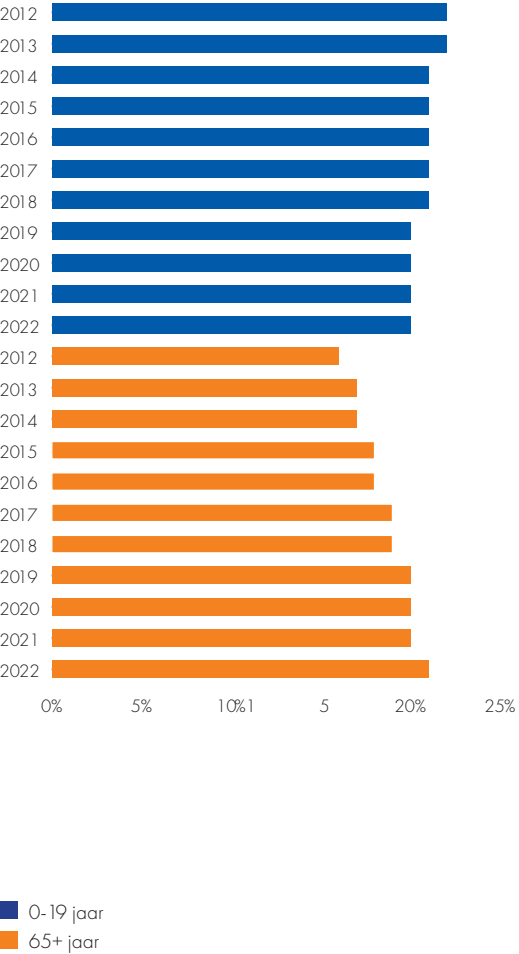
2.3 Vergrijzing en ontgroening

Groningen heeft te maken met een veranderende samenstelling van de bevolking: ontgroening en vergrijzing. Ontgroening betekent dat het aandeel kinderen en jongeren in de totale bevolking afneemt. Vergrijzing duidt op een toename van het aandeel senioren in de bevolking. In Groningen is het percentage jongeren onder de 20 jaar in de afgelopen 10 jaar met 2,2 procentpunt gedaald naar 19,6%. Het percentage 65-plussers steeg juist van 16,5% naar 20,6% in deze periode. Ook het aantal oudere ouderen neemt toe. Dit wordt dubbele vergrijzing genoemd: er zijn meer én oudere senioren.

Net als in de rest van Nederland verandert de bevolkingssamenstelling in Groningen in snel tempo. Er is sprake van ontgroening (afname van het aandeel jongeren) en vergrijzing (toename van het aandeel ouderen). De vergrijzing van de bevolking gaat in een sneller tempo dan de ontgroening. Een veranderende samenstelling van de bevolking leidt tot nieuwe uitdagingen. Ontgroening en vergrijzing hebben economische gevolgen doordat de beroepsbevolking steeds kleiner wordt. Dit is de groep die het grootste deel van de belastingen betaalt, maar het beïnvloedt bijvoorbeeld ook de vraag naar verschillende type voorzieningen en woningen.

 20%
van de Groningers is 65 jaar
of ouder.

Figuur 7 Ontgroening en vergrijzing
2012-2022
Bron CBS

Vergrijzing en ontgroening zetten door

In 2012 was nog ongeveer 21,8% van de Groningers jonger dan 20 jaar. Op 1 januari 2022 is dit percentage gezakt naar 19,6%. Het percentage Groningers van 65 jaar en ouder is in diezelfde periode juist sterk gestegen van bijna 16,5% naar bijna 20,6%. In 2020 waren er voor het laatst meer jongeren dan ouderen in de provincie Groningen en de verwachting is dat deze situatie zo blijft. Het aandeel jongeren in de bevolking is lager dan gemiddeld voor Nederland, terwijl het aandeel ouderen in Groningen systematisch boven het Nederlands gemiddelde ligt. In 2022 is het aandeel jongeren in Groningen 1,6 procentpunt lager dan landelijk. Het aantal 65-plussers is 0,6 procentpunt hoger. 10 jaar eerder waren deze verschillen nagenoeg hetzelfde. Zowel het aandeel jongeren en het aandeel ouderen volgen wel dezelfde trend als de landelijke trend.

Zowel ontgroening als vergrijzing verschillen per Groningse gemeente. De gemeente Groningen heeft een aanzienlijk lager aandeel ouderen. Hoewel deze gemeente een relatief jonge bevolking heeft, is het aandeel bewoners van onder de 20 toch lager dan het provinciale gemiddelde. Dit komt omdat de verscheidene onderwijsinstellingen in de provincie jongeren tussen de 18 en de 25 jaar aantrekken.

Het aantal inwoners onder de 20 is in de meeste andere gemeenten vergelijkbaar met het provinciaal gemiddelde (19,6%). Alleen in Westerkwartier is het aandeel jongeren een stuk hoger (23,2%). Het aandeel ouderen varieert meer tussen de gemeenten, van 15,3% in de gemeente Groningen tot 26,4% in Westerwolde. Vooral de gemeente in het oosten van de provincie hebben vaak een groter aandeel 65+ plussers.

Hoewel in Westerwolde het aandeel 65-plussers het hoogst is, is de toename in het aandeel ouderen sinds 2018 wel afgezwakt. Sinds datzelfde jaar neemt het aandeel jongeren juist toe. Hierbij toont Westerwolde een afwijkend patroon van alle andere gemeenten. In de andere Groningse gemeenten blijft het aandeel jongeren afnemen en het aandeel ouderen toenemen.

Meer ‘oudere ouderen’

Mensen worden gemiddeld steeds ouder. Het aandeel ouderen neemt toe en daarbinnen ook het aandeel ‘oudere’ ouderen. Groningen telt op 1 januari 2022 28.522 80-plussers, dit is 4,8% van de bevolking. In 2012 lag dit aantal op 24.985 (4,3%). Naar verwachting zal dit aantal bijna verdubbeld zijn in 2040, er zijn dan 51.386 80-plussers (9,1%).

Demografische druk neemt toe

De demografische druk wordt berekend aan de hand van het aantal jongeren en ouderen ten opzichte van het aantal inwoners in de leeftijdscategorie 20 t/m 65 jaar. Het is dus de optelsom van de groene en de grijze druk. Door de ontgroening en vergrijzing in Groningen zijn er steeds minder werkenden ten opzichte van het aantal niet-werkenden. Dit duidt op een stijging van de demografische druk.

17%

van de Groningers heeft een migratieachtergrond.

In de hele provincie ligt de demografische druk in 2022 op 67%. Dat betekent dat er voor iedere 100 mensen van 20 t/m 65 jaar, 67 jongeren en ouderen zijn. Dat komt neer op ongeveer vijf werkenden op drie niet-werkenden. De demografische druk ligt in Groninger lager dan in het landelijke gemiddelde (70%). Ten opzichte van 2012 (62%) is de demografische druk wel flink toegenomen. Dit is vooral te verklaren door het groeiende aantal ouderen.

Hoe hoger de demografische druk, hoe meer druk er komt te liggen bij de kleiner wordende potentiële beroepsbevolking om de huidige voorzieningen te kunnen blijven betalen. Dit zet de al krappe arbeidsmarkt verder onder druk (zie hoofdstuk Arbeid en vrije tijd) evenals de vraag naar en behoefte aan informele zorg (zie hoofdstuk Samenleving). De groene druk neemt langzaam af doordat het aantal kinderen per vrouw daalt. Een stijging van het geboortecijfer zou op de lange termijn een oplossing voor de grijze druk kunnen bieden, maar dit duurt tientallen jaren. Een andere manier om de stijging van de grijze druk te beperken is een relatief hoog migratiecijfer omdat de potentiële beroepsbevolking toeneemt (de Beer, 2020).

2.4 Groningers met een migratieachtergrond

De omgang en samenstelling van de bevolking wordt mede bepaald door migratie. In de periode 2010-2020 is het aandeel Groningers met een migratieachtergrond ⁴ toegenomen van 13,5% in 2012 naar 17,5% in 2022. Er is een grotere toename van migratie van mensen met een niet-westerse achtergrond dan van mensen met een westerse achtergrond.

Meer Groningers met een niet-westerse migratieachtergrond

In Groningen had op 1 januari 2022 17,5% van de bevolking een migratieachtergrond. Dat betekent dat deze personen zelf, of (één

van) hun ouders, in het buitenland geboren is. Dit is veel lager dan het Nederlands gemiddelde van 25,2%. In 2010 was dit nog 13,5%. Het aandeel Groningers met een niet-westerse migratieachtergrond is gegroeid van 6,1% in 2012 naar 8,7% in 2022. Het totaal aantal Groningers met een westerse migratieachtergrond is ook toegenomen, van 7,4% naar 8,8%.

Veel Groningers met een migratieachtergrond wonen in een stedelijk gebied. In de gemeente Groningen heeft 25,9% van de inwoners een migratieachtergrond. In de gemeente Westerkwartier is dat slechts 7,8%. Opvallend is de sterke stijging van het aantal mensen met een niet-westerse achtergrond in de gemeente Westerwolde. In 2018 was het aandeel nog 3,1% en in 2022 was dit gestegen naar 9,5%. Die stijging kan verklaard worden door het asielzoekerscentrum in Ter Apel.

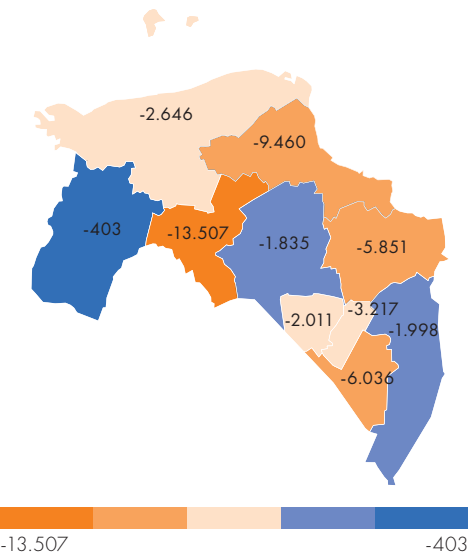
Groningers met een migratieachtergrond grijzer én groener

De bevolking met een migratieachtergrond bevat in Groningen relatief minder 65-plussers dan de bevolking met een Nederlandse achtergrond. Van de bevolking met een migratieachtergrond is 11% 65 jaar of ouder, voor de bevolking met een Nederlandse achtergrond is dat 23%. Ook zijn onder mensen met een migratieachtergrond iets meer jongeren onder de 15 jaar (16%) dan onder mensen met een Nederlandse achtergrond (13%). De grijze druk is onder Groningers met een migratieachtergrond dus een stuk lager, terwijl de groene druk wat hoger is.

⁴ Sinds 2022 gaat het CBS wat tot nu toe een “westers en niet-westerse migratieachtergrond” werd genoemd vervangen door een nieuwe indeling die wordt gemaakt op basis van herkomst. De herkomstindeling wordt bepaald als: geboren in Nederland, of herkomst uit een werelddeel of veelvoorkomend immigratieland. In toekomstige monitors zal deze nieuwe herkomstindeling worden gebruikt.

 De Groningse bevolking zal de komende 30 jaar krimpen

Figuur 8 Prognose bevolkingsgroei, 2022-2050
Bron ABF

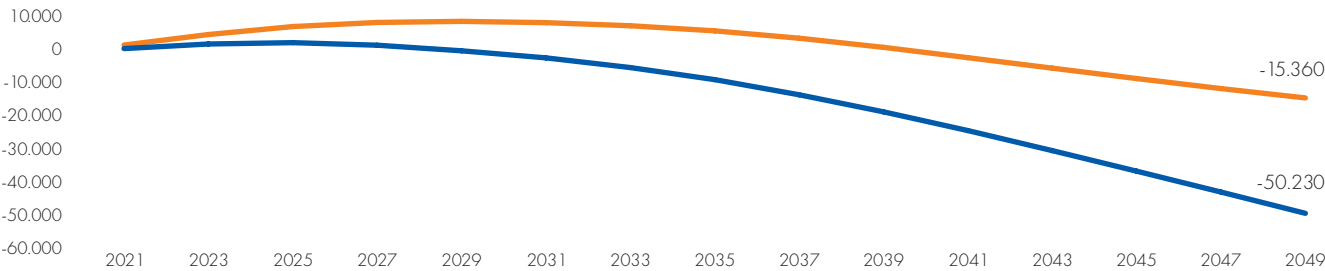
2.5 Prognose

De Groningse bevolking neemt in de komende 30 jaar in omvang af, waar Nederland als geheel nog blijft groeien. Het aandeel 65-plussers neemt toe en het aandeel jongeren wordt kleiner. De stijging van eenpersoonshuishoudens zet door.

Prognoses geven een verwachting over de ontwikkelingen; ze geven een schatting weer en zijn met onzekerheid omgeven. Er is een reële kans dat de bevolking zal groeien, maar het is ook mogelijk dat de daling sterker zal doorzetten dan verwacht.

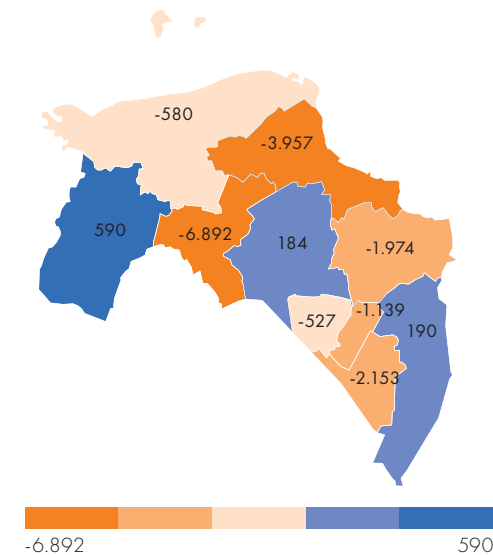
Prognoses laten afname Groningse bevolking zien
Op basis van de prognoses verwachten we een afname van de totale bevolking in Groningen. In de komende 5 jaar zal de bevolking naar verwachting nog licht toenemen, waarna vermoedelijk een bevolkingsdaling intreedt. De mate waarin de bevolking krimpt zal met de tijd toenemen.

Figuur 9 Prognose bevolkingsgroei, 2022-2050
Bron ABF

Kleine afname in aantal huishoudens komende 30 jaar

Figuur 10 Prognose huishoudens, 2022-2050
Bron ABF

De verandering van de bevolking is onevenredig verdeeld in Groningen. In de gemeente Groningen zal de bevolking naar verwachting tot 2031 nog flink toenemen (+ 11.364 inwoners). In andere gemeentes wordt vanaf nu al krimp verwacht.

Huishoudensdaling na 2030
De prognoses voor de huishoudensontwikkeling verlopen anders dan die van de totale bevolking. De verwachte afname van het aantal huishoudens begint later en de totale verwachte afname tot 2050 is lager, namelijk -15.360 huishoudens minder dan het huidige aantal. De verwachting is dat het aantal huishoudens eerst nog toeneemt met 7.775 in het jaar 2029. In 2039 zal het aantal huishoudens weer ongeveer op het huidige niveau liggen, waarna verdere afname zal plaatsvinden. Net als bij de bevolkingsomvang is de ontwikkeling in aantal huishoudens niet gelijk verdeeld over de provincie. In de meeste gemeenten wordt een flinke daling verwacht. Vooral in Eemsdelta, Oldambt, Pekela en Stadskanaal wordt een flinke percentuele daling in het aantal huishoudens verwacht, van tussen de 10% en 20%.

 Huishoudens
 Bevolking

2.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

De bevolkingsomvang van Groningen verandert. Sinds 2018 groeit de bevolking jaarlijks licht als gevolg van een positief migratiesaldo. De natuurlijke groei in de provincie is sinds 2015 negatief. Er sterven dus jaarlijks meer mensen dan dat er kinderen geboren worden. Ook het binnenlandse migratiesaldo is negatief. Er verhuizen meer mensen uit de provincie Groningen naar de rest van Nederland dan andersom. Dat er toch bevolkingsgroei plaatsvindt komt door het aantal mensen dat zich vanuit het buitenland in Groningen vestigt. Naar verwachting zal er de komende jaren nog lichte bevolkingsgroei plaatsvinden, maar zal de bevolking daarna beginnen te dalen. In sommige gemeenten wordt vanaf 2023 al een bevolkingsdaling verwacht, terwijl in de gemeente Groningen de bevolking nog tot 2031 zal groeien.

Ook de samenstelling van de Groningse bevolking verandert. Het aantal jongeren krimpt (ontgroening) en het aantal ouderen groeit (vergrijzing). Ook zijn er veranderingen in de huishoudenssamenstelling. Het aantal eenpersoonshuishoudens groeit en het aantal huishoudens met kinderen neemt af. Groningen volgt hiermee grotendeels de landelijke trend. De verwachting is dat deze trends ook de komende jaren zullen doorzetten.

Kansen en uitdagingen voor de regio

Groningen heeft te maken met ontgroening en vergrijzing en een veranderende huishoudenssamenstelling. Deze demografische veranderingen zullen de komende jaren doorzetten en gevolgen hebben voor verschillende facetten in de Groningse samenleving, zoals wonen, werken, onderwijs, zorg en voorzieningen. De demografische uitdagingen komen dan ook in diverse andere hoofdstukken aan bod.

Het aandeel ouderen in Groningen ligt hoger dan gemiddeld in Nederland en zal de komende jaren toenemen. Ook het aandeel 'oudere ouderen' zal stijgen. Dit vraagt om voldoende passende woningen waar ouderen (lang) zelfstandig kunnen blijven wonen. Ook zal de vraag naar professionele zorg en mantelzorg sterk toenemen in een vergrijzende regio. Echter door de ontgroening zal de potentiële beroepsbevolking de komende jaren afnemen. Hierdoor zijn er in de toekomst steeds minder werkenden ten opzichte van het aantal niet-werkenden (demografische druk). Dit roept de vraag op of er voldoende personeel is om de benodigde zorg aan ouderen te kunnen verlenen. De verandering in de bevolkingssamenstelling heeft dus ook zijn weerslag op de economie in de regio. Een steeds groter deel van de (krimpende) beroepsbevolking zal nodig zijn om in de zorgvraag te kunnen voorzien. Het kleiner worden van de beroepsbevolking leidt ook tot meer druk op het voortbestaan van voorzieningen en legt een extra druk op de match tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt.

Er zijn regionale verschillen in de ontwikkeling van de bevolking. Er is vooral een duidelijk verschil tussen de gemeente Groningen en de rest van de provincie. Door de demografische veranderingen zal er minder behoefte komen aan voorzieningen gericht op kinderen. De meer landelijke gemeenten hebben te maken met een sterkere ontgroening. De afname van het aantal kinderen zorgt ervoor dat er minder leerlingen zijn voor de scholen, waardoor scholen zullen moeten fuseren of sluiten. Sportverenigingen zullen moeite krijgen om voldoende jeugdleden te werven, en supermarkten om voldoende jonge arbeidskrachten te vinden. De vergrijzing kan in landelijke gebieden leiden tot verlies van voorzieningen. De vraag is hoe groot de impact hiervan is op de brede welvaart: we zien dat Groningers best gewend zijn om wat grotere afstanden te overbruggen en hun ervaren mobiliteit over het algemeen goed is.

Door de vergrijzing en door toename van het aantal éénpersoonshuishoudens zal de druk op de woningmarkt nog jaren kunnen aanhouden, zowel onder huur- als koopwoningen. De vraag naar het type woningen verandert. Daarnaast zien we sinds het herstel van de woningmarkt in 2013 dat er een verhuisbeweging van stad naar platteland op gang is gekomen. Dit is versterkt door de woningmarktcrisis (de stad is voor velen onbetaalbaar geworden) en mogelijk verder opgestuwd door de coronapandemie. De vraag is hoe dit zich in de toekomst zal ontwikkelen. Op moment van schrijven lijkt er een

kentering plaats te vinden in de woningmarkt, hoe dat verder zal gaan is nog de vraag. De prognoses geven aan dat de bevolkingsomvang verder zal afnemen, maar er is ruimte voor onzekerheid in de voorspellingen.

3. WELZIJN

Brede welvaart kan worden omschreven als het welzijn van inwoners in brede zin. Het betreft alles wat mensen van waarde vinden. Het leven draait om méér dan alleen economische groei en materiële zaken. Het uitgangspunt van het concept brede welvaart is dat het in essentie gaat over hoe het gesteld is met het welzijn van inwoners op economisch, sociaal en fysiek vlak (Weterings et al., 2021). Welzijn is iets wat ieder persoonlijk beleeft, en gaat over de mate waarin men tevreden is met de eigen leefsituatie.

In de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS wordt het welzijn in Groningen gemeten aan de hand van twee indicatoren: de mate waarin men tevreden is met het leven en de tevredenheid met vrije tijd.

In dit hoofdstuk vullen we deze indicatoren aan met regionale inzichten vanuit het Groninger Panel. We voegen specifiek de ervaren leefbaarheid toe; hoe waardeert men de leefbaarheid in eigen dorp of wijk, welke aspecten dragen hieraan bij, en wat zijn de verwachtingen voor de toekomst met betrekking tot leefbaarheid?

3.1 Tevredenheid met het leven

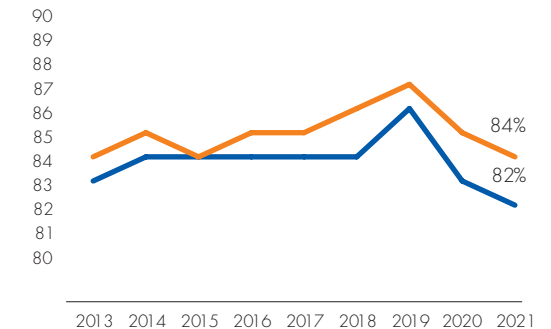
Meer dan 8 op de 10 mensen in Groningen is tevreden met het leven en geeft het leven een 7 of hoger. Wel zijn Groningers minder tevreden dan gemiddeld in Nederland.

Hoe tevreden iemand is met zijn of haar leven in het algemeen hangt mede af van de tevredenheid met de financiële en werksituatie, de gezondheid, sociale relaties, de woonomgeving en het vertrouwen in de samenleving (Van Beuningen & Kloosterman, 2011).

Groningers iets minder tevreden met het leven

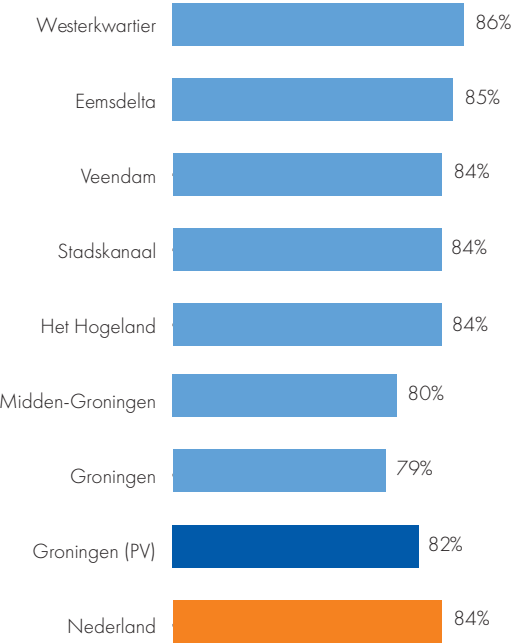
De meeste Groningers zijn tevreden met het leven: 82% gaf in 2021 het leven een rapportcijfer 7 of hoger. Dit is iets lager dan in voorgaande jaren. Hoewel de onderlinge verschillen in het land beperkt zijn, staat Groningen hiermee onderaan van alle provincies. De buurprovincies Friesland (86%) en Drenthe (86%) staan daarentegen op de tweede en derde plek. Er zijn meerdere verklaringen voor de relatief lage tevredenheid met het leven in de provincie Groningen.

Figuur 11 : Tevredenheid met het leven (rapportcijfer 7 of hoger), 2013-2021
Bron CBS

■ Nederland
■ Groningen

Figuur 12 Tevredenheid met het leven (rapportcijfer 7 of hoger), 2021
Bron CBS *

* Voor de gemeenten Pekela, Oldambt en Westerwolde zijn geen gegevens beschikbaar.

Ten eerste, het effect van ‘een stedelijke omgeving’: het aandeel tevreden inwoners ligt over het algemeen lager in stedelijke gemeenten (CBS, 2020b). En de meeste mensen wonen in de stad of in een stedelijk gebied. Dit is ook terug te zien in de verschillen op gemeenteniveau in Groningen. De gemeenten Groningen en Midden-Groningen scoren relatief laag, terwijl het Ommeland vergelijkbaar scoort met het landelijk gemiddelde. De tevredenheid over het leven was in 2020 het hoogst in de gemeente Westerkwartier (86%).*

Ten tweede, kan de lage ranking van Groningen verband houden met het gemiddeld lagere huishoudinkomen in de provincie. Mensen met een hoger inkomen zijn over het algemeen iets vaker gelukkig en tevreden met het leven dan mensen met een lager inkomen (CBS, 2020b).

Verder is het bekend dat Groningers met (meervoudige) aardbevingsschade aan de woningen een lagere tevredenheid rapporteren, aangezien zij zich minder vaak veilig voelen in de woning, een slechtere gezondheid ervaren en vaker negatieve emoties ervaren (Stroebe et al., 2019).

Jongvolwassenen en mensen met laag inkomen zijn minder tevreden

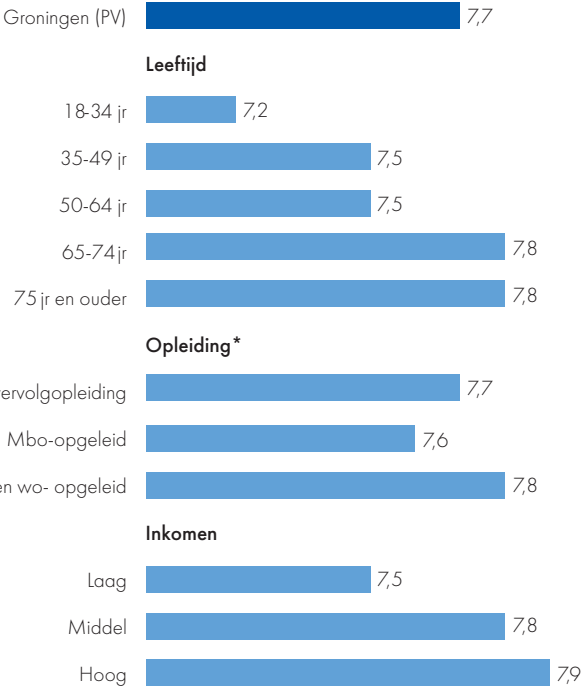
Ook het Groninger Panel is in 2022 gevraagd naar de tevredenheid met het leven; toen gaven zij het leven gemiddeld een 7,7. Ongeveer 5% van de Groningers geeft zijn of haar leven een onvoldoende.

Niet alle Groningers zijn in gelijke mate tevreden met het leven. We zien dat verschillen deels afhankelijk zijn van persoonlijke achtergrondfactoren zoals leeftijd, type huishouden, opleiding of inkomen. Zo zien we dat jongvolwassenen (18-34jr) en mensen met een laag inkomen het minst tevreden zijn met hun leven.

7,7
Groningers zijn tevreden met het leven.

Figuur 13 Rapportcijfer tevredenheid met het leven naar categorie, 2022
Bron Groninger Panel

Het Groninger Panel gaat over inwoners vanaf 18 jaar. De landelijke kinderombudsman (2022) heeft onderzoek laten doen naar de tevredenheid met het leven onder kinderen en jongeren. Daaruit blijkt dat kinderen in Groningen hun leven gemiddeld een 7,6 geven, maar dat een relatief groot aandeel kinderen het leven een onvoldoende gaf. In Groningen wonen volgens het onderzoek meer kinderen die problemen ervaren in hun leven dan in andere provincies. Problemen zoals armoede, veel ruzies thuis, of een ouder met psychische problemen kunnen een lagere tevredenheid met het leven verklaren.

Tevredenheid vooral bepaald door gezondheid en wonen

Hoe tevreden iemand is met zijn of haar leven wordt dus mede bepaald door onderliggende aspecten zoals leeftijd, inkomen, opleiding en gezondheid. Met verdiepende analyses onder het Groninger Panel (2020) hebben we gekeken in welke mate de verschillende aspecten van brede welvaart de tevredenheid van Groningers verklaart. We zien dat de tevredenheid met de eigen woning (15%) en ervaren gezondheid (12%) de grootste verklarende kracht hebben (Sociaal Planbureau Groningen, 2021a). Als deze goed op orde zijn, dan zijn Groningers vaker (zeer) tevreden met het leven.

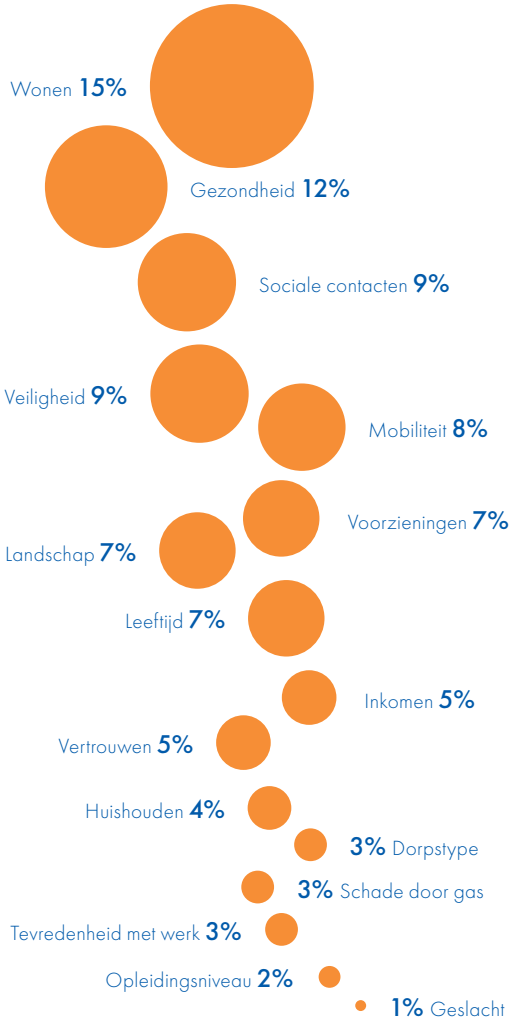
Ook de ervaren veiligheid (9%), tevredenheid met het sociale leven (9%) en de eigen mobiliteit (8%) dragen voor een belangrijk deel bij aan een fijn en gelukkig leven. Als we deze aspecten meenemen, dan blijkt dat de economische aspecten, zoals inkomen (5%) en tevredenheid met werkgelegenheid (3%) nog maar een kleine aanvullende bijdrage leveren. Dat wil niet zeggen dat deze economische aspecten niet

* We onderscheiden drie categorieën. De categorie ‘geen vervolgopleiding’ omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo en de entreeopleiding, de voormalige assistentenopleiding (mbo1), praktijkonderwijs. De categorie ‘mbo-opgeleid’ omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo2), de vakopleiding (mbo3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo4). De categorie ‘hbo/wo-opgeleid’ omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo (NB: hbo en wo propedeuse vallen onder de middelste categorie).

Wonen en Gezondheid

Zijn voor Groningers de belangrijkste aspecten van het leven.

Figuur 14 De bouwstenen van tevredenheid met het leven, 2020
Bron Groninger Panel

belangrijk zijn, maar dat zij mogelijk een minder directe werking hebben op persoonlijk welzijn van Groningers.

Meeste Groningers zijn gelukkig

Net als de tevredenheid met het leven, zien we dat Groningen het laagst van alle provincies scoort op geluk. 86% van de Groningers geeft aan (zeer) gelukkig te zijn, landelijk is dit 88%. Plattelandsprovincies zoals Friesland, Zeeland en Drenthe staan met 90% bovenaan het lijstje van provincies. Net als bij tevredenheid met het leven hangt de lagere geluksscore in (delen van) Groningen samen met een andere bevolkingssamenstelling voor wat betreft gezondheid, onderwijsniveau en huishoudinkomen (CBS, 2020b). Deze zijn in het Ommeland (met name Eemsdelta en Oost-Groningen) slechter dan in de rest van Nederland.

Gezondheid wordt in de literatuur gezien als een van de belangrijkste voorspellers van geluk en welzijn (o.a. Dolan et al., 2008; van Beuningen & Moonen, 2013). Andersom gaat het ook op: als mensen gelukkiger zijn, houden zij zich bijvoorbeeld makkelijker aan een gezonde leefstijl en ervaren zij mogelijk minder stress (Veenhoven, 2006). Uit onderzoek van Sociaal Planbureau Groningen (2021a) en het FSP (2021) blijkt dat gezondheid ook in Noord-Nederland een belangrijke voorspeller is van geluk en tevredenheid met het leven. Noorderlingen die hun gezondheid als zeer goed ervaren, waarderen hun tevredenheid met het leven veelal hoger. Elke (kleine) verbetering in de ervaren gezondheid blijkt van invloed op de algemene tevredenheid met het leven. Dit effect is het grootst aan de ‘onderkant’, dus als iemand van een zeer slechte gezondheid een stapje omhoog weet te zetten en de eigen gezondheid iets minder slecht beschouwd, dan is de kans enorm groot dat hij/ zij ook meer tevreden is met het leven in het algemeen.

86%

Van Groningers is (zeer) gelukkig.

3.2 Tevredenheid met vrije tijd

Drie op de vier inwoners van Groningen is tevreden met de hoeveelheid vrije tijd die ze hebben. Daarmee staat Groningen op de 11e plek in de ranglijst van alle provincies.

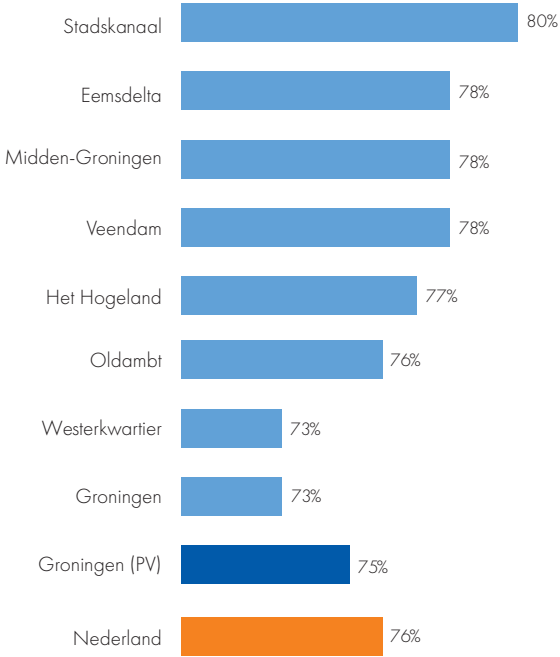
De hoeveelheid vrije tijd heeft grote invloed op de levenskwaliteit die mensen ervaren (CBS, 2020a). In Nederland besteedt men het grootste deel van de vrije tijd aan mediagebruik. De vrije tijd wordt verder ingevuld door recreatie en ontspanning, waaronder sport en cultuur, en sociale contacten (Wennekers & Van der Torre, 2020).

Inwoners Groningen tevreden met beschikbaarheid vrije tijd

Drie van de vier Groningers geeft aan dat zij tevreden zijn met de hoeveelheid vrije tijd die ze hebben (75%). Dit ligt een fractie onder het landelijk gemiddelde. Het aandeel mensen dat tevreden is met hun vrije tijd is vrij stabiel, over de jaren zijn er slechts kleine schommelingen geweest.

Er zijn wat regionale verschillen. Met name de inwoners van de gemeenten Groningen en Westerkwartier zijn minder vaak tevreden (beide 73%) met de hoeveelheid vrije tijd dat ze hebben. Dit is opvallend omdat inwoners van de gemeente Westerkwartier juist het meest tevreden zijn met hun leven in het algemeen. In de rest van de provincie zijn mensen gemiddeld tot bovengemiddeld tevreden.

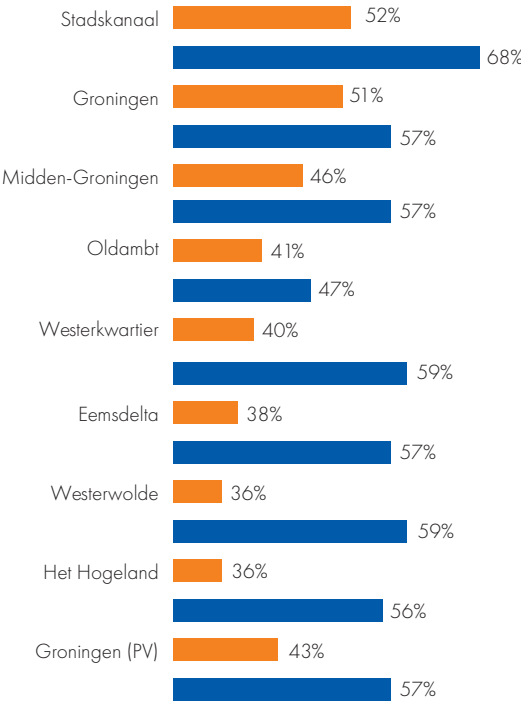
Figuur 15 Tevredenheid met vrije tijd (rapportcijfer 7 of hoger), 2021
Bron CBS *

* Voor de gemeenten Pekela en Westerwolde zijn geen gegevens beschikbaar.

Figuur 17 Percentage dat (zeer) tevreden is met het aanbod van sport en cultuur in de omgeving, 2022
Bron Groninger Panel *

 Cultuur
 Sport
* Voor de gemeenten Veendam en Pekela zijn geen gegevens beschikbaar.

Helpt Groninger tevreden met sport en cultuur aanbod in de regio
Mediagebruik beslaat een groot deel van onze vrije tijd. De vrije tijd wordt verder ingevuld door recreatie en ontspanning, waaronder sport en cultuur (bezoek en beoefening) en sociale contacten. We hebben het Groninger panel gevraagd of ze tevreden zijn met het sportaanbod en culturele aanbod in de omgeving. Voor informatie over tevredenheid met sociale contacten verwijzen we naar hoofdstuk Samenleving.

In Groningen is 44% van de inwoners tevreden met het culturele aanbod in de regio en 57% met het sport aanbod in de omgeving. Landelijk is zo’n 60% van de inwoners tevreden met het culturele aanbod in de buurt (SCP, 2020). Er zijn binnen de provincie regionale verschillen, maar de tevredenheid met het sportaanbod is overal hoger dan de tevredenheid met het culturele aanbod. In de gemeenten Eemsdelta, Westerwolde en Het Hogeland is de tevredenheid met het culturele aanbod relatief laag. In Oldambt ligt de tevredenheid met het sportaanbod het laagst.

7,7
Rapportcijfer voor leefbaarheid in de buurt

3.3 Ervaren leefbaarheid

De leefbaarheid wordt in Groningen al jaren met een ruime voldoende gewaardeerd. Het merendeel van de inwoners vindt dat de leefbaarheid in de woonbuurt gelijk is gebleven, maar het gemiddelde rapportcijfer voor leefbaarheid is wel wat gedaald.

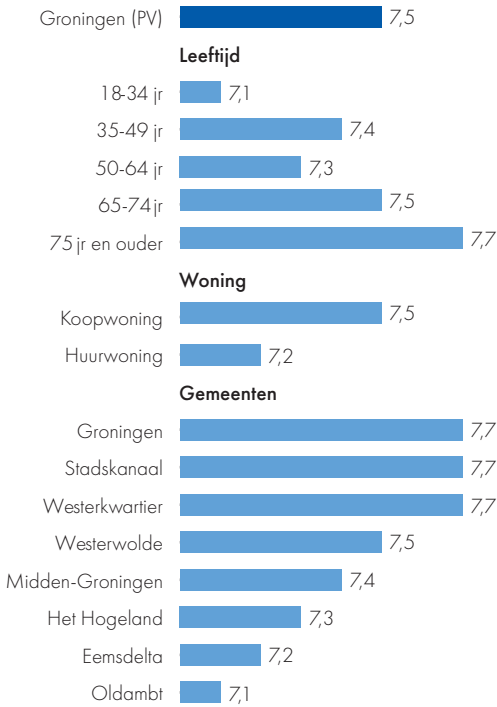
De hoeveelheid vrije tijd heeft grote invloed op de levenskwaliteit die mensen ervaren (CBS, 2020a). In Nederland besteedt men het grootste deel van de vrije tijd

Leefbaarheid gaat over alles wat te maken heeft met aangenaam wonen, werken en leven van inwoners in de eigen omgeving. Eén manier om te meten hoe mensen de leefbaarheid ervaren, is door Groninger panelleden rechtstreeks te vragen hoe tevreden ze zijn over het leven in Groningen en wat hun verwachtingen zijn voor de toekomst.

Tevredenheid leefbaarheid licht gedaald, kwart ziet achteruitgang leefbaarheid

Groningers zijn tevreden over de leefbaarheid in hun dorp of wijk. In termen van een rapportcijfer geven Groningers de leefbaarheid van hun woonbuurt eind 2022 gemiddeld een 7,5. In 2020 was dit nog een 7,7. In de twee andere Noordelijke provincies waarden de inwoners de leefbaarheid in hun buurt of wijk vergelijkbaar (Sociaal Planbureau Groningen et al., 2021a). Net als in de buurprovincies, zien we in Groningen dat jongvolwassenen (18-34 jaar) gemiddeld een lager cijfer geven dan 65-plussers. In vergelijking met woningeigenaren (7,5) zijn huurders (7,2) minder tevreden met de leefbaarheid. Verder zien we op gebiedsniveau verschillen: in de aardbevingsgebieden wordt een lagere tevredenheid gerapporteerd.

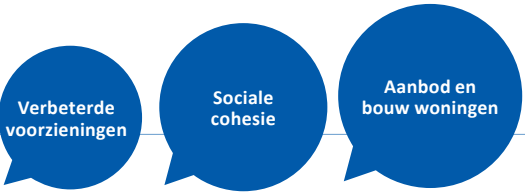
Figuur 18 Gemiddeld cijfers tevredenheid met leefbaarheid, 2022
Bron Groninger Panel *

* Voor de gemeenten Veendam en Pekela zijn geen gegevens beschikbaar.

redenen vooruitgang
leefbaarheid.

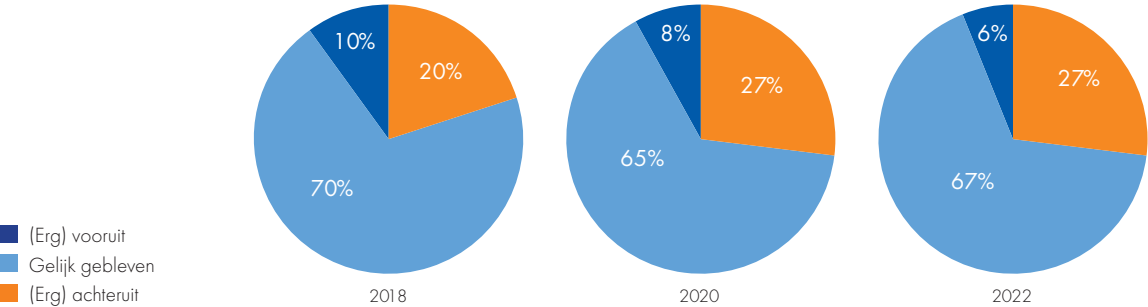

Terugkijkend op de afgelopen 12 maanden vinden de meeste Groningers dat de leefbaarheid in hun dorp of wijk gelijk is gebleven (67%). Een kleine groep heeft juist een verbetering van de leefbaarheid ervaren (6%). Opvallend is dat ruim een kwart van de Groningers vindt dat de leefbaarheid achteruit is gegaan in het afgelopen jaar (27%). Ook hier zien we dat jongvolwassenen en huurders iets vaker een achteruitgang in de leefbaarheid aangeven. Dit is vergelijkbaar met 2020. Groninger panelleden geven aan dat de leefbaarheid onder druk kan komen te staan door gebrekkig onderhoud van de publieke ruimte (groen, wegen en fietspaden), het verdwijnen van voorzieningen en overlast veroorzaakt door andere bewoners.

De tevredenheid van inwoners over de leefbaarheid in de buurt is ook afhankelijk van persoonlijke factoren, zoals hun sociaaleconomische situatie en gezondheid. Zo is bekend dat mensen met een slechtere gezondheid veelal minder positief zijn over de omgeving waarin zij wonen. Dit komt mogelijk doordat zij voorzieningen minder makkelijk kunnen bereiken en minder makkelijk kunnen deelnemen aan de samenleving (Sociaal Planbureau Groningen, 2021a).

Figuur 19 Ontwikkeling leefbaarheid, 2018, 2020 en 2022
Bron Groninger Panel

 “Ik maak me zorgen over onderhoud openbare ruimte en onderhoud buurten, huizen etc. hangt samen met leefbaarheid.”

redenen achteruitgang
leefbaarheid.

“Mijn dorp heeft eigenlijk geen voorzieningen meer, m.u.v. een kerk, kinderopvang en een dorpshuis. Het dorpshuis is het maar beperkt open, met behulp van vrijwilligers. De beperkte openingstijd heeft gevolgen voor de onderlinge contacten van dorpsbewoners.”

Veel zorg over de toekomstige leefbaarheid

Bijna een kwart van de Groningers maakt zich zorgen over de toekomstige leefbaarheid van de Groninger dorpen en wijken. Dit aandeel is de laatste jaren toegenomen, terwijl het deel Groningers dat de toekomst zonnig tegemoet ziet sterk afnam. In 2018 zag nog 31% van de Groningers de toekomst zonnig in. Tijdens de coronapandemie zakte dit al naar 21%, maar in 2022 ziet nog slechts 10% van de Groningers de toekomst zonnig tegemoet. Naast zorgen over de toekomst van eigen dorp of wijk hebben Groningers vooral zorgen over de toekomst van de jeugd: 64% maakt zich zorgen en slechts 5% procent ziet de toekomst voor de jeugd zonnig in. Het is duidelijk dat de leefbaarheid in de Groninger dorpen en wijken onder druk staat.

De voornaamste zorgen hebben betrekking op de beschikbaarheid van woningen voor starters en senioren en de teruggang van voorzieningen in de dorpen en wijken. Daarnaast worden bezuinigingen en de vergrijzing als zorgelijke ontwikkelingen genoemd. Ook geven inwoners aan bang te zijn dat gemeenten te weinig aandacht besteden aan kleine dorpen. Naast zorgen die direct betrekking hebben op de leefomgeving, maken veel panelleden zich ook zorgen over de huidige landelijke en globale ontwikkelingen zoals de koopkrachtdaling, de energiecrisis, de klimaatcrisis en de oorlog in Oekraïne.

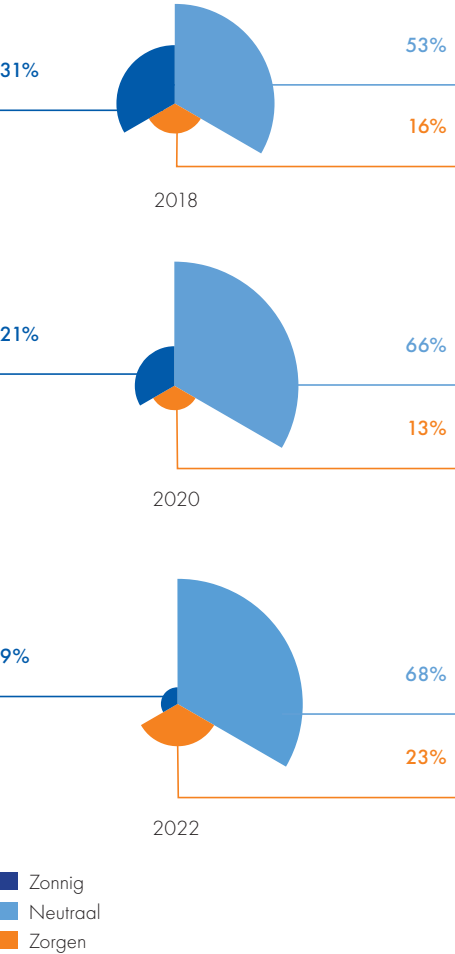

“Zorg voor voldoende betaalbare woningen in de sociale sector. Verder het behouden van de voorzieningen en voldoende openbaar vervoer.”

23%
van de Groningers maakt zich
zorgen over toekomst.

Figuur 21 Toekomst leefbaarheid van
dorp of wijk, 2018, 2020, 2022
Bron Groninger Panel

Wat is er nodig voor toekomstige leefbaarheid in dorp of wijk?

We hebben Groningers gevraagd wat er nodig is om hun dorp of wijk in de toekomst leefbaar te houden. Vooral het behoud van dagelijkse voorzieningen is voor veel Groningers belangrijk. Ook behoud van natuur en groen, goede bereikbaarheid, voldoende (passende) woningen en het voorkomen van overlast worden vaak genoemd als belangrijke voorwaarden om de leefbaarheid in het dorp of de wijk te behouden.

- *“Voorzieningen en bereikbaarheid zijn allebei even belangrijk. Het hangt met elkaar samen!”*
- *“Een gemeente die wil investeren in het onderhouden en begaanbaarheid van de wijken en dorpen.”*
- *“Verstevigen huizen en gebouwen alle prioriteit geven, zodat we verder kunnen met ons leven.”*

3.4 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Brede welvaart kan worden omschreven als het welzijn van inwoners in brede zin. Welzijn is iets wat ieder persoonlijk beleeft, en gaat over de mate waarin men tevreden is met de eigen leefsituatie. Ongeveer vier op de vijf Groningers is tevreden met het leven. Hoewel dat aandeel in de meeste andere provincies iets groter is, is toch het overgrote merendeel van de Groningers tevreden. In hoeverre Groningers tevreden zijn is sterk afhankelijk van hun persoonlijke situatie en hun woonsituatie.

Ook over de leefbaarheid van de woonomgeving zijn de meeste Groningers tevreden, gemiddeld geven ze een 7,5. De leefbaarheid van de provincie bevindt zich echter wel in een kwetsbare positie. Ongeveer een kwart van de bevolking vindt dat de leefbaarheid de afgelopen tijd is afgenomen. Dat komt overeen met het feit dat Groningers in 2020 de leefbaarheid nog gemiddeld met een 7,7 waardeerden. Ook het aandeel Groningers dat de toekomst van hun dorp of wijk zonnig inziet is de afgelopen twee jaar gehalveerd, van 21% naar 10%. Groningers maken zich vooral zorgen over de beschikbaarheid van passende woningen en het verdwijnen van voorzieningen. Daarnaast spelen ook de landelijke energiecrisis, koopkrachtdaling en de klimaatcrisis een rol in hoe Groningers de toekomst zien.

Kansen en uitdagingen voor de regio

Deze ontwikkelingen brengen aan het licht dat het prettig leven is in Groningen, maar dat de ervaren leefbaarheid de afgelopen jaren wel achteruit is gegaan. In een aantal gemeentes is deze achteruitgang duidelijker aanwezig, bijvoorbeeld in Eemsdelta en Oldambt. En ook bepaalde doelgroepen, zoals jongvolwassenen, mensen met een slechtere gezondheid en mensen met minder financiële middelen, zijn over het algemeen minder tevreden met hun leven. Specifiek deze doelgroepen zouden extra steun kunnen gebruiken.

Als mensen tevreden zijn met hun gezondheid en hun woonsituatie zijn ze vaak ook meer tevreden met hun leven in het algemeen. Daarom is het belangrijk dat de basis, onderwijs en inkomen, op orde is. Groningers die de toekomst zonnig inzien noemen vaak als reden dat ze positieve ontwikkelingen, zoals nieuwbouw van huizen, zien in hun leefomgeving. Groningers die de toekomst somber inzien maken zich vaak juist zorgen over de beschikbaarheid van woningen. Om doorstroming in het woningaanbod te bevorderen is goed aanbod, goede voorlichting en maatwerk nodig. Vooral ouderen verhuizen minder snel uit vrije wil naar geschikte(re) seniorenwoningen (zie ook hoofdstuk Wonen).

Daarnaast zijn op lokaal niveau ook het behoud van dagelijkse voorzieningen, bereikbaarheid en onderhoud van openbare ruimte (groenvoorziening, straatverlichting, trottoirs) belangrijke voorwaarden om de dorpen en wijken in de toekomst leefbaar te houden. De vergrijzing kan in landelijke gebieden leiden tot verlies van voorzieningen (zie ook hoofdstuk Wonen). De vraag is hoe groot de impact hiervan is op de brede welvaart: we zien dat Groningers best gewend zijn om wat grotere afstanden te overbruggen om voorzieningen te bereiken dat hun ervaren mobiliteit over het algemeen goed is. Dit vraagt dan wel om een regionale aanpak voor een goed bereikbaar en gespreid voorzieningenniveau voor de hele regio.

4. MATERIËLE WELVAART

Materiële welvaart gaat over de financiële situatie van mensen. Dit onderdeel van brede welvaart ligt het dichtst tegen de traditionele opvattingen van welvaart aan. Hoewel welzijn en geluk niet enkel om geld draaien, biedt het hebben van inkomen wel een belangrijke basis. Het hebben van een passend inkomen is namelijk van belang om aan basisbehoeften te kunnen voldoen. Wanneer het inkomen voldoende en stabiel is, geeft dat meer zekerheid en autonomie in het leven.

Recent onderzoek toont aan dat inkomen voor een belangrijk deel onze ervaren gezondheid, veiligheid, vertrouwen en sociale contacten verklaart. Mensen met een lager inkomen voelen zich vaker ongezond, onveilig en eenzaam (Sociaal Planbureau Groningen, 2021a). Materiële welvaart vormt daarmee een belangrijk fundament voor een tevreden leven.

Voor het thema materiële welvaart gebruikt het CBS in de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) twee indicatoren, het bruto binnenlands product en het mediaan besteedbaar inkomen. Wij vullen deze indicatoren aan met regionale gegevens over (langdurig) laag inkomen, bijstandsuitkeringen en het kunnen rondkomen.

4.1 Bruto binnenlands product

In 2021 lag het bruto binnenlands product van Groningen met €39.900 lager dan het landelijk gemiddelde van €43.600.

Het bruto binnenlands product (bbp) is de maat voor de omvang van de economie. Het is de totale toegevoegde waarde van alle geproduceerde goederen en diensten in een gebied in een bepaalde periode. De RMBW meet dit aan de hand van het aantal euro's per inwoner. Een hoog bbp per inwoner betekent dat een land of regio welvarend is.

Bbp in Groningen lager dan het landelijk gemiddelde, maar het hoogst van Noord-Nederland

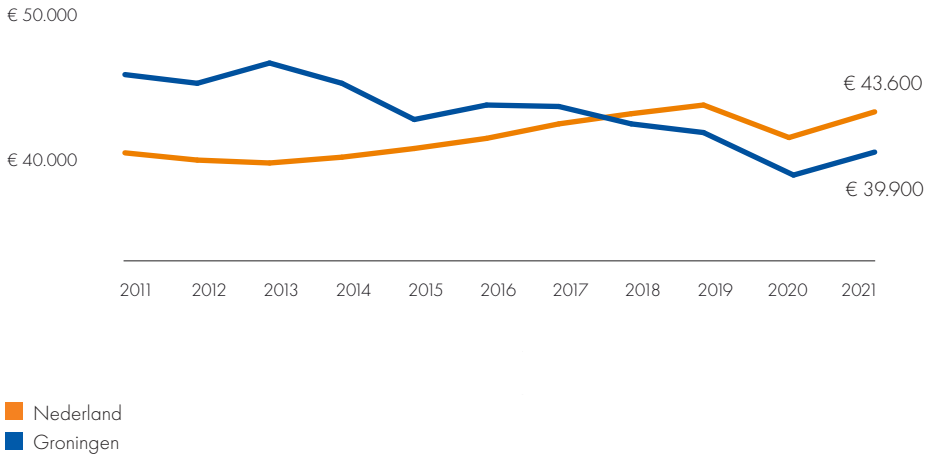
Het bbp per inwoner lag in Groningen in 2021 met €39.900 onder het landelijk gemiddelde (€43.600). Vergeleken met de andere provincies staat Groningen op de 5de plek als het gaat om het bbp per inwoner. Van de drie noordelijke provincies, is het bbp in Groningen het hoogst. In tegenstelling tot de stijgende trend in Nederland, is het bbp per

 € 39.900
bbp per inwoner in Groningen
in 2021.

inwoner in Groningen in de afgelopen 10 jaar veelal gedaald. Tot en met 2017 lag het Groningse gemiddelde hoger dan het landelijke, maar sinds 2018 ligt het bbp per inwoner in de provincie Groningen lager dan het landelijke gemiddelde. Dit komt volgens het CBS (2019) deels door de afname van de delfstoffenwinning, als gevolg van het besluit van het Rijk om de gaswinning in Groningen af te bouwen. Dit remt de groei van het bbp.

In 2020 was zowel landelijk als in Groningen een daling zichtbaar. De Nederlandse economie kromp in 2020 met -3,8%. Deze daling was een direct gevolg van de coronacrisis. De daling is gelijk aan de daling in 2009, vlak na de financiële crisis. De coronacrisis resulteerde in een veel lagere consumptie door huishoudens, een belangrijke oorzaak van de economische krimp (Erken et al., 2021). Daarnaast deden bedrijven minder investeringen en werd de handel minder: de import en export zag een forse krimp in 2020. De voorlopige cijfers van CBS laten in 2021 al een sterk herstel zien. Echter, de mate van het herstel in Groningen ligt met 3,4% lager dan het landelijke herstel (4,3%).

Figuur 22 Bruto binnenlands product 2011-2021
Bron CBS

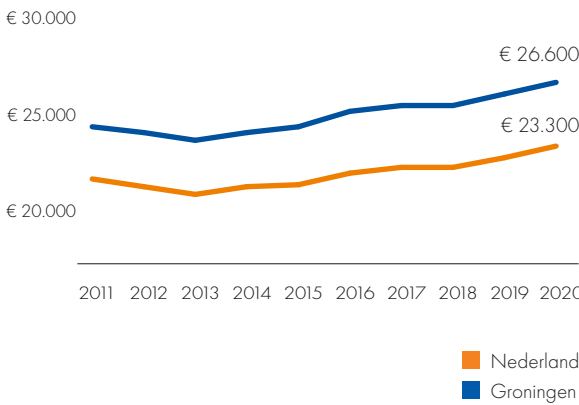
4.2 Besteedbaar inkomen

In Groningen lag het mediaan besteedbaar inkomen ⁵ van huishoudens in 2020 op €23.300. Dat is ruim onder het landelijk gemiddelde van €26.600. Wel volgt Groningen dezelfde stijgende trend als landelijk.

Stijging mediaan beschikbaar inkomen

Het mediaan besteedbaar inkomen van de Groningse huishoudens was in 2020 €23.300. Met een mediaan besteedbaar inkomen van €26.600 in heel Nederland, ligt dit in Groningen dus ruim onder de landelijke mediaan. Volgens cijfers van de RMBW staat de provincie daarmee op de laatste plaats van alle twaalf provincies. Het mediaan besteedbaar inkomen van Groningen volgt wel de landelijke (stijgende) trend sinds 2013.

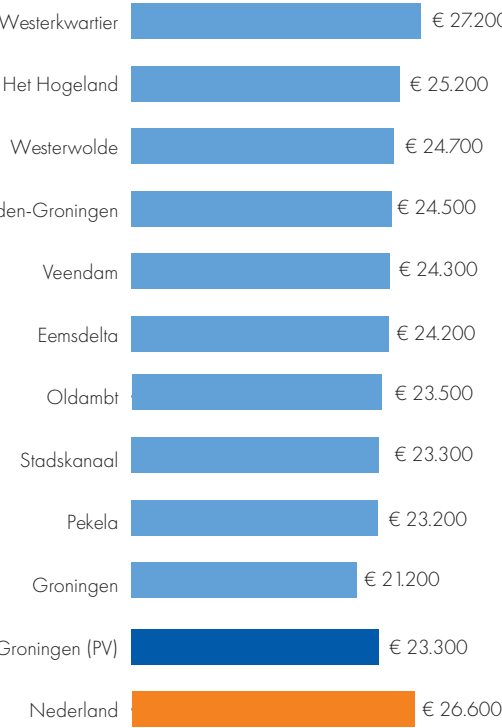
Figuur 23 Mediaan besteedbaar inkomen, 2011-2020
Bron CBS

⁵ Het besteedbaar inkomen bestaat uit het bruto-inkomen verminderd met betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en belastingen op inkomen en vermogen. Het mediane inkomen is gelijk aan het middelste bedrag wanneer de inkomens van alle huishoudens van laag naar hoog worden gerangschikt (CBS, 2022b).

 € 23.300
Mediaan besteedbaar inkomen
in Groningen in 2020

Figuur 24 Mediaan besteedbaar inkomen per gemeente, 2020
Bron CBS

Op gemeentelijk niveau zijn er wel een aantal regionale verschillen te zien. Zo is het mediaan besteedbaar inkomen in gemeente Westerkwartier het hoogst met €27.200 en het laagst in de gemeente Groningen (€21.200). Het lagere mediaan besteedbaar inkomen in de gemeente Groningen wordt deels verklaard door het relatief hoge aantal studentenhuishoudens.

Regionaal verschil in inkomensongelijkheid
De inkomensongelijkheid in Nederland is vrij stabiel en internationaal gezien zeer beperkt. De meeste inkomensongelijkheid is zichtbaar in rijke gemeenten, zoals Blaricum of Wassenaar (CBS, 2022d). Daarnaast lopen de inkomens vaak flink uiteen. Dat geldt niet alleen voor rijke gemeenten, maar ook in studentensteden zoals Groningen. Daar bestaan relatief grote verschillen tussen de doorgaans geringe inkomens van studentenhuishoudens en die van andere inwoners.

In gemeenten met relatief veel ouderen met overwegend lage inkomens liggen de inkomens doorgaans dicht bij elkaar. Zo is de inkomensongelijkheid in vergrijsde gemeenten als Pekela en Stadskanaal om die redenen beperkt (CBS, 2022d).

4.3 Lage inkomens

In Groningen leven naar verhouding meer huishoudens onder de lage-inkomensgrens dan in de rest van Nederland. 8,9% van de Groningers heeft een laag inkomen en het landelijk gemiddelde is 6,8%. Alleenstaanden en zzp'ers zijn extra kwetsbaar.

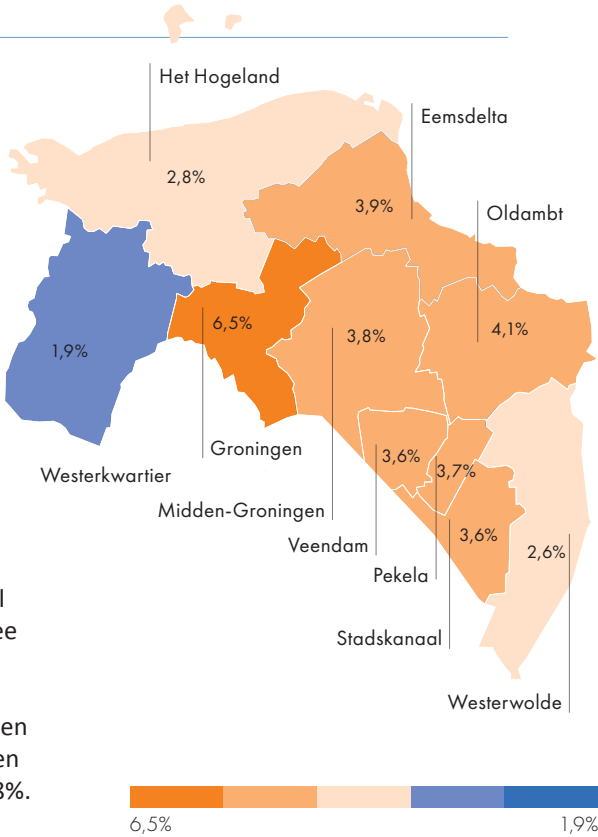
Mensen met een laag inkomen lopen een hoger risico op armoede en problematische schulden, zeker als deze situatie langere tijd voortduurt. Ook voor kinderen heeft opgroeien in een gezin met armoede veel

gevolgen. Dit kan bijvoorbeeld ten koste gaan van kansen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt op latere leeftijd. Het hoogste risico op armoede bestaat onder alleenstaanden tot de AOW-gerechtigde leeftijd en eenoudergezinnen met minderjarige kinderen (Hoff et al., 2018; CBS, 2021a).

Relatief meer mensen met risico op armoede dan landelijk
Om te bepalen welke huishoudens een risico lopen op armoede, hanteert CBS de lage-inkomensgrens. In 2020 lag deze grens op een besteedbaar inkomen van €1.100 per maand voor een alleenstaande. Het gaat hier om het bedrag dat een eenpersoonshuishouden te besteden heeft na aftrek van belastingen en premies. Voor een koppel zonder kinderen is dat €1.550 per maand, en voor een koppel met twee minderjarige kinderen was dat €2.110 per maand (CBS, 2021a).

In 2021 leefden ongeveer 23.300 huishoudens in de provincie Groningen minimaal 1 jaar lang onder de lage-inkomensgrens. Dat is relatief gezien meer dan in de rest van Nederland, namelijk 8,9% ten opzichte van 6,8%. Het aandeel huishoudens dat onder de armoedegrens leeft daalt wel sinds 2014. Deze daling zette dankzij de steunmaatregelen tijdens het eerste coronajaar verder door (CBS, 2021a).

Een langdurig laag inkomen betekent dat het huishouden 4 jaar of langer moet rondkomen van een laag inkomen, waarmee de kans op armoede groter wordt. Het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen is relatief stabiel. In Groningen is het aantal huishoudens met een langdurig laag inkomen tussen 2014 en 2019 toegenomen, van 3,7% naar 4,8%. In 2020 daalde het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen in Groningen voor het eerst weer lichtelijk (naar 4,4%) en in 2021 was dit 4,5%. Deze daling was zichtbaar in de meeste Groningse gemeenten. Alleen in de gemeente Midden-Groningen is het aantal huishoudens met een langdurig laag inkomen sinds 2018 gelijk gebleven (3,8%).

Figuur 25 Langdurig laag inkomen, 2021
Bron CBS

4,5%

Aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen.

De gemeente Groningen heeft binnen de provincie het hoogste aandeel huishoudens met een laag inkomen van tenminste 1 jaar (11,8%) en met een langdurig laag inkomen (6,5%). Deze percentages liggen boven het landelijk gemiddelde van respectievelijk 6,8% en 3,0%. Dit is in lijn met het algemene beeld dat vooral in stedelijke gebieden relatief veel huishoudens met een laag inkomen wonen.

In de gemeente Westerkwartier zijn naar verhouding de minste huishoudens met een verhoogd risico op armoede. Het aandeel huishoudens met een laag inkomen ligt in deze gemeente op 4,4%, en het aandeel met een langdurig laag inkomen op 1,9%.

Kwetsbare groepen

Een aantal groepen in de samenleving zijn kwetsbaarder dan anderen als het gaat om het risico op armoede. Het gaat dan met name om zzp'ers, jongvolwassenen, alleenstaanden, mensen zonder vervolgopleiding en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond.⁶

Zo verkeren mensen met een bijstandsuitkering relatief vaker in een situatie met een langdurig laag inkomen. Dit zijn naar verhouding vaker eenoudergezinnen met minderjarige kinderen en alleenstaanden net onder de AOW-leeftijd. Ook jongvolwassenen zijn kwetsbaar voor armoede; zij hebben over het algemeen vaker een flexibel contract en genieten daarmee minder baanzekerheid (UWV, 2020). Daarbij hebben zij veelal een kleinere financiële buffer.

Uit onderzoek van Sociaal Planbureau Groningen bleek dat nieuwe groepen in financiële moeilijkheden zijn geraakt tijdens de coronapandemie (2021b; 2021c). Zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) behoorden tot de zwaarst geraakte groep. Zij hadden het vaakst te maken met een afname in inkomen en maakten zich veelal zorgen over de toekomst. Vooral veel kleine ondernemers, die vóór corona net het hoofd boven water konden houden, hadden het tijdens de

coronapandemie erg moeilijk. In het bijzonder zzp'ers met lage tarieven. Onder zzp'ers was het percentage onder de lage-inkomensgrens tijdens de coronapandemie bijna vijf keer zo groot als onder werkenden in het algemeen (5,9%) (CBS, 2021a). Het percentage zelfstandigen met personeel (zmp'ers) onder de lage inkomensgrens was ruim twee keer zo groot als onder werkenden in het algemeen (1,2% vs. 2,8%).

Ook opleidingsniveau hangt samen met inkomen (CBS, 2018). Met name de mensen zonder vervolgopleiding of met een mbo-opleiding, hebben een minder gunstige uitgangspositie op de arbeidsmarkt. Zij hebben als gevolg daarvan een groter risico op een laag inkomen, zie tevens hoofdstuk 'Arbeid en vrije tijd'. Bovendien is er een verband tussen opleidingsniveau en tevredenheid met het leven, zie hiervoor hoofdstuk 'Welzijn'. Wie de mogelijkheid heeft om langer door te leren, vergroot zijn of haar kansen onder andere op: een hoger inkomen, minder (geld gerelateerde) stress, meer kennis over een gezonde levensstijl, en meer keuzevrijheid. Over het algemeen zijn mensen met een hbo- of wo-opleiding gelukkiger (o.a. CBS, 2020; Castriota, 2006; Cuñado en de Gracia, 2012).

⁶ Sinds 2022 gaat het CBS wat tot nu toe een "westers en niet-westerse migratieachtergrond" werd genoemd vervangen door een nieuwe indeling die wordt gemaakt op basis van herkomst. De herkomstindeling wordt bepaald als: geboren in Nederland, of herkomst uit een werelddeel of veelvoorkomend immigratieland. In toekomstige monitors zal deze nieuwe herkomstindeling worden gebruikt.

7,9%

van de minderjarige kinderen leeft in een gezin dat moet rondkomen van een laag inkomen.

Ook gezinnen waarvan de hoofdkostwinner van niet-westerse herkomst is, lopen een beduidend hoger risico op leven in armoede. Zij hebben naar verhouding vaker een laag inkomen en leven vaker onder de armoedegrens (Hoff et al., 2019). In Groningen zijn relatief weinig inwoners met een niet-westerse herkomst (8,7% van alle huishoudens, landelijk is dit 14,4%). Van deze groep heeft echter een groter aandeel een laag inkomen. In 2020 heeft drie op de tien (31,1%) niet-westerse gezinnen een laag inkomen in Groningen. 19,3% heeft dat langdurig. In Nederland als geheel zien we lagere percentages: van alle niet-westerse huishoudens heeft een op de vijf (20,7%) een laag inkomen en 11,6% een langdurig laag inkomen.

Ondanks dat drie op de tien niet-westerse huishoudens in Groningen in armoede leeft, omvatten deze huishoudens slechts 21,4% van alle huishoudens met een laag inkomen. Zeven op de tien arme huishoudens (68,4%) is van Nederlandse herkomst. Het gaat dan om circa 5.000 niet-westerse huishoudens en 16.000 huishoudens met een hoofdkostwinner van Nederlandse herkomst.

In Groningen groeien gemiddeld meer kinderen op in armoede

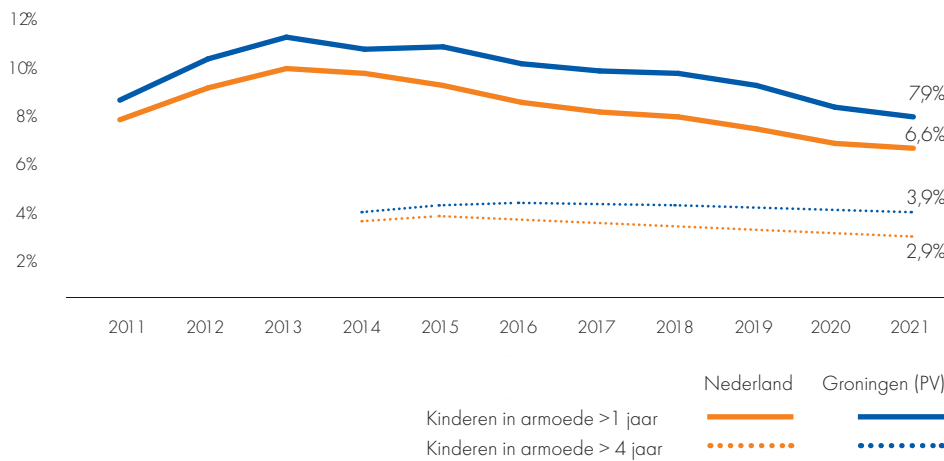
Kinderen en jongeren die opgroeien in armoede worden op veel manieren belemmerd. Dingen die voor andere kinderen normaal zijn, hebben of kunnen zij vaak niet. Daarnaast ervaren ze vaker spanningen in het gezin, vanwege de stress die de financiële situatie met zich meebrengt. Dit heeft een negatieve impact op de ontwikkeling en het zelfbeeld van kinderen. Kinderen die opgroeien in armoede ervaren ook buitenshuis vaker onveiligheid en sociale uitsluiting, wat bijvoorbeeld schoolprestaties negatief beïnvloedt en hun toekomstperspectieven beperkt (Kinderombudsman, 2017; Meij et al., 2020).

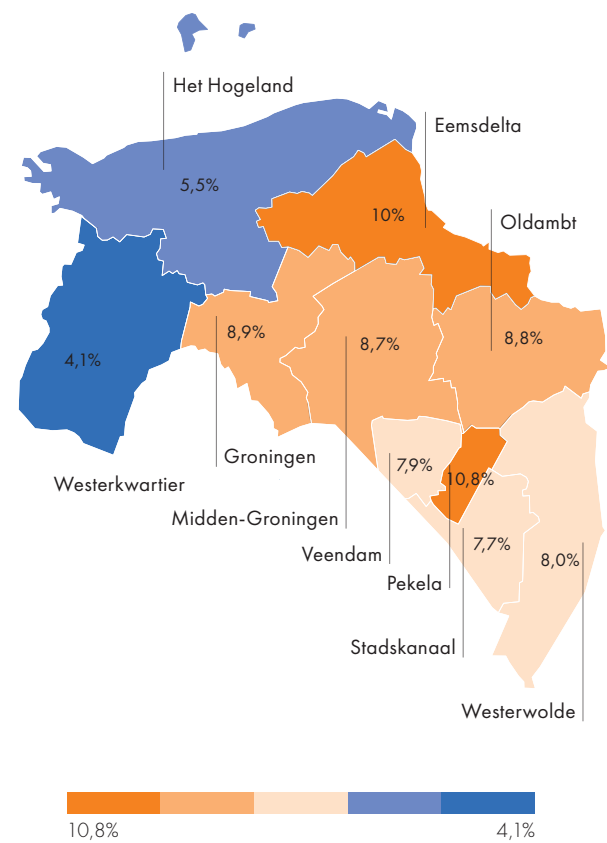
Naar verhouding groeien in de provincie Groningen meer kinderen op in armoede dan in Nederland. In heel Nederland leefde in 2021 6,6% van de minderjarige kinderen (jonger dan 18 jaar) in een gezin

dat moest rondkomen van een laag inkomen; 2,9% leefde langdurig in een gezin met een laag inkomen. In Groningen was dat 7,9% van alle minderjarige kinderen, en 3,9% langdurig. Het gaat in totaal om ongeveer 7.400 minderjarige kinderen in een huishouden met een laag inkomen, waarvan 3.600 kinderen in een huishouden met een langdurig laag inkomen leven. Het aandeel kinderen in gezinnen met een laag inkomen neemt sinds 2013 jaarlijks af, zowel landelijk als in Groningen. Het aandeel kinderen in een gezin met een langdurig laag inkomen blijft relatief stabiel rond de 4,0%.

De gemeenten Pekela (10,8%) en Eemsdelta (10,0%) telden in 2021 naar verhouding het grootste aandeel kinderen in armoede in Groningen. Samen met de gemeente Groningen (8,9%) zijn dit ook de drie gemeenten waarin naar verhouding de meeste kinderen in huishoudens woonden met een langdurig laag inkomen (respectievelijk 6,1%, 5,2% en 4,4%). Westerkwartier was in 2021 de gemeente met relatief de minste kinderen in armoede, namelijk 4,1% van alle minderjarige kinderen. Ook het aandeel kinderen in een huishouden met een langdurig laag inkomen was hier het laagst (1,8%).

Figuur 26 Trendlijn kinderen in een gezin met een (langdurig) laag inkomen, 2011-2022
Bron CBS

Figuur 27 Kinderen in een gezin met een laag inkomen, 2021
Bron CBS

Over het algemeen is van 2020 op 2021 het aandeel kinderen in een gezin met een laag inkomen licht gedaald (uitgezonderd gemeente Midden-Groningen waar een kleine stijging van 8,6% naar 8,7% plaatsvond). Voor kinderen in een huishouden met een langdurig laag inkomen is het verschil van 2020 op 2021 wisselend: de meeste gemeenten zagen een lichte stijging ten opzichte van het voorgaande jaar. Pekela en Groningen wijken hier positief af, met een respectievelijke daling van 6,9% naar 6,1% en van 4,6% naar 4,4%.

Armoede van generatie op generatie

Armoede kan soms van generatie op generatie voortduren. Opgroeien in armoede vergroot het risico om zelf ook in armoede te belanden. In de Drents-Groningse Veenkoloniën wordt hier veel onderzoek naar gedaan (Meij et al., 2020; Visser et al., 2021; Edzes en Strijker, 2017; Edzes et al, 2019).

Intergenerationele armoede in de Veenkoloniën kent diverse en complexe oorzaken. Er spelen individuele mechanismen waardoor iemand in armoede raakt, zoals scheiding, ziekte, onverwachte (vroege) zwangerschappen. Verder is sociale uitsluiting een belangrijk overdrachtsmechanisme. Groepen die te maken hebben

met intergenerationele armoede zijn zeer trouw aan de familie en het sociale netwerk. De kleine (familie) netwerken bieden mensen belangrijke steun om de stress en andere uitdagingen die gepaard gaan met het leven in armoede het hoofd te bieden. Tegelijkertijd is deze trouw aan het eigen netwerk een belangrijke belemmering om meer strategische keuzes te maken met betrekking tot werk of opleiding (Meij, 2021; Visser et al., 2022).

Andere mogelijke factoren in het huishouden zijn ongunstige familiestructuren, zoals eenoudergezinnen, slechte gezondheid en (financiële) stress. Ook de samenstelling van de leefomgeving heeft invloed, door bijvoorbeeld slechte verbinding met het openbaar vervoer, gebrek aan rolmodellen, of het bestaan van groepsdruk (Visser, 2019; Sociaal Planbureau Groningen, 2020a). Ook stigma blijkt een belangrijke oorzaak in relatie tot intergenerationele armoede in plattelandsgebieden. Stigma blijkt op het platteland nauw verweven met het sociale weefsel in dorpen en daardoor kleeft het sterk aan bepaalde families. Dit stigma beperkt in belangrijke mate de kansen en perspectieven van deze families (Meij, 2021; Tickamyer et al., 2017). Dit maakt het tegengaan van intergenerationele armoede ingewikkeld, gevoelig en een kwestie van een lange adem.

47

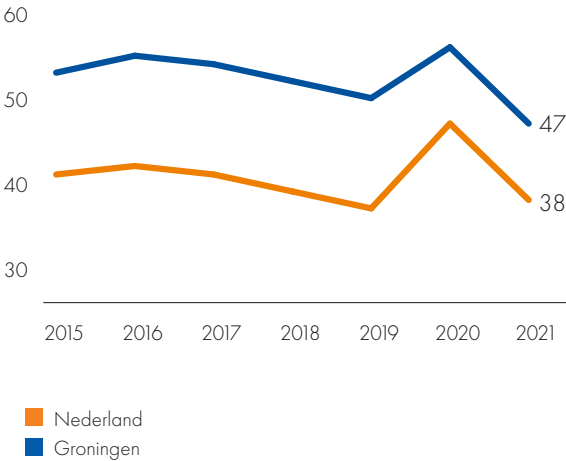
op de 1.000 inwoners ontving in 2021 een bijstandsuitkering.

4.4 Bijstandsuitkeringen

In 2021 ontvingen in de provincie Groningen 47 op de 1.000 inwoners een bijstandsuitkering. Het Nederlands gemiddelde lag dat jaar op 38 per 1.000 inwoners.

Door de coronacrisis was er een hoge toename van nieuwe WW-uitkeringen, met name van jongeren en mensen in de dienstverlenende sector. Een deel van de mensen met een WW-uitkering komt na beëindiging in de bijstand. Het aantal bijstandsuitkeringen is een indicatie van de sociaaleconomische status van een gebied. Indien een groot aantal mensen leven van een bijstandsuitkering, dan kan dit nadelig zijn voor de economische vitaliteit en daarmee ook voor de brede welvaart van het gebied.

Figuur 28 Aantal bijstandsuitkeringen per 1.000 inwoners (18 jaar en ouder), 2015-2021
Bron CBS

Relatief meer bijstandsuitkeringen in Groningen

In de periode 2015-2021 nam in Groningen het aantal bijstandsuitkeringen af van 53 naar 47 per 1.000 inwoners. Ook in de rest van Nederland nam het aantal bijstandsuitkeringen in deze periode af (van 41 naar 38 per 1.000 inwoners). In Groningen is dit aantal hoger dan elders in Nederland, op de provincie Zuid-Holland na (deze scoort gelijk).

Binnen de provincie Groningen zijn er grote verschillen in het aantal bijstandsuitkeringen per 1.000 inwoners. In 2021 was het aantal bijstandsuitkeringen het hoogst in de gemeente Groningen (60 per 1.000 inwoners) en Oldambt (48 per 1.000 inwoners), en het laagst in Westerkwartier (23 per 1.000 inwoners) en Westerwolde (29 per 1.000 inwoners).

13,5%

van de Groningse bevolking heeft enige of grote moeite met rondkomen.

4.5 Kunnen rondkomen

13,5% van de Groningers van 18 jaar en ouder heeft moeite met rondkomen.

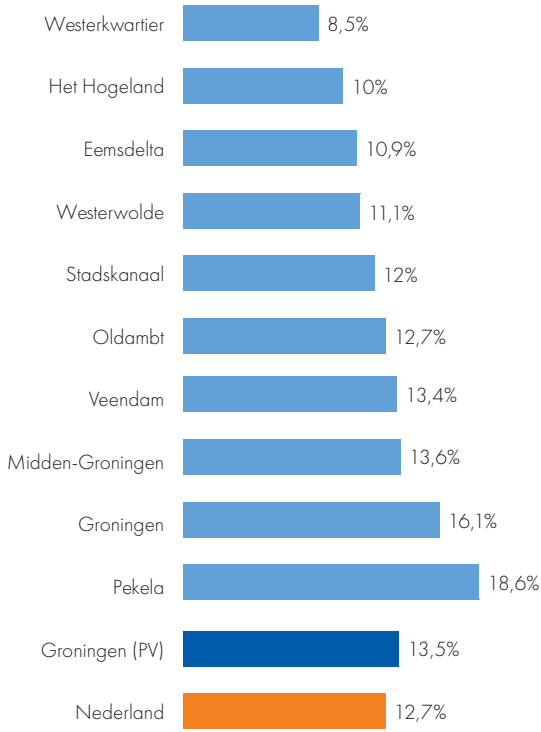
Niet alleen het besteedbaar jaarinkomen van mensen zegt iets over de materiële welvaart. Ook de mate waarin mensen zelf aangeven te kunnen rondkomen, biedt aanknopingspunten om de materiële welvaart te duiden.

Ouderen hebben doorgaans minder moeite met rondkomen

In 2020 gaf 13,5% van de inwoners van Groningen aan moeite te hebben met ronkomen. Dit lag iets boven het landelijk gemiddelde van 12,7%. Zowel landelijk als in de provincie Groningen geven mensen in de leeftijdsgroep 65 jaar en ouder minder vaak aan moeite te hebben met rondkomen. Het verschil tussen de leeftijdsgroep 65 en ouder en de leeftijdsgroep 18 tot 65 was in de provincie Groningen 7,0% ten opzichte van 15,5%. Landelijk was dit 6,8% tegenover 14,5%. De groep 65 jaar en ouder heeft over het algemeen de zekerheid van inkomen van het pensioen. Daarentegen hebben ouderen, en met name alleenstaande ouderen, in de jaren vlak voor de AOW-gerechtigde leeftijd wel een hoger risico op armoede tot het moment dat hun AOW in gaat. In de leeftijdscategorie 55 en 65 jaar raken steeds meer mensen door arbeidsongeschiktheid en werkloosheid afhankelijk van een uitkering. In deze leeftijdsgroep is het aandeel met een armoederisico dan ook hoger (CBS, 2021a).

Binnen de provincie was het aandeel mensen dat aangaf moeite te hebben met rondkomen het hoogst in Pekela (18,6%) en Groningen (16,1%). Het percentage was het laagst in Het Hogeland (10,1%) en Westerkwartier (8,5%).

Figuur 29 Percentage mensen van 18 jaar of ouder dat aangeeft moeite te hebben met rondkomen, 2020
Bron RIVM, GGD Gezondheidsmonitor

4.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

De ontwikkelingen in de financiële situatie van mensen laten in Groningen een wisselend beeld zien. Aan de ene kant zien we dat het mediaan besteedbaar inkomen jaarlijks stijgt, maar aan de andere kant is dit bedrag structureel het laagst van alle provincies. Het bbp nam tussen 2015 en 2020 af, maar zit sindsdien weer in een stijgende lijn. Vergeleken met de andere provincies staat de provincie Groningen op de 5de plek als het gaat om het bbp per inwoner.

Gemiddeld gezien leven in Groningen meer huishoudens onder de lage inkomensgrens dan in de rest van Nederland (8,9% vergeleken met 6,8%). Dat beeld komt overeen met een relatief hoger aantal inwoners met bijstandstanduitkeringen. Daarnaast geeft één op de zeven Groningers aan moeite te hebben met rondkomen en groeien er in Groningen meer kinderen op in armoede dan landelijk. Ondanks dat het armoederisico in 2020 wat afnam, zijn er duidelijk kwetsbare groepen aan te wijzen. Net name jongeren, zzp'ers, mensen zonder vervolgoopleiding, eenoudergezinnen en alleenstaanden onder de AOW-leeftijd zijn extra kwetsbaar als het gaat om financiële armslag.

Kansen en uitdagingen voor de regio

Om prettig te kunnen leven is voldoende financiële armslag en zekerheid nodig. Voldoende inkomen kan hiervoor zorgen. De ontwikkelingen in dit hoofdstuk schetsen zowel een hoopvol als een somber beeld. In Groningen ligt het besteedbaar inkomen onder het landelijk gemiddelde.

Daarbij heeft circa één op de zeven Groningers moeite met rondkomen, wat kan leiden tot problematische schulden en langdurige armoede. Dit trekt een zware wissel op het welbevinden en de gezondheid van mensen. Met name ook voor de kinderen in deze gezinnen. Opgroeien in armoede kan voor kinderen en jongeren grote impact hebben op hun verdere leven. Thuis is er vaker sprake van stress en spanning, wat van invloed kan zijn op de ontwikkeling van het kind. Opgroeien in armoede kan ten koste gaan van kansen in onderwijs en werk op latere leeftijd.

In Groningen daalt het aantal mensen in armoede, maar er zijn grote verschillen tussen regio's en kwetsbare groepen. In de stad Groningen en in enkele Oost-Groningse gemeenten is de materiële welvaart het laagst. Ook zijn er gebieden waar sprake is van generatiearmoede (o.a. de Drents-Groningse Veenkoloniën). Opgroeien in armoede vergroot het risico om zelf ook in armoede te belanden. Het is daarom van belang om armoede in gebieden als de Veenkoloniën op zowel de korte als de lange termijn structureel aan te pakken. Het tegengaan van intergenerationele armoede is ingewikkeld, gevoelig en een kwestie van een lange adem.

In de provincie Groningen is sprake van een wisselend beeld qua inkomensongelijkheid. Met name in de stad Groningen is er sprake van hoge inkomensongelijkheid. Daarentegen is dit in de rest van de provincie relatief laag.

Inkomensongelijkheid heeft een negatieve invloed op hoe mensen hun eigen situatie zien. De beleving van mensen wordt namelijk sterk beïnvloed door een (onbewuste) vergelijking met de directe omgeving: hebben de burens het vergelijkbaar? Dan heeft een lager inkomen niet veel impact op de tevredenheid met het leven. Heeft de directe (woon)omgeving het veel ruimer? Dat kan de beleving juist versterken waardoor een lager inkomen een grotere impact op de tevredenheid heeft (Rijnks et al., 2019). Onderzoek in de regio bevestigt het beeld dat de ervaring van een laag inkomen minder fijn is wanneer er meer hoge inkomens om je heen wonen – in het bijzonder in kwetsbare wijken (Meij et al., 2021). Sociaal mengen in kwetsbare wijken heeft in veel opzichten negatieve gevolgen voor armere bewoners. Dat komt omdat de problemen op wijkniveau minder urgent lijken wanneer ruimtelijke concentraties van armoede worden teruggedrongen. Door het mengen van sociaaleconomische groepen in wijken alleen voelen groepen met lagere inkomens zich meer vervreemd/ ontheemd in hun eigen leefomgeving. De uitdaging blijft om gebieden op inclusieve wijze te ontwikkelen, zodat ook kwetsbare groepen profiteren.

De coronacrisis heeft haar sporen achtergelaten en heeft grote invloed (gehad) op de inkomenssituatie van specifieke groepen. De coronacrisis, en zeer recent de energiecrisis, lichten bestaande kwetsbaarheden

extra uit. Kwetsbare groepen en gebieden hebben disproportioneel te lijden onder economische tegenspoed en profiteren bovendien minder van economische voorspoed dan meer welvarende groepen en gebieden. De huidige personeelstekorten in de horeca, toerisme, zorg en ICT biedt kwetsbare groepen kansen op de arbeidsmarkt, en daarmee de kans hun financiële armslag te vergroten (zie hoofdstuk 'Arbeid en vrije tijd').

De energiecrisis, als gevolg van de oorlog in Oekraïne, heeft sterke gevolgen voor de meest kwetsbare groepen met risico op armoede. De precieze impact van deze crisis op de besproken indicatoren in dit hoofdstuk was ten tijde van het schrijven van deze publicatie nog niet bekend. Het is wel bekend dat huishoudens in de provincie Groningen bovengemiddeld kans hebben om in een situatie van energiearmoede te belanden (zie hoofdstuk 'Milieu'). Het is belangrijk de ontwikkelingen omtrent de economische gevolgen van de energiecrisis nauw te blijven volgen en daarbij te letten op de invloed die deze ontwikkelingen hebben op kwetsbare groepen.

5. GEZONDHEID

Een gezonde bevolking is één van de voorwaarden voor een duurzame samenleving. Daarom is de gezondheid van individuen ook belangrijk voor brede welvaart. Gezonde mensen hebben over het algemeen een betere kwaliteit van leven, zijn zelfredzamer en doen minder een beroep op de zorg. Een minder goede gezondheid kan daarentegen gepaard gaan met minder welzijn en kan consequenties hebben voor leefgebieden als arbeid, wonen en samenleving.

Er kan onderscheid worden gemaakt tussen de gezondheidstoestand in objectieve zin en in subjectieve zin. De gezondheid in objectieve zin wordt gemeten aan de hand van objectieve indicatoren als levensverwachting, leefstijl en ziekten of aandoeningen. Subjectieve gezondheid gaat over hoe inwoners hun eigen gezondheid beoordelen, zowel lichamelijk als geestelijk. Om een beeld te geven van Groningen binnen het thema gezondheid, wordt er naar beide componenten gekeken.

Het thema gezondheid wordt in de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) van CBS gepresenteerd met de volgende indicatoren: ervaren gezondheid; het aantal personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen; overgewicht; en de levensverwachting van vrouwen en mannen.

In de Monitor Brede Welvaart Groningen vullen we deze indicatoren aan met regionale inzichten vanuit onderzoek onder het Groninger Panel. In het bijzonder gaan we nader in op gezondheidsverschillen en kwetsbare groepen. Ook bieden we inzicht in het gebruik van genotmiddelen (roken en alcohol) gebaseerd op cijfers van de GGD.

5.1 Ervaren gezondheid

Ervaren gezondheid is het oordeel over de eigen gezondheid en heeft betrekking op zowel de lichamelijk als de geestelijke gezondheid. Van de volwassen inwoners ervaart 78% zijn gezondheid als goed of zeer goed. Dat is nagenoeg gelijk aan het landelijk gemiddelde (79%).

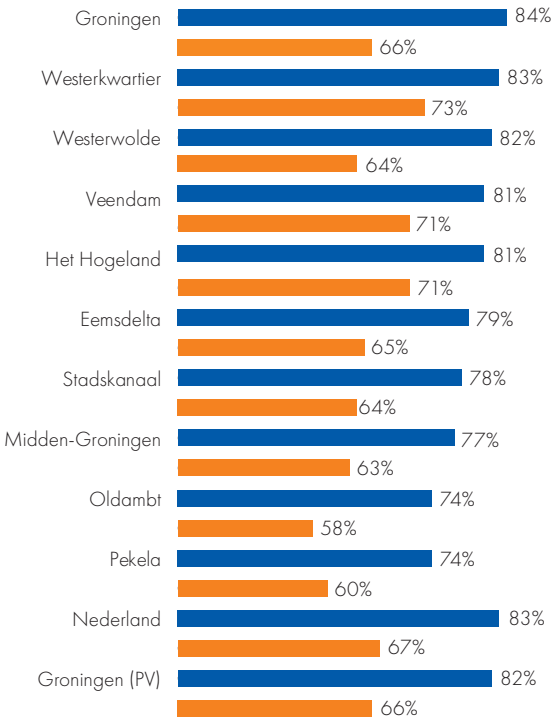
Mensen met een slechtere gezondheid of beperkingen zijn vaak minder positief over de omgeving waar zij wonen. Dit komt mogelijk doordat zij voorzieningen minder makkelijk kunnen bereiken en minder makkelijk kunnen meedoen in de samenleving. Wanneer in een gebied veel mensen wonen die zich niet gezond voelen, kan dit nadelig zijn voor de sociaaleconomische situatie en de vitaliteit van het gebied.

78%

van de Groningers ervaart zijn gezondheid als (zeer) goed.

Figuur 30 Percentage (zeer) goede ervaren gezondheid per leeftijdscategorie, 2020
Bron: CBS

■ 18-65 jaar
■ 65+

Meeste inwoners Groningen voelen zich gezond

Volgens de landelijke cijfers van het CBS zijn inwoners van Groningen over het algemeen tevreden met de eigen gezondheid. Van de volwassen inwoners van 18 jaar en ouder ervaart 78% zijn gezondheid als (zeer) goed, nagenoeg gelijk aan landelijk (79%). De ervaren gezondheid is in Groningen de afgelopen jaren licht gestegen. In 2016 was nog 76% van de inwoners tevreden met de eigen gezondheid. We zien een duidelijk relatie met leeftijd (zie figuur). Naarmate men ouder wordt, neemt de ervaren gezondheid af. Van de inwoners van 18-64 jaar ervaart 82% zijn gezondheid als (zeer) goed, voor ouderen vanaf 65 jaar is dit nog 66%. Wel zien we dat het aandeel ouderen dat de eigen gezondheid als goed tot zeer goed ervaart de afgelopen jaren is toegenomen; in 2016 vond 62% de eigen gezondheid goed tot zeer goed, in 2020 is dat 66%.

Op gemeentelijk niveau valt op dat de ervaren gezondheid in de oostelijke gemeenten (met name Midden-Groningen, Oldambt, Pekela en Stadskanaal) wat achterblijft. De relatief lage score op het gebied van gezondheid in de Ommelanden kan deels verklaard worden doordat relatief veel mensen in dit gebied geen vervolgopleiding hebben genoten, hetgeen vaker wordt geassocieerd met een ongezonde leefstijl (Van Ooijen et al, 2021).

Gezondheidsachterstanden voor kwetsbare groepen

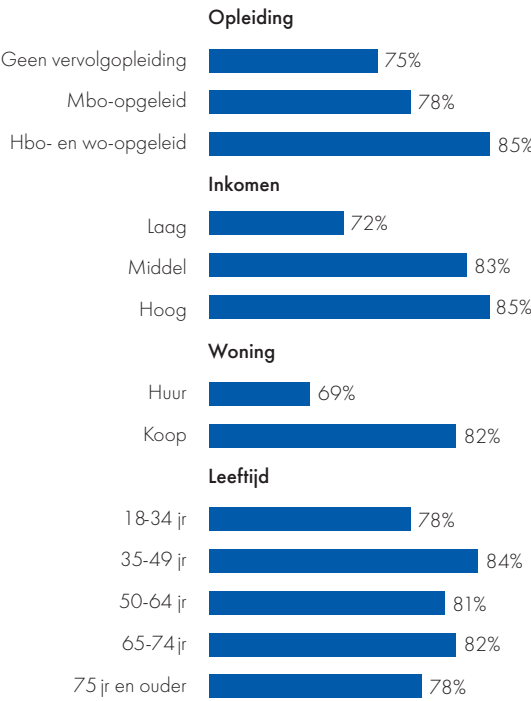
Ook het Groninger Panel is in 2022 gevraagd naar de ervaren gezondheid; toen gaf eveneens ruim driekwart van de volwassen Groningers aan dat zij een goede of zeer goede gezondheid ervaren (79% geeft een rapportcijfer 7 of hoger). Er zijn wel duidelijke sociaaleconomische gezondheidsverschillen die de kwetsbaarheid van bepaalde doelgroepen blootleggen. Groningers met een hbo/wo-opleiding of met meer financiële armslag ervaren een betere gezondheid dan Groningers met een lager inkomen of met een andere opleiding. Dit geldt ook voor Groningen in een koopwoning ten opzichte van Groningers die in een huurwoning wonen.

Aardbevingsschade

heeft grote impact op gezondheid van inwoners.

Figuur 31 Rapportcijfer 7 of hoger voor ervaren algemene gezondheid, 2022
Bron: Groninger Panel

Achter een verminderde gezondheid liggen vaak problemen die breder zijn dan het gezondheidsdomein. Bijvoorbeeld armoede, schulden, eenzaamheid, stress of de leefomgeving kunnen invloed hebben op hoe gezond iemand is en zich voelt. Mensen in een kwetsbare positie hebben een hoger risico op een slechtere gezondheid (Ministerie van VWS, 2020). De huidige energiecrisis is hiervan een goed voorbeeld. Leven in een koude woning als gevolg van energie-armoede heeft grote gevolgen voor de (geestelijke) gezondheid, welbevinden en sociale contacten, in het bijzonder voor de meest kwetsbare groepen. De gezondheidsverschillen zijn in de afgelopen decennia in heel Nederland toegenomen; de huidige crises, waaronder de energiecrisis en coronacrisis, hebben deze trend versterkt.

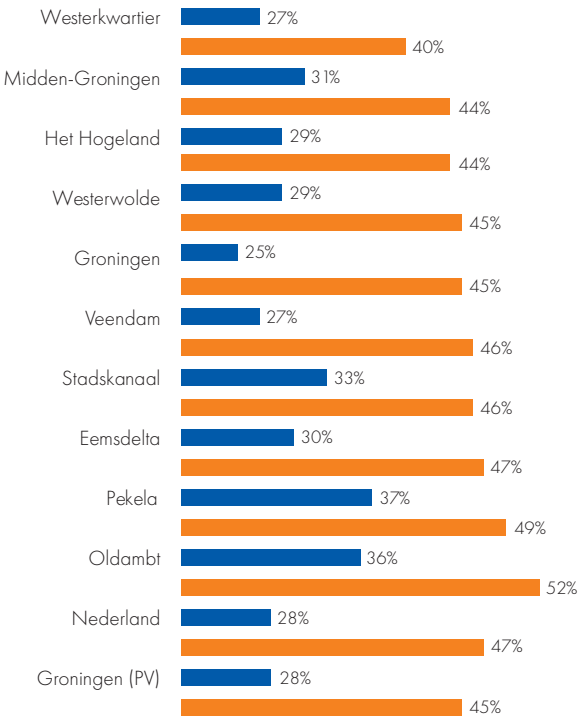
In Groningen zien we daarnaast dat aardbevingsschade grote impact heeft op de gezondheid van inwoners. Onderzoek van Gronings Perspectief toont al jaren aan dat met name voor Groningers met meervoudige schade en die in langdurige schadetrajecten zitten, sprake is van aanzienlijke gezondheidsachterstanden (Stroebe et al., 2022). Daarbij werkt de versterkingsoperatie als stressor. Bewoners wiens huizen versterkt worden lopen meer gezondheidsrisico's dan degenen die niet met versterking te maken hebben. In iedere fase in het verstekingsproject (tot na afronding), en in het bijzonder tussen uitvoering en afronding, is er sprake van een afname in algemene en geestelijke gezondheid en een toename in stressgerelateerde klachten. Dit patroon is vergelijkbaar voor veiligheidsgevoelens en risicoperceptie (Dückers et al., 2023).

“Mijn gezondheid is slechter geworden door de geestelijke problemen die ontstaan zijn door vooral de manier van het afhandelen van aardbevingsschades.”

 32%
van de inwoners heeft één of
meerdere langdurige aandoeningen.

Figuur 32 Percentage één of meerdere
langdurige aandoeningen, 2020
Bron: CBS

■ 18-65 jaar
■ 65+

5.2 Langdurige ziekten of aandoeningen

Net als landelijk heeft in Groningen 14% van de inwoners één of meerdere functiebeperkingen en heeft 32% één of meerdere langdurige aandoeningen. Jongvolwassenen kampen het meest psychische klachten.

Bij een functiebeperking heeft iemand moeite met horen of zien of is de fysieke gesteldheid niet (meer) optimaal. Langdurige aandoeningen zijn langer dan 6 maanden aanwezig. Functiebeperkingen en langdurige aandoeningen kunnen het voor een persoon moeilijker maken om goed deel te nemen aan de samenleving.

Naast lichamelijke klachten kunnen mensen ook last hebben van psychische klachten, zoals sombere gevoelens, het ervaren van stress of angst, en zenuwachtig zijn.

Aantal mensen met aandoening stijgt met leeftijd

Het hebben van een of meer (langdurige) ziekten of aandoeningen heeft een grote invloed op de ervaren gezondheid en tevredenheid met het leven. Volgens de landelijke cijfers van het CBS heeft in Groningen 10% van de 19- tot 65-jarigen last van één of meer lichamelijke beperkingen, net als landelijk (11%) en gelijk aan 2016. Ouderen hebben vaker last van een functiebeperking; 26% van de Groningse ouderen zegt hier last van te hebben, gelijk aan het landelijk beeld en iets lager dan in 2016 (29%). Problemen met bewegen komen het vaakst voor, gevolgd door beperkingen in het zien en in het horen.

Bij een chronische aandoening is over het algemeen geen uitzicht op volledig herstel. Door de vergrijzing en stijging van levensverwachting zullen er in de toekomst waarschijnlijk meer mensen met chronische aandoeningen zijn, zoals kanker, hart- en vaatziekten en COPD. Ook dementie zal de komende jaren toenemen (RIVM, 2018). Deze aandoening heeft een grote ziektelast, zowel voor de patiënt zelf als voor de mantelzorgers.

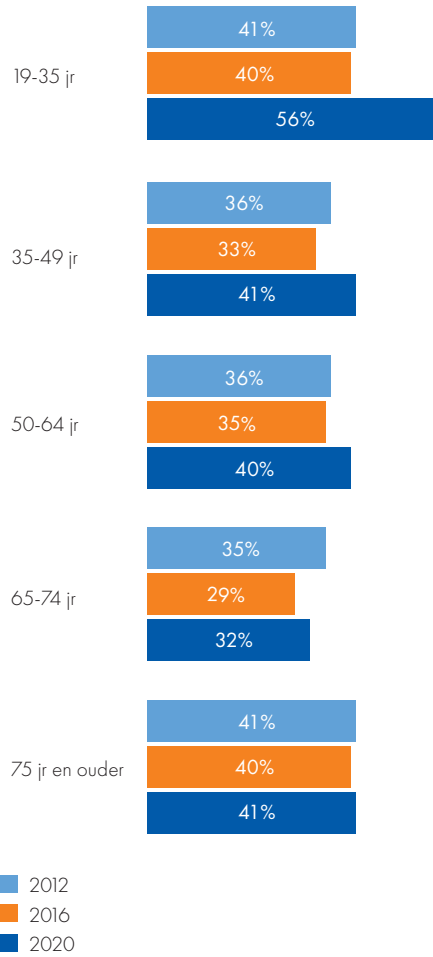
We zien nu al dat van de 65-plussers in Groningen in 2020 iets minder dan de helft (45%) te maken heeft met een chronische aandoening, tegenover 28% van de 19- tot 65-jarigen. Deze cijfers zijn vergelijkbaar met het landelijk gemiddelde: 28% van de 19- tot 65-jarigen en 47% van de ouderen heeft een chronische aandoening. Toch loopt de ziektelast vanwege chronische aandoeningen tussen de verschillende Groningse gemeenten uiteen. In het westelijk deel van de provincie (met name Westerkwartier) ligt het percentage onder het landelijk gemiddelde, terwijl dit in Oost-Groningen (met name Oldambt en Pekela) boven het gemiddelde ligt.

56%

van de jongvolwassenen loopt risico op angst- of depressiestoornis.

Figuur 33 Percentage inwoners met matig tot hoog risico op angst- of depressiestoornis, 2020
Bron: GGD Groningen

Toename psychische klachten onder jeugd en jongvolwassenen, mede als gevolg van corona

In tegenstelling tot de meeste chronische aandoeningen, doen psychische gezondheidsproblemen, zoals angst en depressie, zich vaak tijdens de tienerjaren tot jongvolwassenheid voor (Ormel et al., 2015). De coronapandemie en de lockdowns hebben ervoor gezorgd dat de psychische klachten bij deze leeftijdsgroepen verder zijn uitvergroot. Zo is de mentale gezondheid van middelbare scholieren de laatste jaren sterk achteruitgegaan. Vooral meisjes (11-16 jaar) zijn nu minder vaak gelukkig dan vijf jaar geleden; 43% van hen kampt in 2022 met emotionele problemen, tegenover 28% in 2017 (RIVM, 2022a). Ook voor jongvolwassenen (18-25 jaar) heeft de coronapandemie erin gehakt. Bijna de helft van de Nederlandse jongvolwassenen (18-25 jaar) zei zich in de pandemie vaker eenzaam te voelen (45%), 37% voelde zich vaker somber en 31% vaker gestrest. Bij ouderen was dit aanzienlijk lager (respectievelijk 25%, 18% en 13%) (CBS, 2021b).

Tot 2019 gold nog dat de oudste leeftijdsgroep (75-plussers) zich het vaakst emotioneel eenzaam voelen (een hechte band missen). Recente cijfers van het CBS (2022a) laten zien dat jongeren (15-25-jarigen) deze plek hebben overgenomen. Ook laat deze jongste leeftijdsgroep de sterkste toename zien ten opzichte van 2 jaar eerder, van 8% sterk emotioneel eenzaam in 2019 naar 14% in 2021.

In Groningen heeft 44% van de volwassenen een matig tot hoog risico op angst of depressie, landelijk is dit 46%. Vooral onder jongvolwassenen (19-34 jaar) is het percentage dat risico loopt op angst of depressie sinds 2012 sterk toegenomen.

■ 2012
■ 2016
■ 2020

50%

van volwassen inwoners kampt met overgewicht.

5.3 Leefstijl

Inwoners van Groningen leven iets minder gezond dan de gemiddelde Nederlander. Er kampen meer inwoners met overgewicht en het percentage rokers ligt hoger. Het percentage overmatige drinkers (6%) ligt gelijk aan het landelijk gemiddelde.

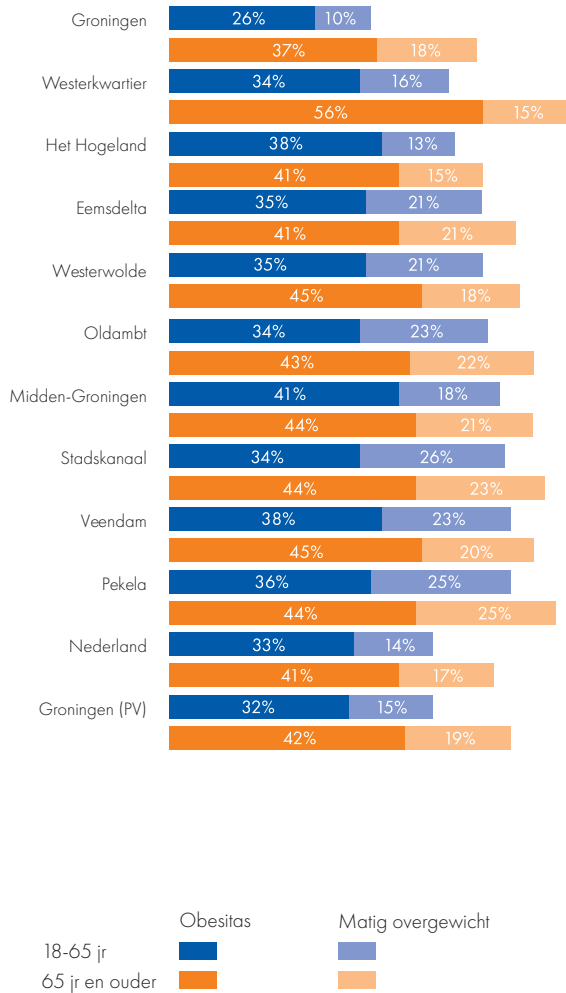
Leefstijlaspecten die van invloed zijn op iemands gezondheid zijn onder meer overgewicht, roken, alcohol gebruik en voldoende beweging. Mensen met een minder gezonde leefstijl lopen meer gezondheidsrisico's dan mensen met een gezonde leefstijl. Een ongezonde leefstijl is verantwoordelijk voor circa 20% van de ziektelast (RIVM, 2018). Het is bekend dat mensen met een hbo/wo-opleiding of een hoger inkomen vaak beter scoren op leefstijlaspecten dan zij die een andere opleiding hebben genoten of een lager inkomen hebben.

Helpt volwassen inwoners van Groningen heeft overgewicht

Overgewicht en obesitas kunnen leiden tot verschillende ziekten en aandoeningen, waaronder diabetes, hoge bloeddruk, beroerten, hart- en vaatziekten, kanker en psychische klachten (In 't Panhuis-Plasmans et al., 2012; RIVM, 2021). Het aantal mensen met overgewicht is de afgelopen decennia gestegen. In Groningen had in 2020 de helft van de volwassen inwoners overgewicht, waarvan 16% ernstig overgewicht (obesitas), dit is vergelijkbaar met 2016 toen eveneens 50% overgewicht had en 15% ernstig overgewicht. Groningen staat daarmee op de 4e plek van alle provincies. Landelijk heeft 47% overgewicht.

De leeftijdsgroep 65-plus (61%) heeft vaker overwicht dan 18-65-jarigen (47%). Het aandeel ouderen met overgewicht is tussen 2016 en 2020 constant gebleven. Vier op de tien Groningse ouderen (39%) heeft een gezond gewicht, 42% matig overgewicht en 19% ernstig overgewicht. Binnen de provincie zien we verschillen in het aandeel inwoners met overgewicht. Zo zijn er meer mensen met overgewicht in de

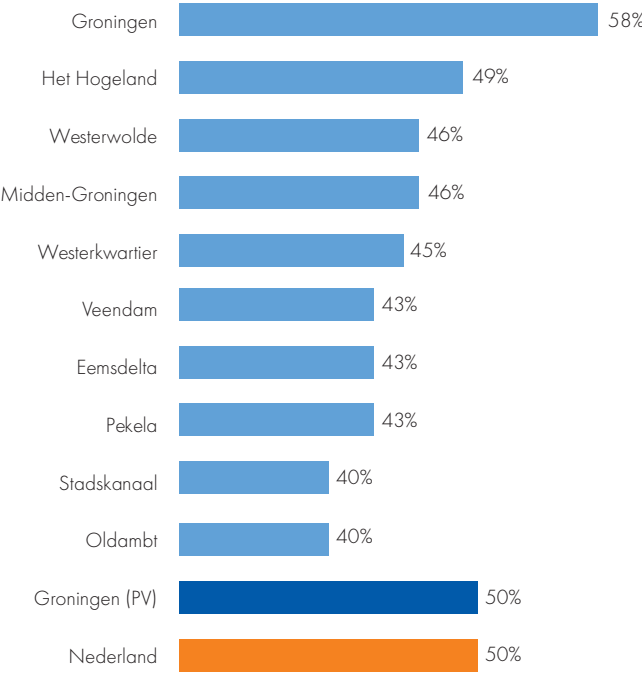
Figuur 34 Percentage overgewicht en obesitas (18-65 jaar en 65+), 2020
Bron CBS

■ Obesitas
■ Matig overgewicht
18-65 jr
65 jr en ouder

 50%
helft Groningers voldoet aan
landelijke beweegrichtlijnen.

Figuur 35 Percentage dat voldoet
aan de beweegrichtlijn, 2020
Bron CBS

oost- en noordoostelijke gemeenten (58-63%) dan in de gemeente Groningen. Daarnaast hebben mensen zonder vervolgopleiding vaker overgewicht dan hbo/wo-opgeleiden. Onderzoek wijst ook uit dat er een samenhang bestaat tussen de sociaaleconomische status van buurten in Nederland en het percentage inwoners met overgewicht (Dekker et al., 2021).

Helft Groningers voldoet aan beweegrichtlijnen

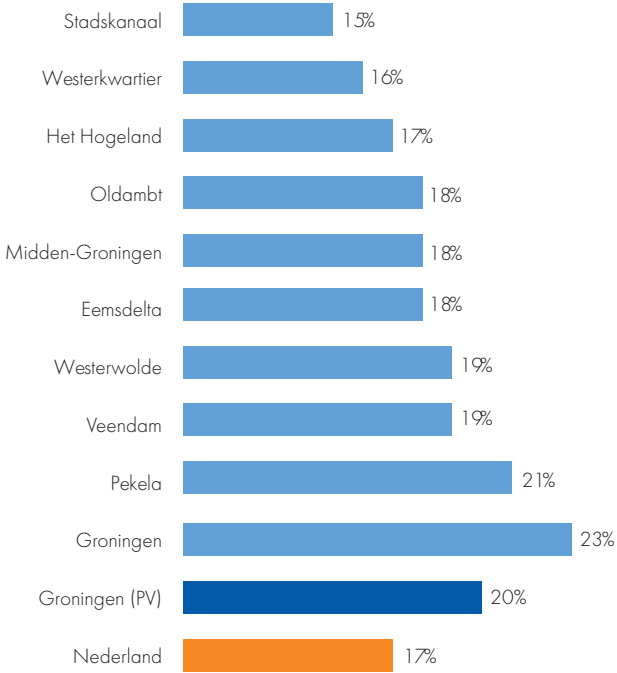
Volgens de landelijke beweegrichtlijnen moeten volwassenen wekelijks ten minste 150 minuten matig intensief bewegen, zoals wandelen en fietsen, verspreid over diverse dagen. Ook worden tweemaal per week spier- en botversterkende activiteiten aanbevolen (Gezondheidsraad, 2017). Zowel landelijk als in Groningen voldeed in 2020 gemiddeld 50% van de volwassenen aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (zie figuur). In 2016 bewoog nog 51% van de volwassenen in de provincie voldoende. Het percentage volwassenen dat voldoende beweegt is het laagst in de leeftijdscategorie 75 jaar en ouder (22%) en het hoogst in de leeftijd van 19 tot 34 jaar (60%). Hbo/wo-opgeleiden voldoen vaker aan de beweegrichtlijn dan mensen een andere opleiding (GGD Groningen, 2021).

Naast de landelijke beweegrichtlijnen, kan ook gekeken worden naar het aandeel ‘wekelijks sporters’. In Groningen sport 46% van de volwassenen minimaal 1 keer in de week, landelijk is 51% van de volwassenen een wekelijkse sporter (GGD, CBS, RIVM, 2020). Onder 18-65-jarigen wordt aanzienlijk meer gesport dan onder 65-plussers. Van de jongste leeftijdsgroep sport gemiddeld 52% wekelijks, van de ouderen is dit 28%.

1 op de 5
20% van de Groningers
is een roker.

Figuur 36 Percentage rokers, 2020
Bron: CBS

Voor Groningse jongeren op het voortgezet onderwijs zien we dat zij de afgelopen jaren steeds vaker inactief zijn. Minder dan 1 op de 5 scholieren voldoet aan de Nederlandse Norm Gezond Bewegen (NNGB). Het percentage scholieren dat buiten schooltijd meer dan 3 uur per dag zittend of liggend achter een beeldscherm doorbrengt steeg van 57% in 2019 naar 65% in 2021. Het percentage is hoger onder 4e klassers (71%) dan onder 2e klassers (59%) (GGD Groningen, 2021).

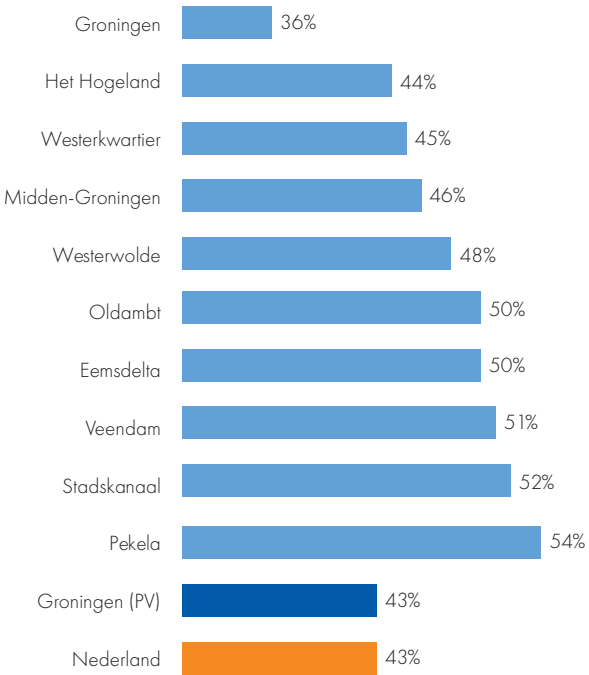
Uit onderzoek van het Mulier Instituut (2022) blijkt dat verschillen in sport- en beweegdeelname naar sociaaleconomische status (SES) de laatste jaren toeneemt. Volwassenen (26-79 jaar) met een hoge sociaaleconomische status voldoen bijna twee keer zo vaak aan de beweegrichtlijnen als mensen met een lage SES. In de periode 2001-2020 is dit aandeel onder volwassenen met een lage SES nauwelijks toegenomen, maar bij de overige groepen wel. Ook kinderen uit een gezin met een lage SES sporten veel minder vaak wekelijks dan kinderen uit een gezin met een hoge SES. Deze kinderen voldoen wel vaker aan de beweegrichtlijnen, doordat zij vaker buitenspelen (Van den Dool, 2022).

Genotmiddelen risico voor gezondheid

Tabak, alcohol en drugs kunnen een nadelig effect hebben op de gezondheid van mensen. Vooral roken is een belangrijke risicofactor. Uit internationale studies blijkt dat rokende jongvolwassenen gemiddeld 10 jaar korter leven dan niet-rokers (Jha & Peto, 2014). Stoppen met roken is ook op oudere leeftijd nog gunstig voor het behoud van (meer) gezonde levensjaren. Met 20% van de Groningers die roken, wordt er meer gerookt dan gemiddeld in Nederland (17%). Het aandeel is wel gedaald; in 2016 was dit nog 24% en de verwachting is dat dit nog verder zal afnemen richting 2030 (RIVM, 2018).

 6%
van de volwassen Groningers is
een overmatige drinker.

Figuur 37 Percentage dat maximaal één
glas alcohol per dag drinkt, 2020
Bron: CBS

Voor het gebruik van alcohol zijn de toekomstige ontwikkelingen onzeker. In 2020 was 6% van de volwassenen van 18 jaar en ouder in Groningen een overmatige drinker. Dit betekent dat zij meer dan 14 glazen per week (vrouwen) of 21 glazen per week (mannen) drinken. Dit percentage is gelijk aan het landelijk gemiddelde. Van alle volwassenen in Groningen drinkt 38% maximaal één glas alcohol per dag, van de ouderen is dit 59%. Overmatig alcohol gebruik heeft niet alleen invloed op de gebruikers zelf, maar ook op de omgeving. Naar schatting is zo’n 20% van de verkeersdoden gerelateerd aan alcohol (Houwing et al., 2014). Ook speelt alcohol vaak een rol bij (huiselijk) geweld (Trimbos instituut, 2014).

Het aandeel rokers, overmatige drinkers en mensen met overgewicht liggen in 2020 nog (ver) boven de in het Nationaal Preventieakkoord voor 2040 gestelde doelen. Met dit akkoord wil de Rijksoverheid het roken en overmatig drinken onder volwassenen terugdringen naar 5% in 2040 en het percentage volwassenen met overgewicht naar 38%.

5.4 Levensverwachting

De levensverwachting in Groningen in 2019 is 78,7 jaar voor mannen en 82,6 jaar voor vrouwen. Dit ligt lager dan het Nederlands gemiddelde.

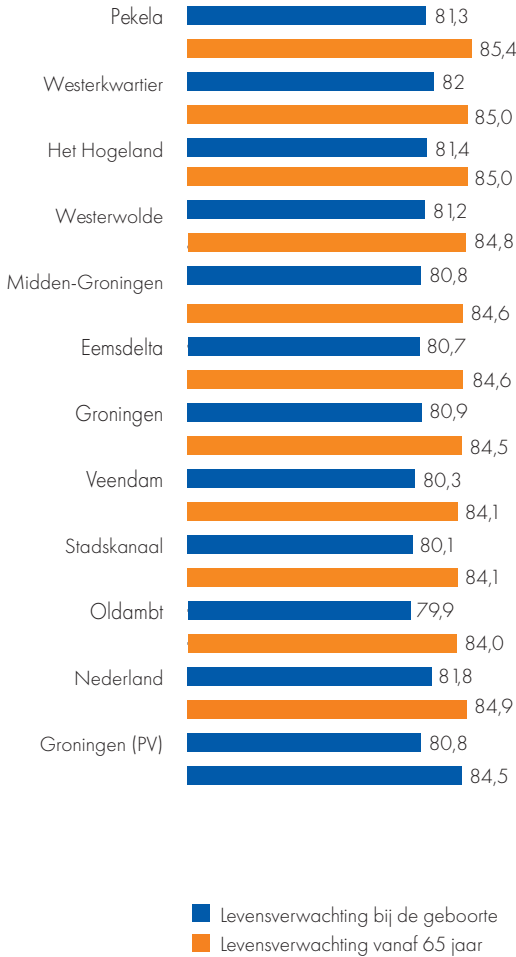
De gemiddelde levensverwachting betreft het aantal jaren dat iemand vanaf de geboorte naar verwachting zal leven. De levensverwachting vanaf 65 is het aantal jaren dat iemand na 65-jarige leeftijd naar verwachting nog zal leven.

Levensverwachting lager dan het landelijk gemiddelde

We worden gemiddeld steeds ouder. In de afgelopen jaren is in Nederland de levensverwachting gestegen naar 79,7 jaar voor mannen en 83,0 jaar voor vrouwen. Dit is vooral te danken aan verbeterde zorg en preventie. Maar de kansen op een gezond leven zijn in Nederland niet gelijk verdeeld. Er bestaan grote sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Zo leven inwoners met weinig inkomen en zonder vervolgopleiding gemiddeld zeven jaar korter dan hbo/wo-opgeleiden, en zelfs achttien jaar in minder goed ervaren gezondheid. Deze gezondheidsverschillen zijn in de afgelopen decennia toegenomen.

In het Noorden van Nederland en in de grotere steden van Nederland is de levensverwachting over het algemeen lager. De levensverwachting in Groningen is bij geboorte 79,2 jaar voor mannen en 82,6 jaar voor vrouwen. Het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen is vooral een gevolg van de kleinere sterftetekansen voor vrouwen van 65 jaar en ouder (RIVM, 2022b).

Figuur 38 Levensverwachting bij geboorte en vanaf
65 jaar, gemiddelde over periode 2017-2020
Bron: CBS

5.5 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Dit hoofdstuk biedt inzicht in de gezondheidssituatie van Groningen, zowel in objectieve als in subjectieve zin. Inwoners van Groningen zijn over het algemeen tevreden met de eigen gezondheid, al leven zij iets minder gezond dan de gemiddelde Nederlander. Zo hebben zij een lagere levensverwachting, roken ze vaker, sporten minder frequent en hebben ze vaker overgewicht vergeleken met het landelijk gemiddeld. Daarnaast heeft een derde van de volwassenen in de regio te maken met chronische ziekte of aandoening, waarbij de verwachting is dat deze groep in de komende jaren door vergrijzing verder zal groeien. Er zijn in Groningen duidelijke regionale en sociaaleconomische gezondheidsverschillen tussen inwoners. We zien een verschil tussen ‘Stad en Ommeland’ als het gaat om ervaren gezondheid, ziektelast en leefstijlfactoren. Dit hangt ook samen met opleiding, sociaal economische status en armoede. Mensen met weinig inkomen en zonder vervolgopleiding ervaren een minder goede gezondheid dan hbo/wo-opgeleide Groningers en mensen met meer financiële armslag. Deze tweedeling is na de coronapandemie toegenomen en zal zich door de energiecrisis nog meer aftekenen.

Verder zien we dat vooral jongvolwassenen nog steeds negatieve effecten van de coronacrisis op hun mentale gezondheid ondervinden. En de cijfers rondom eenzaamheid liggen in Groningen vrij hoog. Daarnaast zien we dat de gaswinningsproblematiek grote impact heeft op de gezondheid van Groningers, vooral voor Groningers met meervoudige schade, en die in langdurige schadetrajecten zitten, is sprake van een aanzienlijke gezondheidsachterstand.

Kansen en uitdagingen voor de regio

De ontwikkelingen in dit hoofdstuk schetsen een gevarieerd beeld. De meeste Groningers zijn over het algemeen tevreden met de eigen gezondheid (subjectief). Tegelijk zien we dat Groningers een minder gezonde leefstijl hebben dan de gemiddelde Nederlander (objectief). Er zijn binnen de provincie complexe gezondheidsverschillen, waarbij de gezondheidsachterstanden zich met name concentreren in het oosten van Groningen. Om deze gezondheidsverschillen aan te pakken is beleid nodig dat integraal van aard is en voor een belangrijk deel op preventie is gericht. Gezondheid hangt immers samen met tal van andere thema's, zoals inkomen, werkloosheid, opleiding, ongunstige leefomgeving, veiligheid en werkomstandigheden.

Om dit aan te pakken is er in Groningen nog veel winst te behalen op het gebied van leefstijl, zoals bewegingsfactoren

en genotmiddelen. In Groningen wonen relatief veel inwoners met een lagere sociaaleconomische status, en het is bekend dat zij kwetsbaar zijn als het gaat om gezondheidsachterstanden en leefstijlfactoren. Om daadwerkelijk gezondheidsachterstanden terug te dringen moet er samengewerkt worden met andere sectoren, zoals onderwijs, ruimtelijke ordening en sport (RIVM, 2010). Daarbij kunnen de modellen van positieve gezondheid en brede welvaart elkaar versterken om beleid te ontwikkelen dat de weerbaarheid van (groepen) inwoners versterkt.

Verder staat Groningen voor grote uitdagingen in het zorgdomein. Net als elders in Nederland dreigt ook hier een zorginfarct door de toenemende zorgvraag in combinatie met een afnemende beschikbaarheid van zorgmedewerkers. De 65-plussers blijven weliswaar langer vitaal, maar door de stijging van de levensverwachting zullen er in de toekomst meer mensen zijn met chronische aandoeningen met een hoge ziektelast. Daarbij bevindt een deel van de Groningse ouderen zich door een opeenstapeling van medische en sociale problemen in een kwetsbare situatie. Ook deze groep wordt in de toekomst naar verwachting groter (RIVM, 2018).

Verder zien we dat de zorgvraag van mensen verschuift. Zo hebben steeds meer (jonge) mensen last van mentale gezondheidsproblemen, de laatste jaren sterk toegenomen door corona. Mentale (on)gezondheid heeft een grote

invloed op de kwaliteit van leven en kan invloed hebben op de inzetbaarheid op school of werk. De wachtlijsten en personeelstekorten in de GGZ zijn in Groningen nu al een probleem, met name in Oost-Groningen, een gebied met veel kwetsbare inwoners.

Echter, de uitdagingen binnen de zorg worden niet alleen gevormd door de groei van zorgvraag, maar ook door het aanbod (de mensen die werken in de zorg). Er is sprake van een kwetsbare arbeidsmarkt. Verhoudingsgewijs werken in Groningen veel mensen in de zorg (zie hoofdstuk Arbeid en Vrije tijd), maar de verwachte afname van het aantal zorgverleners in de provincie heeft daardoor een sterkere impact dan elders in het land (Gebben & Van Linschoten, 2022). Volgens de WRR (2021) is de groei van de zorgvraag op termijn onhoudbaar en moeten we als samenleving gaan kiezen waar onze prioriteiten binnen de zorg liggen. Uitgangspunten volgens de WRR zijn: waar kunnen we de meeste gezondheidswinst behalen? En in welke delen van de zorg moeten kwaliteit en toegankelijkheid versterkt worden? Het is volgens de WRR raadzaam burgers in deze keuzeprocessen een rol te geven, bijvoorbeeld via burgerpanels.

6. ARBEID EN VRIJE TIJD

Brede welvaart hangt voor veel mensen sterk af van het hebben van passend en betaald werk. Daarnaast moeten werk en vrije tijd in balans zijn voor een goede kwaliteit van leven. Een goede match tussen de regionale arbeidsmarkt en onderwijs is een belangrijke voorwaarde van een vitale economie. Voor Groningers zelf zorgt het hebben van een baan en zekerheid van inkomen voor een betere brede welvaart.

In de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS wordt arbeid en vrije tijd in Groningen gemeten aan de hand van zes indicatoren, namelijk netto en bruto arbeidsparticipatie, hoogopgeleide bevolking, werkloosheid, vacaturegraad en de tevredenheid met reistijd van en naar het werk. De indicatoren worden aangevuld met economische structuur van de regio, zoals banen en werkgelegenheid per sector, en de gemiddelde woon-werk afstand. Daarnaast zoomen we in op de regionale jeugdwerkloosheid en laaggeletterdheid. Het Groninger Panel biedt aanvullende inzichten over thuiswerken en tevredenheid met de beschikbaarheid van werk in de regio vanuit het inwonersperspectief.

6.1 Arbeidsparticipatie

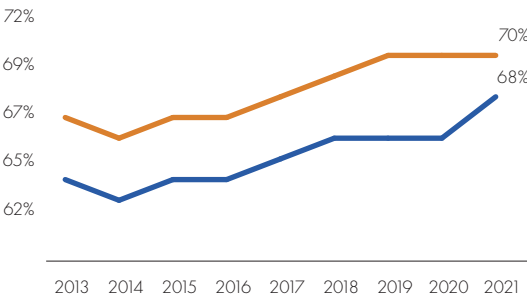
De bruto en netto arbeidsparticipatie liggen in Groningen lager dan het landelijk niveau. De bruto arbeidsparticipatie in Groningen is 71,8% en de netto arbeidsparticipatie ligt op 68,3%.

De arbeidsparticipatie geeft aan welk deel van de beroepsbevolking op de arbeidsmarkt actief is. Bij de bruto arbeidsparticipatie kijken we daarbij naar iedereen die werkt of actief op zoek is naar werk, bij de netto arbeidsparticipatie kijken we alleen naar werkenden.

Arbeidsparticipatie in Groningen lager dan landelijk

De bruto arbeidsparticipatie in Groningen is 71,8%. Daarmee komt de provincie op de 11de plek in het overzicht van alle provincies. Alleen Limburg scoort lager. Het landelijk gemiddelde is 73,5% en Utrecht kent met 76% de hoogste bruto arbeidsparticipatie van het land. Naast dat de arbeidsparticipatie laag is, werken Groningers ook benedengemiddeld veel uren per week. De gemiddelde werkende Groninger werkt 26,2 uren per week. Ook hiermee staat Groningen op de 11e plaats van Nederland.

Figuur 39 Netto arbeidsparticipatie, 2013-2021
Bron: CBS

Met name in het tweede kwartaal van 2020 daalde de arbeidsparticipatie als gevolg van de eerste coronalockdown. In het eerste kwartaal van 2021 is die daling voor een belangrijk deel hersteld, zoals ook blijkt uit de trendlijn in figuur 39. Door een afnemende werkloosheid is de netto arbeidsparticipatie de afgelopen jaren wel toegenomen van 64,1% in 2013 tot 68,3% in 2021. In het derde kwartaal van 2022 is de netto arbeidsparticipatie landelijk opgelopen tot 72,3%, en tot 70,9% in Groningen. Intussen is de krapte op de arbeidsmarkt (als de vraag naar werk groter is dan het aanbod) in 2022 ongekend hoog. In paragraaf ‘vacaturegraad’ gaan we hier verder op in.

Een hogere mate van arbeidsparticipatie draagt bij aan een hoger bbp in de provincie, maar ook aan het in stand houden van de sociale voorzieningen. Op persoonlijk vlak, biedt het hebben van een baan bovendien een plek voor sociale contacten, mogelijkheden tot persoonlijke ontwikkeling en het gevoel een bijdrage te leveren aan de samenleving. Dit wordt positief geassocieerd met hoger welzijn (Helliwel & Putnam, 2004).

■ Nederland
■ Groningen

Met betrekking tot zowel de bruto als de netto arbeidsparticipatie, volgen de gemeenten in Groningen over het geheel genomen de landelijke trend, maar de Oost-Groningse gemeenten blijven achter. De netto arbeidsparticipatie is het laagst in de gemeente Westerwolde (64%) en het hoogst in Westerkwartier (72%). Westerkwartier is ook de enige gemeente die voor beide indicatoren boven het landelijk gemiddelde uitkomt.

6.2 Banen en sectoren

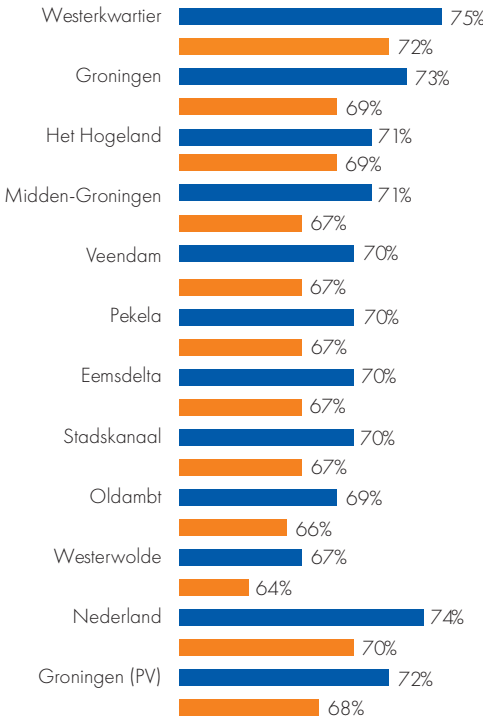
In Groningen waren in 2021 297.260 banen. Dat is een redelijke stijging ten opzichte van 2020, en weer in lijn met de trend van de jaren vóór de coronapandemie. Het beeld komt overeen met de landelijke trendlijn en past in het beeld van het herstel na de coronapandemie.

De werkgelegenheid in de woonplaats of in de buurt daarvan is een bepalende factor voor de brede welvaart. Het hebben van een baan is veelal een noodzakelijke voorwaarde voor persoonlijke welvaart en welzijn. Mensen die werken zijn vaker tevreden met het leven dan niet-werkenden. Daarnaast is het percentage dat tevreden is met het leven hoger bij mensen met een goede arbeidskwaliteit (Pot & Smulders, 2019).

Kleine daling werkgelegenheid

Om de werkgelegenheid in kaart te brengen meten we het aantal banen - inclusief uitzendkrachten - en kijken we naar de sectoren die werkgelegenheid bieden. In 2021 waren er in Groningen bijna 300.000 banen. Dit beslaat ongeveer 36% van de totale werkgelegenheid in de drie noordelijke provincies (zo’n 831.000 arbeidsplaatsen). De werkgelegenheid in Groningen is in totaal met 7,2% toegenomen in de periode 2017-2021. Van 2019 op 2020 kromp de werkgelegenheid

Figuur 40 Netto en bruto arbeidsparticipatie per gemeente, 2021
Bron: CBS

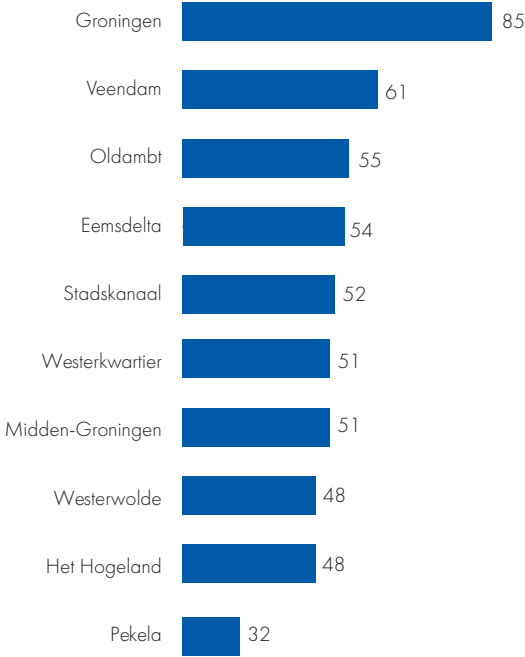
■ Bruto arbeidsparticipatie
■ Netto arbeidsparticipatie

297.260

Aantal banen in provincie Groningen in 2021

Figuur 41 Aantal banen per 100 inwoners, 2021
Bron: LISA

(-1,2%) in Groningen, als gevolg van de coronapandemie. De meeste andere provincies zagen in dat jaar nog wel enige groei in het aantal banen, uitgezonderd Noord-Nederland en Zeeland (LISA, 2022). Vervolgens is in 2021 de economie in Groningen bovengemiddeld gegroeid met 3,2% ten opzichte van 1,3% landelijk.

De gemeente Groningen kent duidelijk de hoogste concentratie banen binnen de provincie (85 banen per 100 inwoners). De andere gemeenten variëren tussen de 48 tot 61 banen per 100 inwoners, met de gemeente Pekela als uitzondering (32 banen per 100 inwoners).

Zorg blijft de grootste sector

In Groningen is de gezondheidszorg de grootste sector. Ruim één op de vijf banen in Groningen is een baan in de zorg (21%). De zorgsector groeide met 13% in de periode 2017-2021, dat is de sterkste stijging van alle sectoren. Groningers werken ook veel in de handel (15%) en zakelijke dienstverlening (14%). In vergelijking met Nederland is vooral het aandeel banen in de zorg groot en het aantal banen in de zakelijke dienstverlening wat kleiner.

De laatste jaren steeg de werkgelegenheid in de meeste sectoren. De zorg, zakelijke dienstverlening en bouw waren in de periode 2017-2021 de grootste stijgers (+13%, +12% en +10% respectievelijk). Alleen de sectoren industrie en vervoer en opslag daalden in de periode 2017-2021 (beiden -2%). De sector vervoer en opslag heeft duidelijk geleden onder de coronacrisis: van 2019 op 2020 kromp deze sector met 12%. Ook de horeca zag het aantal banen dalen in 2020 (-4%) en 2021 (-5%), maar door sterke groei in eerdere jaren is hier nog wel een totale groei zichtbaar. De Economische Barometer Noord-Nederland kijkt naar de ontwikkeling van 2011 tot 2021, waaruit blijkt dat ook de banenkrimp in de Groningse industrie en landbouw naar verhouding groot is.

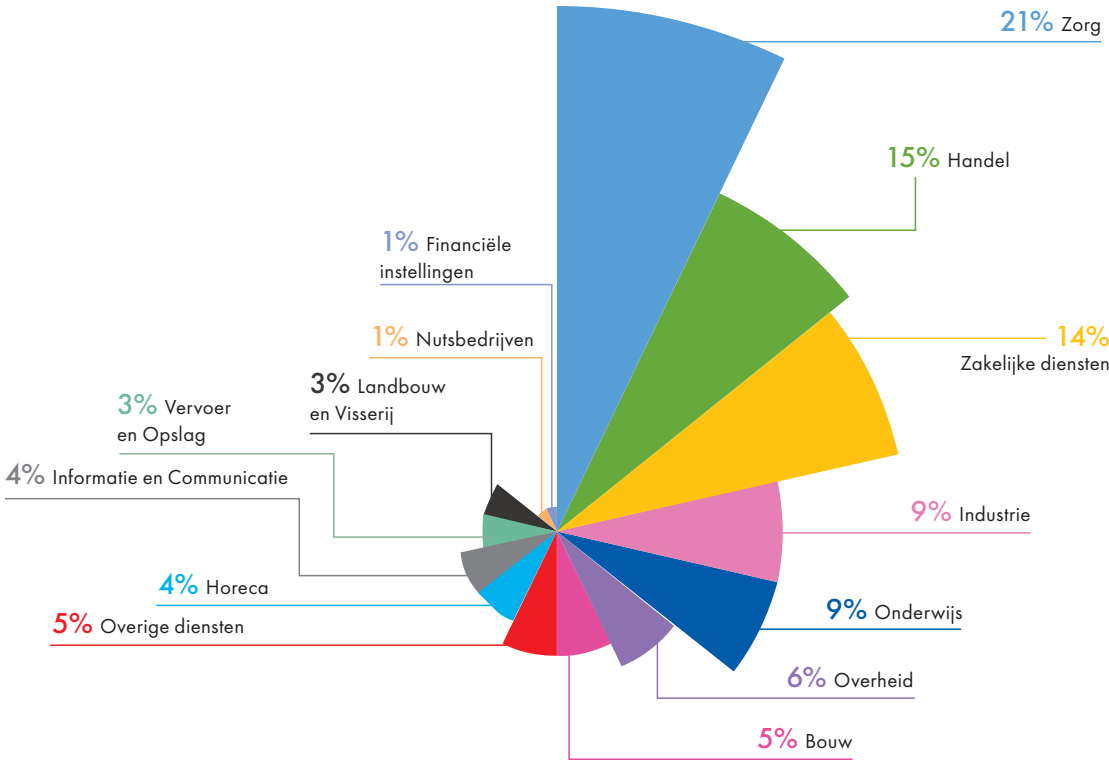
1 op 5

Banen in Groningen in de zorgsector.

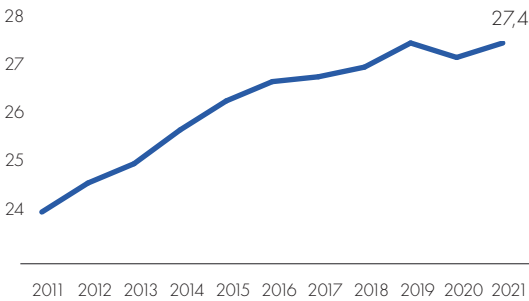
In de provincie Groningen fungeert de gemeente Groningen als economische motor (Doets et al., 2020). Meer dan de helft van de banen in de provincie bevinden zich in de gemeente Groningen (54% in 2021). Maar in de jaar-op-jaar groei in werkgelegenheid zagen we de meeste groei in Midden-Groningen (+5% in 2021 ten opzichte van 2020), in Veendam (+4%) en in Westerwolde (+4%).

Figuur 42 Percentages werkgelegenheid per sector in Groningen, 2021
Bron: LISA

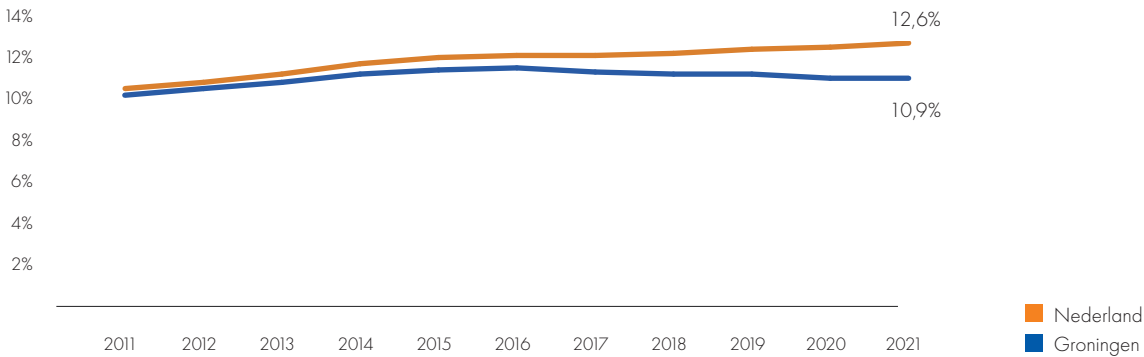

 27.400
Aantal zzp'ers in Groningen

Figuur 43 Aantal zzp'ers in Groningen x 1.000, 2011-2021
Bron: CBS

Figuur 44 Het aandeel zzp'ers onder werkenden, 2011-2021
Bron: CBS

Aandeel zzp'ers neemt af
In de afgelopen 10 jaar is het aantal zelfstandigen in Groningen gestaag gegroeid, van 23.900 in 2011 tot 27.400 in 2021 (voorlopige cijfers CBS). De stijging van het absolute aantal zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) gaat echter minder hard dan de stijging van het totaal aantal werkenden. Van 2019 op 2020 is een daling zichtbaar, als gevolg van de coronacrisis.

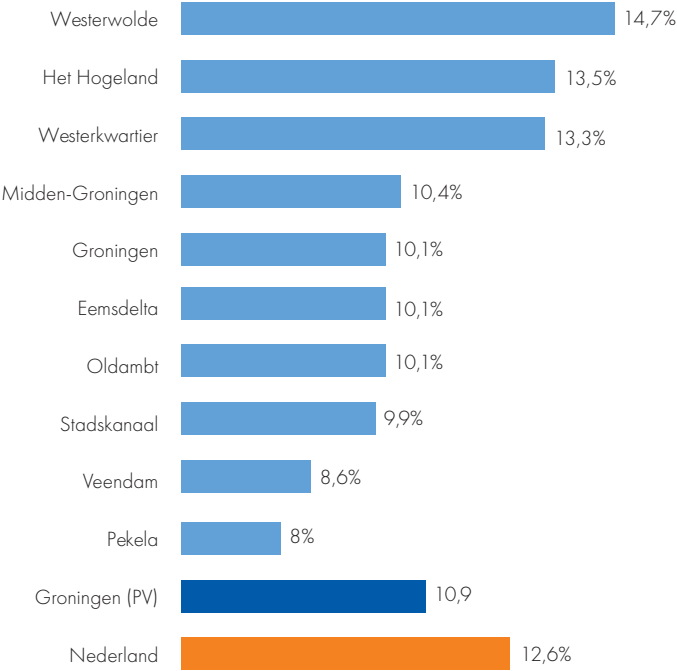
Het aandeel zzp'ers onder werkenden in Groningen is heel stabiel over de tijd. Van 2011 tot 2016 was een lichte jaar-op-jaar stijging zichtbaar (van 10% in 2011 tot 11,4% in 2016), waarna weer een langzame afname volgt. In 2020 is 10,9% van de werkenden in Groningen een zzp'er. Landelijk wordt een groter aandeel van de werkenden gevormd door zzp'ers, namelijk 12,3%. Noord-Holland heeft het hoogste aandeel zzp'ers (14,4%) en Limburg het laagste (9,9%).

In 2021 bestaat de groep zzp'ers uit 27.400 personen. De meeste zzp'ers zijn werkzaam in de commerciële dienstverlening, namelijk 41,2%. Dat is ruim 5 procentpunten minder dan landelijk (46,8%). In verhouding zijn er in Groningen veel zzp'ers actief in de sector landbouw, bosbouw en visserij (11,7% vs. 6,2% landelijk).

Relatief gezien staan de meeste zzp'ers geregistreerd in de gemeenten Westerwolde, Het Hogeland en Westerkwartier. Daarnaast moet worden opgemerkt dat in de landelijke Groningse gemeenten sprake is van een oververtegenwoordiging van zzp'ers in de lokale werkgelegenheid. Veel zelfstandigen kiezen hun vestigingsplaats op basis van het woonklimaat, gevolgd door bereikbaarheid en voorzieningen (Delfmann, 2015).

Figuur 45 Aandeel zzp'ers per gemeente, 2021
Bron: CBS

6.3 Vacaturegraad

In Groningen zijn er 39 vacatures per 1.000 inwoners, landelijk zijn dit 45 vacatures per 1.000 inwoners. Deze cijfers zijn flink gestegen ten opzichte van het jaar 2020.

De vacaturegraad betreft het aantal vacatures per duizend banen, gemeten in het vierde kwartaal van het jaar. Deze cijfers zijn beschikbaar op provincieniveau en geven een indruk van de krapte op de arbeidsmarkt (dat houdt in dat de vraag naar werk groter is dan het aanbod). Een erg krappe arbeidsmarkt kan belemmerend werken, maar enige krapte biedt ook ruimte voor mensen die normaliter minder goede kansen op de arbeidsmarkt ervaren.

Grote stijging vacaturegraad

De vacaturegraad is in Groningen met 39 vacatures per 1.000 het laagst van alle provincies. De vacaturegraad liet een stijgende lijn zien tussen 2015 en 2019 en een scherpe afname in 2020 ⁷. In 2021 steeg de vacaturegraad juist enorm. De vacaturegraad ligt nu zelfs een stuk hoger dan wanneer de stijgende trend tussen 2015 en 2019 zich vergelijkbaar had doorgezet. Groningen volgt de landelijke trendlijn op de voet.

Een hoge vacaturegraad is een indicator van een krappe arbeidsmarkt. Een krappe arbeidsmarkt kent voor- en nadelen. Momenteel zien we bijvoorbeeld de nadelen van een te krappe arbeidsmarkt in de

⁷ 2018, 2019, 2020 en 2021 zijn voorlopige cijfers (CBS)

39
Aantal vacatures in Groningen
per 1.000 inwoners.

zorgsector, en landelijk heeft de ICT-sector de hoogste vacaturegraad (UWV, 2022). Voor werkgevers kan een krappe arbeidsmarkt als nadelig worden ervaren. Zij hebben dan meer moeite om geschikt personeel te vinden, wat de groei kan belemmeren. Recentelijk zien we ook maatschappelijke problemen ontstaan: treinen vallen uit, bussen rijden verminderd of niet, bouwprojecten lopen vertraging op en de wachttijden in de zorg zijn lang. Aan de andere kant kan een krappe arbeidsmarkt meer kansen bieden voor starters, oudere werknemers of mensen met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt. Voor hen is het in een ruimere arbeidsmarkt moeilijker om een (nieuwe) baan te vinden.

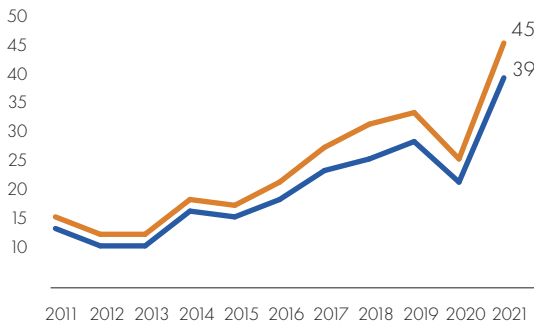
In de huidige arbeidsmarkt hebben werkgevers in vrijwel alle sectoren te kampen met moeilijk vervulbare vacatures en personeelstekorten. Het tekort heeft een aantal structurele oorzaken (UWV, 2022):

- Er wordt relatief veel in deeltijd gewerkt;
- Er stromen niet genoeg jongeren in om de pensionering van ouderen op te vangen;
- Er is een kwalitatieve mismatch: de opleidingen die jongeren volgen, sluiten onvoldoende aan bij beroepsrichtingen waarin de vraag groot is.

Krapte in zorg

Het aanbod op de arbeidsmarkt in Groningen krimpt. Dit komt door economische groei en een kwalitatieve mismatch op de arbeidsmarkt, maar ook door ontgroening en vergrijzing. Veel oudere werknemers verlaten de komende jaren de arbeidsmarkt en voorlopig is de instroom van jongeren niet voldoende om het op te vangen. Het verschilt per sector hoe groot de impact van vergrijzing is. In de horeca en detailhandel werken veel jongeren, maar in de zorg is de vergrijzing problematisch.

Figuur 46 Aantal vacatures per 1.000 inwoners, 2011-2021
Bron: CBS

 Nederland
 Groningen

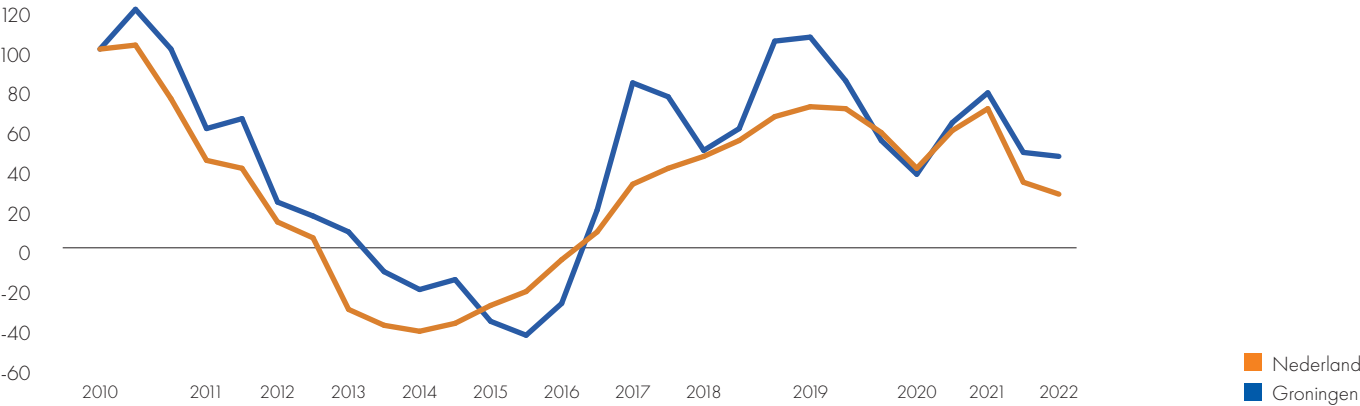
Positief saldo

Sinds 2016 is de instroom in de sector zorg en welzijn hoger dan de uitstroom.

De sector zorg en welzijn staat onder hoge druk. Het aantal vacatures in Nederland in deze sector was in het 4e kwartaal van 2021 33% hoger dan een jaar eerder. De sector heeft te maken met een dubbele vergrijzing. Allereerst door vergrijzing van het personeelsbestand waardoor er op korte termijn rekening gehouden moet worden met een hoge uitstroom van personeel. Ten tweede is er sprake van een vergrijzende bevolking die de vraag naar zorg doet stijgen. Bovendien is zorg en welzijn in Groningen een belangrijke sector wat betreft werkgelegenheid.

Een positieve ontwikkeling is dat er sinds eind 2016 weer meer nieuwe medewerkers instromen dan uitstromen (een positief saldo). In figuur 47 is de index van het saldo zichtbaar. Het saldo is het resultaat van de instroom minus de uitstroom in de sector. In deze figuur is 2010 als referentiejaar aangehouden (index is 100). Wel wordt de uitstroom sinds 2021 steeds groter (AZW, 2022).

Figuur 47 Index (2010) van mobiliteit in de sector zorg en welzijn: saldo (instroom – uitstroom)
Bron: CBS

4,9%

Werkloosheid in Groningen-

6.4 Werkloosheid

Het werkloosheidspercentage daalde sinds 2013, maar steeg licht tussen 2019 en 2020. Het werkloosheidspercentage in Groningen is in 2021 iets hoger dan het landelijk gemiddelde.

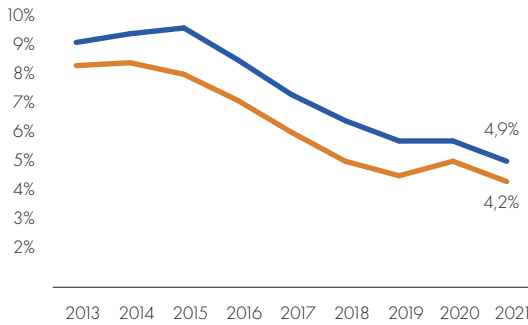
Werkloosheid is het verschil tussen de vraag naar en het aanbod van arbeid. Voor de werkloosheid kijken we naar het aantal ‘niet-werkende werkzoekenden’ dat geregistreerd staat bij het UWV. Het percentage niet-werkende werkzoekenden is berekend ten opzichte van de 15- tot 75-jarige beroepsbevolking.

Werkloosheidspercentage volgt landelijke lijn

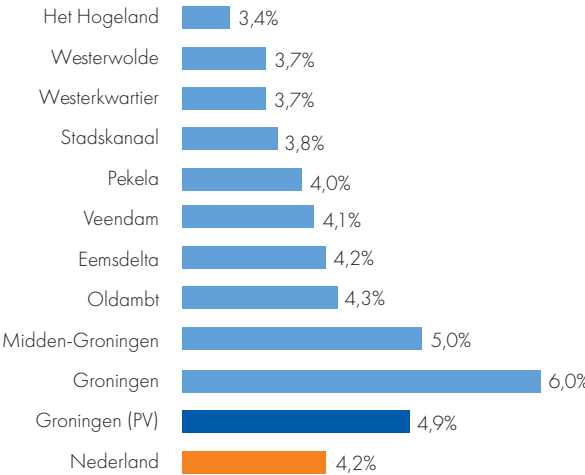
De werkloosheid in Groningen is afgenomen van 5,6% in 2020 naar 4,9% in 2021. Het werkloosheidspercentage in Groningen ligt hoger dan het landelijk gemiddelde (4,2%). Tussen 2019 en 2020 was er een kleine stijging in het werkloosheidspercentage als gevolg van de coronacrisis. Maar die stijging is beperkt gebleven, mede omdat er door de landelijke steunpakketten relatief weinig bedrijven failliet zijn gegaan.

Sinds 2015 was de provinciale trend bijna gelijk aan de landelijke dalende trend. Die laatste zwakte echter af in 2019, terwijl de dalende trend in Groningen doorzette. In vergelijking met 2019 is zowel in Groningen als landelijk het werkloosheidspercentage weer iets toegenomen. Het werkloosheidspercentage in de gemeente Groningen (6,0%), Midden-Groningen (5,0%), Oldambt (4,3%) en Eemsdelta (4,2%) liggen in 2021 op of boven het landelijk gemiddelde (4,2%). Het laagste percentage vinden we in Het Hogeland (3,4%).

Figuur 48 Werkloosheidspercentages, 2013-2021
Bron: CBS

Figuur 49 Werkloosheidspercentages, 2021
Bron: CBS

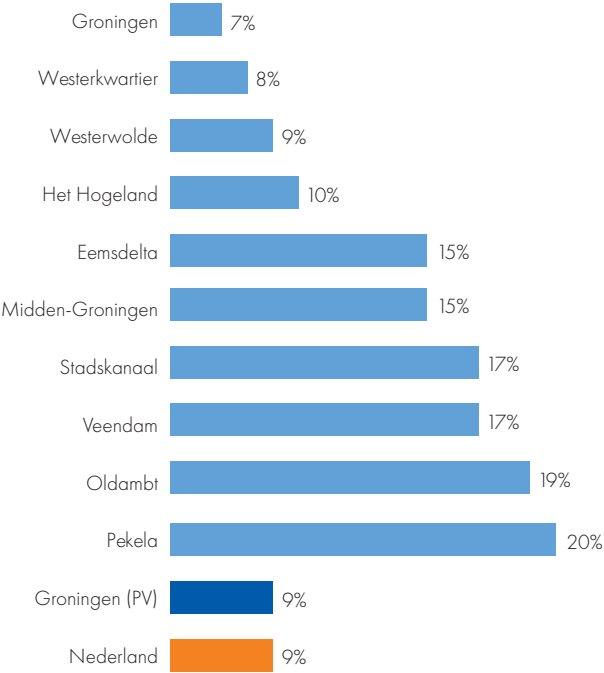

9%

(Niet werkzame) werkzoekende jongeren onder de 27 jaar..

Figuur 50 Percentage jongeren dat bij het UWV geregistreerd staat als werkzoekend, 2020
Bron: CBS

* Niet alle werkloze jongeren laten zich registreren bij het UWV, omdat ze niet altijd recht hebben op een uitkering.

Grote regionale verschillen in jeugdwerkloosheid

Jeugdwerkloosheid is een indicatie voor de economische vitaliteit van een gebied. Voor deze graadmeter gebruiken we het aandeel niet-werkzame jongeren dat bij het UWV is geregistreerd als werkzoekende (onder de 27 jaar ⁸). In Groningen is dit percentage hetzelfde als landelijk; 9%. Leeftijd is erg bepalend of jongeren wel of niet werken. Ongeveer 90% van de jongeren tot en met 20 jaar waren scholier of student. Als jongeren ouder zijn, hebben ze vaker werk en werken ze ook vaker in voltijd (CBS, 2022g).

De jeugdwerkloosheid in Westerkwartier en gemeente Groningen ligt op of rond het landelijk gemiddelde. De overige gemeenten hebben een hogere jeugdwerkloosheid dan landelijk. In de gemeente Pekela is de jeugdwerkloosheid het hoogst.

Een lage jeugdwerkloosheid is zowel van economisch als sociaal belang. De werkloosheid onder jongeren is vaak veel hoger dan de algemene werkloosheid. Jongeren zijn vaak de eersten die in een crisis hun werk verliezen. Dat bleek ook zo te zijn tijdens de coronacrisis: jongeren werkten vaker in sectoren die hard geraakt werden, zoals horeca en detailhandel. Ook hebben zij vaker een tijdelijk of een flex-contract. Van de vorige economische crisis weten we dat jongeren nog jarenlang last hebben van een slechte start op de arbeidsmarkt (Bekker, 2020; Bell & Blanchflower, 2010). Er is bovendien een verband aangetoond tussen (langdurige) jeugdwerkloosheid en sociale uitsluiting (Kieselbach et al., 2013) en het gebrek aan toekomstperspectief kan leiden tot een negatief zelfbeeld of een toename van schulden (Bekker, 2020).

6.5 Tevredenheid met werk en reistijd van en naar werk

Meer dan één derde van de panelleden geeft aan (zeer) tevreden te zijn met de werkgelegenheid, en 89% is (zeer) tevreden met de reistijd.

Werkgelegenheid is een belangrijk thema voor de brede welvaart in de regio, maar hoe tevreden zijn Groningers zelf met de werkgelegenheid? Feitelijk zien we dat Groningers verder weg wonen van hun werk dan gemiddeld in Nederland, maar meer kilometers betekent niet per definitie ook een langere reistijd. Het Groninger Panel is gevraagd naar hun waardering voor de werkgelegenheid en tevredenheid met reistijd.

Tevredenheid met werk in de regio blijft stijgen

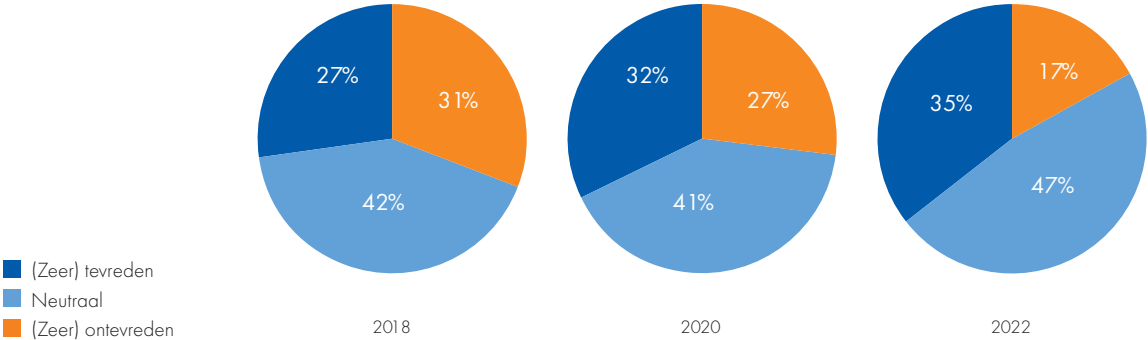
Objectief gemeten doet Groningen het minder goed op het gebied van werk vergeleken met de rest van Nederland. Met een 11de plek van alle provincies is de netto arbeidsparticipatie in Groningen laag. De arbeidsparticipatie in de provincie groeit wel, maar niet zo snel en op een lager niveau als in de rest van Nederland. Ondanks de lage plek op de landelijke ranglijst zien we dat het Groninger Panel meer tevreden is met de werkgelegenheid in 2022 dan in eerdere jaren.

89%

Meeste Groningers tevreden met reistijd van en naar werk.

Figuur 51 Tevredenheid met werk in het algemeen in de regio, 2018-2022 (excl. 'nvt' en 'weet ik niet')
Bron: Groninger Panel

Sinds het herstel na de economische crisis stijgt de werkgelegenheid sinds 2017. Dat zien we terug in hoe de panelleden het aanbod van werk ervaren: er is een duidelijk stijgende lijn in hoeveel panelleden tevreden zijn over de hoeveelheid beschikbaar werk in de regio. Dat geldt zowel voor henzelf (38%) als voor de werkgelegenheid in het algemeen (35%). De krapte op de arbeidsmarkt is het afgelopen jaar flink toegenomen. Dit betekent dat er nu meer banen beschikbaar zijn in de regio.

Meer reiskilometers naar werk, maar Groningers zijn wel heel tevreden

In hoeverre Groningers tevreden zijn met hun reistijd naar werk zegt ook iets over de beschikbaarheid en tevredenheid met de werkgelegenheid. De reistijd is immers van invloed op de werk- en privébalans. Feitelijk zien we dat Groningers verder weg wonen van hun werk (25,3 kilometer) dan gemiddeld in Nederland (22 kilometer). Ondanks het feit dat Groningers verder moeten reizen naar het werk is 89% (zeer) tevreden met de reistijd. Hiermee staat de provincie op de 1e plek van alle provincies en lijkt de grotere afstand niet ten koste te gaan van de tevredenheid.

25,3 km

Gemiddelde woon-werk afstand van Groningers.

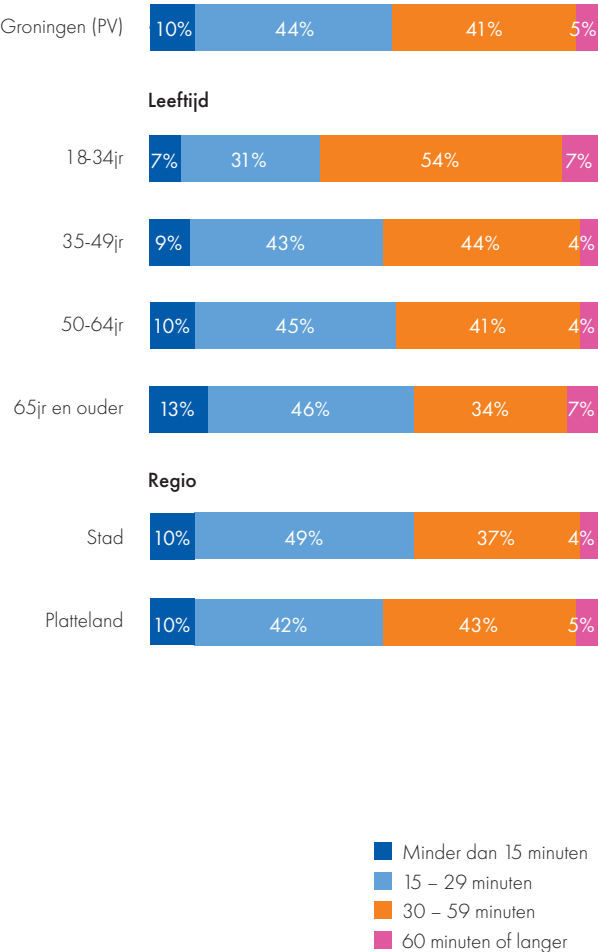

Op gemeenteniveau zijn er ook verschillen te zien. Inwoners van de gemeenten Westerwolde moeten gemiddeld de grootste afstand afleggen (34,2 km). In gemeente Groningen reist men gemiddeld het minst ver (21,9 km).

Het ligt voor de hand dat op het platteland vaker sprake is van langere reisafstanden, immers de meeste banen bevinden zich in grotere steden. Uit verdiepend onderzoek onder het Groninger Panel blijkt dat stedelingen iets minder vaak bereid zijn om lange afstanden af te leggen. Mensen die op het platteland wonen zijn vaker bereid om driekwartier of langer te reizen.

Het aanbod van werk binnen een acceptabele reisafstand van het woongebied is van belang voor de leefbaarheid in een gebied. De werkgelegenheid hoeft niet direct naast de (woon) deur te zijn. Bovendien betekent meer kilometers niet ook per definitie een langere reistijd. Groningse panelleden willen best een eindje reizen naar hun werk. 10% geeft aan minder dan 15 minuten onderweg te willen zijn en iets meer dan vier van de tien panelleden wil maximaal 15-30 minuten reizen naar het werk (44%). Een bijna even zo groot deel geeft aan dat ze best een half uur tot driekwartier willen reizen om op het werk te komen (41%). Jongvolwassenen (18-34 jaar) zijn vaker bereid om iets verder te reizen, evenals mensen die op het platteland wonen vergeleken met de stad.

Figuur 52 Acceptabele reistijd woon-werkverkeer, 2022
Bron: Groninger Panel

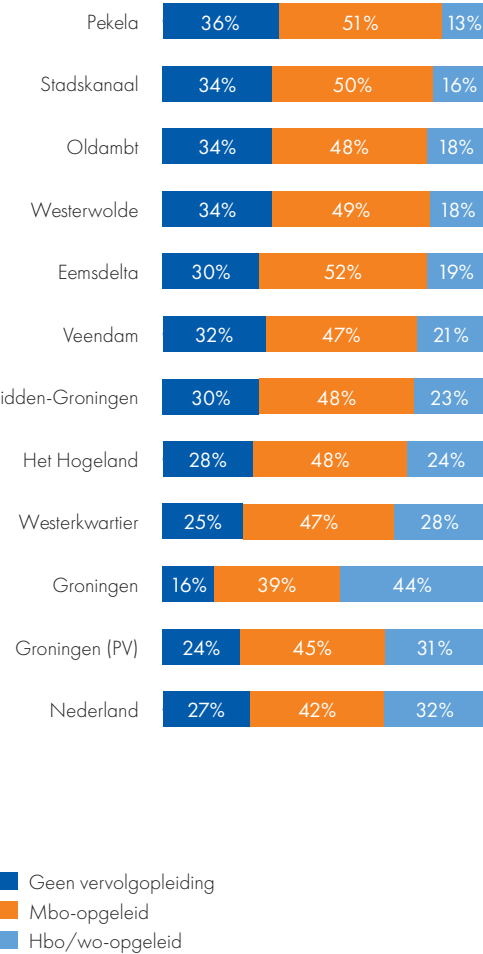

31%

van de beroepsbevolking heeft hbo of wo opleiding afgerond.

Figuur 53 Opleidingstype, 2021
Bron: CBS

6.6 Opleidingstype

Het aantal mensen met een hbo- of wo-opleiding is vergelijkbaar met het Nederlands gemiddelde en in de afgelopen jaren toegenomen. Dat is in lijn met de landelijke trend. Er zijn vrij grote regionale verschillen in de meest voorkomende type opleidingen.

Over het algemeen zijn mensen met een hbo- of wo-opleiding gelukkiger (o.a. CBS, 2020a; Castriota, 2007; Cuñado & de Gracia, 2012). De opleiding die iemand heeft gevolgd hangt namelijk samen met diverse andere aspecten, zoals gezondheid en inkomen. Het wordt indirect geassocieerd met hogere welzijnstevredenheid. Een hbo- of wo-opleiding, als ook geletterdheid, biedt meer kansen op de arbeidsmarkt en geeft meer mogelijkheden om het leven naar eigen inzicht in te richten.

Kleiner aandeel inwoners zonder vervolgopleiding
31% van de beroepsbevolking in Groningen heeft in 2021 een hbo- of wo-opleiding. Groningen staat hiermee in de Regionale Monitor Brede Welvaart op de 4de plek. Het aantal mensen met een hbo- of wo-opleiding in Groningen is in lijn met de landelijke trend de afgelopen jaren toegenomen.

In 2020 is het aandeel mensen zonder vervolgopleiding in Groningen 24%, lager dan het Nederlandse gemiddelde (27%). Er zijn duidelijke verschillen tussen de gemeenten. Zo heeft de gemeente Groningen (44%) het hoogste aandeel mensen met een hbo- of wo-opleiding. Een verklaring hiervoor is de aanwezigheid van hoge onderwijsinstellingen in deze gemeente. In de gemeente Pekela zijn de minste mensen met een hbo- of wo-opleiding. Hier zijn juist relatief veel mbo-opgeleiden, maar ook het grootste aandeel inwoners zonder vervolgopleiding.

6.7 Laaggeletterdheid

Laaggeletterdheid in Groningen is op provincie niveau gelijk aan landelijk, maar per gemeente zijn de verschillen groot en kan het aandeel laaggeletterdheid sterk oplopen.

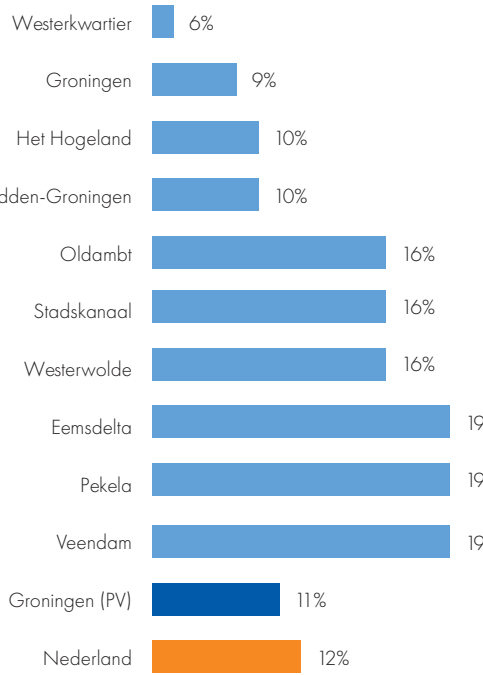
Laaggeletterden hebben moeite met lezen, schrijven, rekenen en het werken met de computer. Het gaat om volwassenen die niet het taal- of rekenniveau hebben dat je aan het eind van een vmbo-, mbo 2- of 3-opleiding zou moeten hebben (Stichting Lezen en Schrijven, 2021). Er is steeds meer aandacht voor de rol die basisvaardigheden spelen in de zelfredzaamheid van inwoners. Laaggeletterden hebben vaker schulden of geldproblemen, ze hebben ook vaker moeite met het vinden van werk en voelen zich vaker minder gezond.

Aandeel laaggeletterden hoogst in Eemsdelta, Pekela en Veendam
Laaggeletterdheid gaat niet alleen om lezen en schrijven, maar ook om rekenen en digitale vaardigheden. Het belang van goede (digitale) taalvaardigheden werd tijdens de coronacrisis extra duidelijk. Thuiswerken vraagt om andere (digitale) vaardigheden dan regulier werk. Juist voor laaggeletterden was het extra moeilijk om voldoende gebruik te kunnen maken van om- en bijscholing. De aanpak van laaggeletterdheid kwam hierdoor tijdens de coronacrisis op een laag pitje te staan (Trendbureau Drenthe, 2021).

In Groningen is naar schatting 11% van alle inwoners laaggeletterd, dit is bijna gelijk aan het landelijk gemiddelde (12%). Het aandeel laaggeletterden is in de gemeenten Eemsdelta, Pekela en Veendam het hoogst (19%) en in Westerkwartier (6%) het laagst.

Verschillen in laaggeletterdheid kunnen deels verklaard worden door de bevolkingssamenstelling. Zo zijn er vaak minder laaggeletterden in gemeenten waar mensen gemiddeld meer onderwijsjaren hebben gevolgd en vaker fulltime werken. Dit zijn factoren die sterk samenhangen met laaggeletterdheid (Huijts et al., 2020).

Figuur 54 Laaggeletterdheid, 2019
Bron: Geletterdheid in Zicht

6.8 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Voor de meeste van de objectieve indicatoren van arbeid en vrije tijd scoort Groningen relatief gezien laag. De arbeidsparticipatie en het werkloosheidspercentage ligt er lager. Het aandeel hbo- en wo-opgeleiden ligt lager, vooral in de randgemeenten, en de gemiddelde reisafstand voor woon-werkverkeer is groter. Voor vele aspecten van arbeid en vrije tijd is de trendlijn stijgend: de arbeidsparticipatie stijgt; de werkloosheid nam af en de vacaturegraad stijgt. Er zijn echter grote verschillen tussen de gemeenten. Waar het provincie gemiddelde voor het werkloosheidspercentage en laaggeletterdheid nagenoeg gelijk is aan landelijk, zien we dat de Oost-Groningse gemeenten vaak in negatieve zin opvallen.

Ondanks de vaak lage provinciale rangplek op verscheidene indicatoren zijn Groningse panelleden steeds vaker tevreden met de werkgelegenheid. Ruim 1 op de 3 geeft aan (zeer) tevreden te zijn. Zowel voor zichzelf als voor de regio in het algemeen. Zij zijn bovendien heel tevreden met de reistijd voor woon-werkverkeer.

Kansen en uitdagingen voor de regio

We zitten in een gespannen arbeidsmarkt. Er is in toenemende mate sprake van ernstige personeelstekorten. Vergrijzing en ontgroening hebben een grote impact hierop. Er gaan meer mensen met pensioen dan er aan nieuwe instroom bij komt. In de komende 30 jaren neemt de potentiële beroepsbevolking in Groningen af en neemt het aandeel ouderen toe. Deze trend is sterker in Noord-Nederland dan in overige landsdelen. De schatting is dat er in 2050 zo'n 16% minder mensen tussen de 15-75 jaar zijn dan in 2020. Onze beroepsbevolking krimpt daarmee veel sterker dan landelijk: op nationaal niveau wordt nog een gematigde groei verwacht van 1,9% (Primos, 2021). In het eerste hoofdstuk van deze monitor worden de demografische ontwikkelingen in Groningen verder besproken.

Specifiek voor de zorgsector is de uitdaging groot. Juist omdat in Groningen in de gezondheidszorg de meeste banen zijn, zal de verwachte afname van zorgmedewerkers een sterke impact hebben (Aletta Advies, 2022). De gevolgen hebben impact op andere dimensies van brede welvaart. Hoe houden we de zorg toegankelijk en bereikbaar met oplopende wachtlijsten? In het hoofdstuk 'Gezondheid' wordt de druk op de formele en informele zorgsector verder besproken.

Er zijn ook kansen. Ondanks de grote spanning op de arbeidsmarkt, zijn er nog steeds mensen die (meer) willen en kunnen werken. Het 'onbenut arbeidspotentieel' in de provincie is relatief groot in vergelijking met andere delen in het land. De arbeidsparticipatie kan (en moet) omhoog. Dat is geen rechtlijnig proces. Het gaat om een groep van ongeveer 14.000 mensen (UWV, 2022) met zeer diverse achtergronden. Ze verschillen in hun positie op de arbeidsmarkt of hoe lang ze al werkloos zijn. Ook zien we verschillen in gezondheid, leeftijd, opleiding en werkervaring. Voor werkgevers is er een uitdaging in het anders organiseren van het werk en breder kijken naar kandidaten: meer kijken naar competenties dan opleiding.

Behalve een stijging in arbeidsparticipatie liggen er kansen in het verhogen van arbeidsproductiviteit, om met minder mensen evenveel (of meer) te realiseren. Dat vraagt om technologische innovatie. In Groningen liggen ook kansen in een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, met name waar het gaat om technologische beroepen zijn er kansen. De vraag die ontstaat vanuit de energietransitie is hier een goed voorbeeld van. Verduurzaming vraagt vooral om technisch personeel, maar er is al jaren een tekort aan technisch geschoold personeel. Dat geldt ook voor de grote bouwopgave (zie ook de hoofdstukken 'Milieu' en 'Wonen').

De vraag naar arbeidsmigranten zal mogelijk ook toenemen. Immigratie kan de krimpende beroepsbevolking mogelijk deels opvangen. Een belangrijke kanttekening daarbij is dat het vaak lang duurt voordat nieuwkomers in Nederland aan het werk kunnen. Al helemaal om te mogen werken op het niveau dat zij eerder deden. Maar, zoals bleek met de komst van de vluchtelingenstroom uit Oekraïne in het afgelopen jaar, is het mogelijk dat specifieke groepen de stap naar werk sneller kunnen zetten. Migratie als onderdeel van de oplossing voor de krimpende beroepsbevolking is echter een heel onzekere oplossing.

7. WONEN

Een goed en betaalbaar dak boven je hoofd is één van de eerste levensbehoeften. Maar wat is fijn wonen? Het antwoord op deze vraag kan per persoon verschillen, maar voor veel mensen hangt het onder meer af van de kwaliteit van hun woning en de woonomgeving. De kwaliteit van woningen is bijvoorbeeld af te meten aan de ontwikkeling van de WOZ-waarde, de onderhoudsstaat, de mate van leegstand in het gebied maar ook het gevoel dat bij de woning en woonomgeving hoort: hoe tevreden ben je met je huis en de buurt?

Woontevredenheid vormt een belangrijk aspect van de brede welvaart. Waar en hoe mensen wonen is belangrijk voor de gezondheid en voor allerlei sociale aspecten. Zo wordt het woon- en leefklimaat bepaald door in welke buurt iemand woont en de nabijheid van voorzieningen, veiligheidsbeleving en de mate waarin misdrijven plaatsvinden. De woning en woonomgeving zijn ook bepalend voor het persoonlijk welzijn. Een 'thuis' biedt geborgenheid, stabiliteit en veiligheid (Herbers & Mulder, 2017).

Vanuit de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) van het CBS wordt bij het thema 'wonen' gekeken naar vijf indicatoren, namelijk: tevredenheid met de woonomgeving, tevredenheid met de woning, gemiddelde afstand tot een sportterrein, een basisschool en cafés. We vullen deze indicatoren aan met gegevens over de Groningse woningmarkt (WOZ-waarden en woningvoorraad), de gemiddelde afstand tot andere voorzieningen, en de ervaren bereikbaarheid van voorzieningen. Aanvullende inzichten worden met name geboden vanuit onderzoek onder het Groninger Panel.

7.1 Tevredenheid met de woonomgeving

In 2021 staat Groningen bijna onderaan de landelijke ranglijst als het gaat om de tevredenheid met de woonomgeving. In Groningen geeft 82,7% aan (zeer) tevreden te zijn met de woonomgeving, landelijk is dat 83,8%.

De kenmerken van de buurt bepalen voor een groot deel de tevredenheid met de woonomgeving. De belangrijkste kenmerken omvatten zowel de gebouwde omgeving alsook de sociale omgeving, zoals contact met buurtgenoten. Een groene woonomgeving wordt bijvoorbeeld vaak als prettig ervaren en kan zelfs een betere gezondheid bevorderen. De omgeving waar iemand woont heeft daarom direct

ruim **4 op 5**
Groningers tevreden
met woonomgeving.

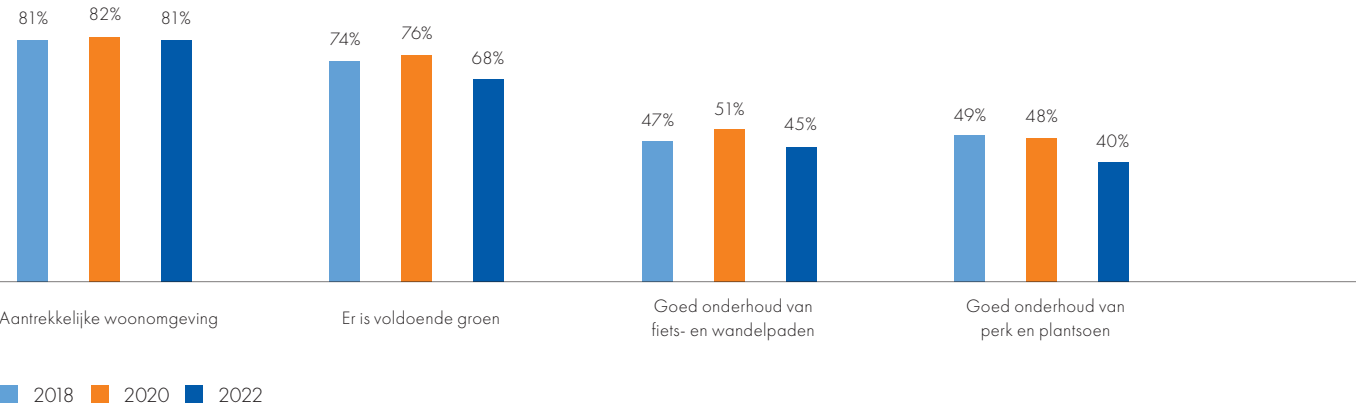
invloed op het persoonlijk welzijn. Natuurlijk staat de tevredenheid ook in nauwe relatie met de tevredenheid over de woning zelf.

Tevredenheid met woonomgeving gedaald

De Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS laat zien dat 82,7% van de Groningers tevreden is met de woonomgeving (in 2021), waar dit in 2018 nog 84% was. Daarmee staat Groningen op de 10de plek op de provinciale ranglijst. De verschillen tussen provincies zijn klein en een lage positie op de ranglijst lijkt hier geen zorgpunt te zijn. Bevestigingen uit het Groninger Panel bieden hierop aanvullend inzicht.

In 2022 vonden de meeste Groningse panelleden dat ze in een aantrekkelijke woonomgeving wonen (81%). Dit beeld is stabiel sinds 2018. Wel zien we minder tevredenheid met andere aspecten van de woonomgeving: buitenvoorzieningen in de woonomgeving, zoals onderhoud van wandel- en fietspaden, het groen en de buitenverlichting, zijn van invloed op de tevredenheid met de woonomgeving (Van Beuningen, 2018). De sterkste afname in tevredenheid in de afgelopen jaren is zichtbaar in de tevredenheid met groen in de omgeving: waar in 2020 nog 76% van het Groninger Panel (zeer) tevreden was, is in 2022 een daling van 8 procentpunten zichtbaar.

Figuur 55 : Tevredenheid met woonomgeving over de jaren, percentage (helemaal) mee eens
Bron Groninger Panel

Ook de tevredenheid met het onderhoud van de perken en plantsoenen (-8 procentpunt) en van de fiets- en wandelpaden in de omgeving (-6 procentpunt) is behoorlijk gedaald. Hierdoor wordt tevredenheid met deze buitenvoorzieningen op een relatief laag niveau gewaardeerd in 2022: slechts vier van de tien panelleden is nog maar tevreden met het onderhoud van perken en plantsoenen in de buurt en 45% met het onderhoud van paden.

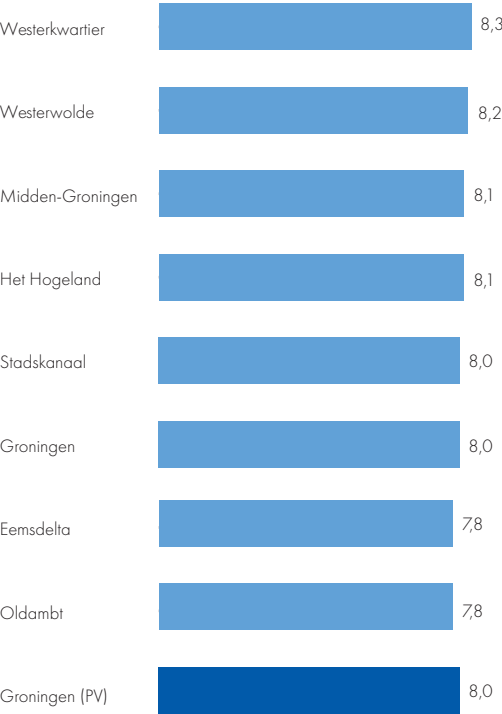
Groningers waarderen de gevarieerdheid, de weidsheid van het landschap en de rust als hoog (E&E advies et al., 2021). Groningen heeft weliswaar niet veel natuurgebied per inwoner (24 hectare per 1.000 inwoners, 10de plek in de landelijke ranglijst), maar het is wel een van de minst bebouwde provincies van Nederland. Slechts 9% van de totale oppervlakte van Groningen bestaat uit bebouwde ruimte (CBS Statline, 2018).

8,0

Groninger Panel waardeert huidige woning met een hoog rapportcijfer.

Figuur 56 Rapportcijfer over tevredenheid met de woning, 2022
Bron Groninger Panel *

* Voor de gemeenten Veendam en Pekela zijn geen gegevens beschikbaar.

7.2 Tevredenheid met de woning

85% van de Groningers geeft aan tevreden te zijn met de eigen woning. Dit is nagenoeg gelijk aan het Nederlands gemiddelde (-0,3 procentpunt lager dan landelijk).

Een goede woning en woonomgeving zijn belangrijk voor het waarborgen van de brede welvaart van een wijk of dorp (Van Beuningen, 2018). Het gaat daarbij om aspecten als de kwaliteit van de woning, de onderhoudsstaat en de geschiktheid van de woning. Recent onderzoek van de Rabobank en Universiteit Utrecht geeft aan dat verandering van brede welvaart vooral toegeschreven kan worden aan de ‘dimensie huisvesting’: *“regio’s met een beperkte verhoging van brede welvaart kampen met een sterke verslechtering van de woontevredenheid. [...] Onze analyse laat zien dat huisvesting een steeds belangrijkere opgave vormt in alle regio’s, zij het met regionale variaties.”* (Aalders et al., 2021).

Tevredenheid met eigen woning stabiel

Groningers zijn tevreden met hun woning. Volgens cijfers van de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS is 85% van de Groningers in 2021 tevreden met de huidige woning. Van alle provincies staat Groningen daarmee op de 10de plek.

De huidige woning wordt ook door het Groninger Panel gemiddeld met een rapportcijfer 8,0 gewaardeerd. Dit cijfer is al jaren stabiel. We zien wel wat verschillen tussen de gemeenten. Het gemiddelde cijfer dat in Eemsdelta en Oldambt wordt gegeven (7,8) is het laagste, en in Westerkwartier met een 8,3 het hoogst.

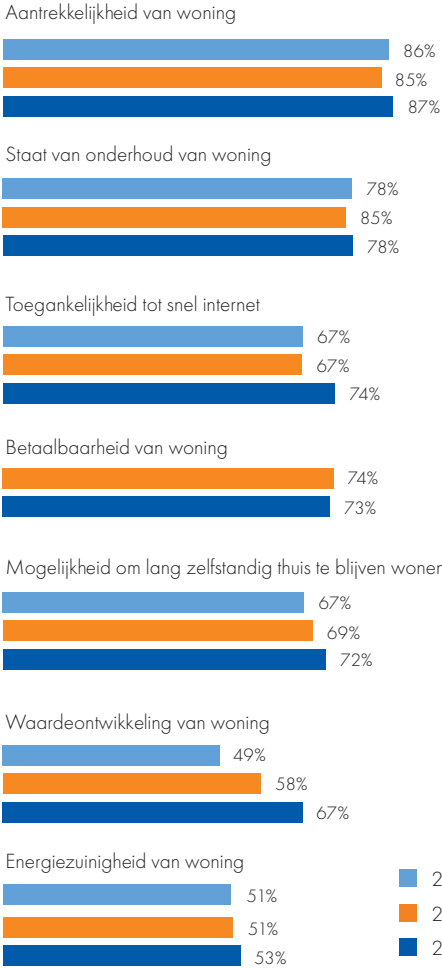
Daarnaast vroegen we het panel naar diverse deelaspecten van hun woning, zoals de waardeontwikkeling, de mogelijkheid tot langer zelfstandig wonen in de huidige woning, de staat van onderhoud en de

2 op 3

Groningers tevreden over waardeontwikkeling van de woning.

Figuur 57 Tevredenheid met deelaspecten woning, percentage (heel) tevreden
Bron Groninger Panel

energiezuinigheid. Het meest tevreden is men met de aantrekkelijkheid van de eigen woning (87%) en het minst met de energiezuinigheid (53%). Het meest tevreden zijn ouderen. In het bijzonder 75-plussers; zij geven voor alle deelaspecten vaker aan tevreden te zijn.

De groep jongvolwassenen springt er regelmatig uit. Zij zijn over allerlei aspecten van de woning minder tevreden dan oudere leeftijdsgroepen. Het minst tevreden zijn zij over de energiezuinigheid van de woning (slechts 37% is tevreden of zeer tevreden), terwijl zij dit juist belangrijker vinden (Sociaal Planbureau Groningen et al., 2021b). De huidige energiecrisis zal dit mogelijk nog verder versterken. Ook over de betaalbaarheid van woningen zijn jongvolwassenen minder tevreden (49%). Deels zal dit te maken hebben met de stijgende huizenprijzen en de strengere leennormen, waardoor het voor starters op de woningmarkt moeilijker is de gewenste woning te kopen. Daarnaast hebben jongvolwassenen minder vaak dan oudere leeftijdsgroepen de beschikking over financiële middelen om te investeren in hun woning.

We lichten vier deelaspecten nader toe, namelijk de drie financiële deelaspecten (betaalbaarheid, waardeontwikkeling en energiezuinigheid) en de mogelijkheid tot lang zelfstandig thuis wonen.

Waardeontwikkeling van woning

Het aandeel Groningers dat tevreden is met de waardeontwikkeling van hun woning is in de afgelopen jaren gestegen. In 2018 gaf bijna de helft aan (zeer) tevreden te zijn met de waardeontwikkeling, inmiddels gaat dat om 67% van de panelleden.

De tevredenheid met de waardeontwikkeling is direct te koppelen aan de (landelijke) woningmarktcrisis. Door de toename van het aantal huishoudens is de vraag naar woonruimte in de afgelopen jaren toegenomen. In combinatie met minder nieuwbouw leidt dit tot stijgende huizenprijzen en hogere huren. Huizenprijzen stegen de

53%

Een meerderheid van de Groningers is tevreden over de energiezuinigheid van hun woning.

afgelopen jaren sterk en in 2022 zelfs met stevige records ten opzichte van andere jaren. Maar de woningmarkt is behoorlijk in beweging. De data gebruikt voor deze monitor laat niet zien dat er het op moment van schrijven een kanteling in de woningwaarde plaatsvindt.

Wel is duidelijk dat er een tekort is en blijft aan (nieuwe) woningen. De meest recente Primos-prognose verwacht dat het woningtekort zal pieken met 4,0% landelijk in 2024, waarna het zal dalen naar 2,5% in 2031 en 1,7% in 2037. In de regio Groningen⁹ is het huidig tekort aan woningen voor ‘een gezonde markt’ 3 tot 4%. In 2031 is dit tekort naar verwachting teruggedrongen tot 1 á 2% (Gopal et al., 2022). In paragraaf 7.3 gaan we verder in op de woningmarkt.

Betaalbaarheid

De tevredenheid met de betaalbaarheid van de woning is in 2022 nagenoeg gelijk gebleven ten opzichte van twee jaar geleden. Waar in 2020 74% tevreden was, is dat in 2022 73%. In de betaalbaarheid van de woningen komen verschillende zaken samen. Als gevolg van de spanning op de woningmarkt staat dus de betaalbaarheid onder druk. Bovendien wordt door de energiecrisis de betaalbaarheid beïnvloed door hoge energielasten van soms slecht geïsoleerde woningen.

Niet alleen voor kopers, maar juist ook de huurmarkt staat strak gespannen. Voor sociale huurwoningen zijn de huurprijzen gereguleerd, maar is er veel meer vraag dan aanbod. Hierdoor kunnen veel mensen die in aanmerking komen voor sociale huur geen (passende) woning vinden. Op de particuliere huurmarkt stijgen de huurprijzen sterk waardoor huurwoningen voor de middeninkomens niet meer goed betaalbaar zijn. Om de wooncrisis het hoofd te bieden is er in december 2022 bekend gemaakt dat het Rijk ook voor particuliere huur met een puntensysteem gaat werken. In de komende jaren zal duidelijk moeten worden of dit beleid zal leiden tot een hogere tevredenheid met de betaalbaarheid.

⁹ De regio woningmarktgebied Groningen komt niet overeen met de provinciegrenzen

De betaalbaarheid van woning staat onder druk. De woningmarkt voor koophuizen lijkt heel recent iets minder gespannen. Het aantal biedingen en de mate van overbieden begint langzaam af te nemen. Dit heeft een gevolg voor de waardeontwikkeling van huidig huiseigenaren en voor de koopsom van nieuwe huiseigenaren. Het is onder andere een gevolg van de stijging van de hypotheekrente. Dat betekent dat een (nieuwe) koper met dezelfde maandlasten een minder hoge hypotheek kan bekostigen. Met name voor starters blijft daarmee de betaalbaarheid een uitdaging.

Energiezuinigheid

Meer dan de helft (53%) van de Groningers is tevreden over de energiezuinigheid van hun woning. Voor jongvolwassenen is dit 35%. Met uitzondering van de gemeente Groningen gaat het vooral om particulier woningbezit (koopwoningen). Het is te verwachten dat duurzame renovatie voor woningeigenaren met lage inkomens moeilijker te realiseren is, aangezien het inkomen en de waarde van hun woning vaak niet in verhouding staan tot de hoge kosten voor verduurzaming. De verduurzaming van huurwoningen loopt achter, maar ook woningeigenaren van voormalige corporatiewoningen blijken vaak moeite te hebben met verduurzaming. Deze woningeigenaren hebben vaak net hun sociale huurwoning kunnen kopen, maar hebben niet de financiële ruimte om in onderhoud en verduurzaming mee te komen. Groningers met lagere inkomens wonen vaak in oude, slecht geïsoleerde huizen met een lagere woningwaarde. Het is lastig om te overzien of een investering ‘uit kan’, als men al de middelen heeft om de investering te kunnen doen. In hoofdstuk Milieu gaan we dieper in op diverse objectieve duurzaamheidsaspecten van de woning en het risico op energiarmonde.

72%

van Groninger Panel is tevreden met de mogelijkheid om langer zelfstandig thuis te kunnen blijven wonen.

Lang zelfstandig wonen

Het aantal ouderen in Groningen neemt in rap tempo toe. Het aantal 80-plussers verdubbelt van 27 duizend in 2018 tot bijna 54 duizend in 2040. Deze vergrijzing gaat de komende jaren niet alleen gepaard met een hogere druk op de formele en informele zorg, maar heeft ook gevolgen voor wonen. De meeste Groningers willen zo lang mogelijk thuis blijven wonen (Sociaal Planbureau Groningen, 2022b).

72% van de Groningse panelleden geeft aan tevreden te zijn met de mogelijkheden om in de woning langer zelfstandig thuis te kunnen blijven wonen. Dit aandeel is gestegen in de afgelopen zes jaar. Wel moeten er nog veel woningen geschikt gemaakt worden om er in de toekomst te kunnen blijven wonen. De babyboomgeneratie woont vaak in grote gezinswoningen, welke in formaat en onderhoud inmiddels veelal niet meer passend is. Verhuizen is echter een (te) grote stap. Ondanks dat veel ouderen op dit moment wonen in een woning die niet geschikt is, is naar schatting 73% van de woningen van Groningse ouderen geschikt te maken (Sinfore, 2021).

Een andere oplossing voor het gebrek aan geschikte woonvormen voor ouderen is het ontwikkelen van alternatieve woonvormen voor senioren. De 'Catalogus woonvormen voor senioren' (Smid et al., 2022) onderscheidt 6 typen woonvormen: mantelzorgwoningen; kleinschalig wonen; woongroepen; moderne hofjes; woongemeenschappen; en wooncomplexen. Het vinden van een geschikte woonoplossing voor ouderen zou een bijdrage kunnen leveren aan het verlichten van de spanning op de woningmarkt. Volgens De Jong (2021) is er maatwerk nodig in het zoeken naar oplossingen: door ouderen op de juiste manier 'te verleiden' om hun huidige woning te verlaten voor een passende nieuwe plek, kan er een verschuiving in de huizenmarkt op gang worden gebracht.

Vaker verhuishwens jongvolwassenen, maar wel dichtbij blijven

Onder jongvolwassenen bestaat traditiegetrouw relatief vaak een verhuishwens. In Noord-Nederland geeft 53% van de jongvolwassenen aan binnen twee jaar (misschien) te willen verhuizen (Sociaal Planbureau Groningen et al., 2021b). Belangrijke motieven hiervoor zijn zogenaamde 'life events', zoals afstuderen, gaan samenwonen of gezinsuitbreiding, en ontevredenheid over de huidige woning.

Slechts een klein deel van de jongvolwassenen (6%) wil over grotere afstand verhuizen (> 35 kilometer). Voor deze groep is werk of studie vaak de belangrijkste verhuisreden. Veruit de meeste jongvolwassenen kunnen gezien worden als 'blijvers'. Zij willen in de komende twee jaar niet verhuizen of hooguit binnen een straal van 5 kilometer (in totaal gaat dit om 64% voor Noord-Nederland). Wat opvalt is dat het zeker niet alleen gaat om pas afgestudeerde van de hogeschool of universiteit die vertrekken. De blijvers zijn ook relatief vaak hbo- of wo-opgeleid en wonen even vaak in de stad als op het platteland.

€ 229.000

Gemiddelde WOZ-waarde van Groningse woningen.

7.3 Woningmarkt

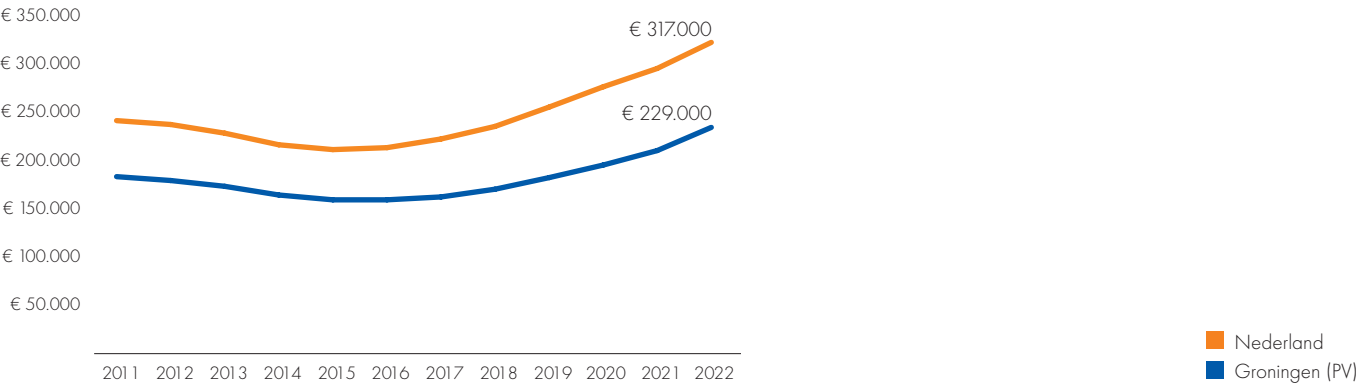
De WOZ-waarde in Groningen (€229.000) ligt gemiddeld lager dan in Nederland (€317.000). Na een daling van de WOZ-waarde in de periode 2013-2016, stijgt deze sindsdien weer.

De gemiddelde WOZ-waarde, en met name de ontwikkeling daarvan in de loop van de tijd, geeft een indicatie van de mate waarin een gebied gewild is. Daarmee geeft het ook een beeld van de leefbaarheid en welvaart in dat gebied.

Stijging WOZ-waarden

In Groningen is de gemiddelde WOZ-waarde €229.000 en deze ligt onder de gemiddelde WOZ-waarde in Nederland (€317.000). In alle Groningse gemeenten is de gemiddelde WOZ-waarde van woningen in de periode 2011-2016 gedaald en gestabiliseerd. Sinds 2017 trekt de woningmarkt weer aan en stijgt de gemiddelde WOZ-waarde. Sinds 2017 is de WOZ-waarde in Groningen met 46% gestegen, gelijk aan de landelijke stijging. Echter, de WOZ-waarde blijft op een lager niveau dan landelijk. Het bezitten van een koopwoning in Groningen is daarmee minder duur

Figuur 58 Ontwikkeling woningwaarde (WOZ), 2022
Bron CBS

54%
van alle woningen is een koopwoning.

dan gemiddeld in Nederland. Gemiddeld is de WOZ-waarde het laagst in de gemeente Pekela (€167.000). De hoogste WOZ-waarde vinden we in de gemeenten Westerkwartier (€262.000) en Groningen (€252.000). De verschillen tussen de gemeenten lijken over de jaren heen gelijk te blijven.

7.4 Woningvoorraad

Gemiddeld kent Groningen een kleiner aandeel koopwoningen dan in Nederland (54% tegen 59%), maar er zijn grote verschillen per gemeente.

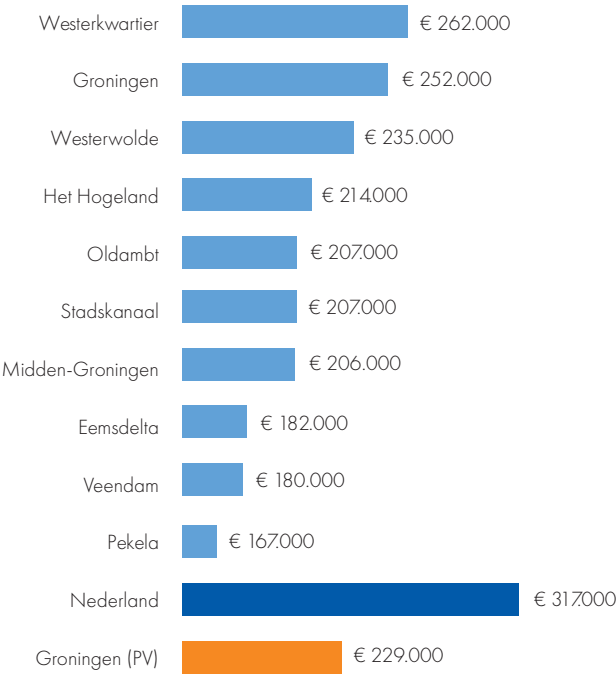
Gebieden waar de kwaliteit van woningen lager is, hebben over het algemeen ook een zwakkere leefbaarheidssituatie. De kwaliteit van de woningvoorraad kenmerkt zich onder andere door de verdeling tussen huur- en koopwoningen.

Groei aantal woningen

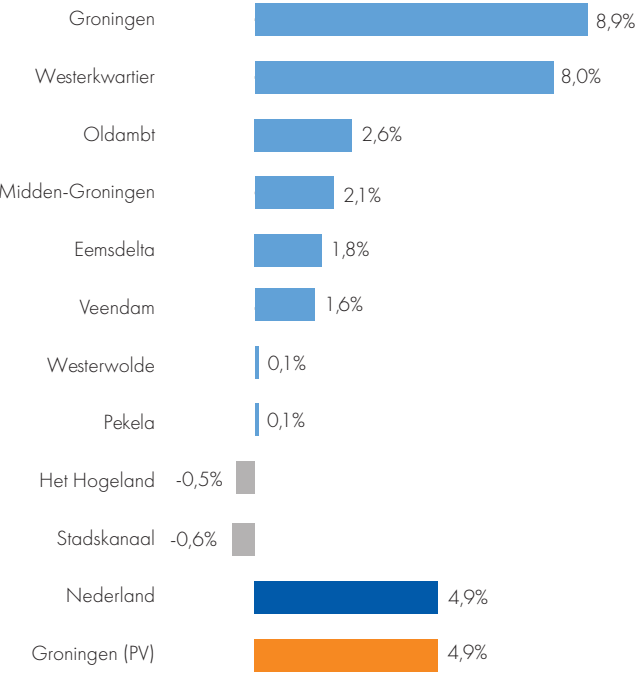
In Groningen staan 287.568 woningen (peilmoment oktober 2022), verspreid over honderden streken, gehuchten, dorpen, enkele steden. Het aantal woningen is sinds 2017 met 4,9% gegroeid, gelijk aan het landelijk gemiddelde.

De groei is niet evenredig verdeeld over de gemeenten. In de afgelopen vijf jaar heeft de grootste groei plaatsgevonden in de gemeenten Groningen (8,9%) en Westerkwartier (8,0%). De overige gemeenten zagen een veel lagere ontwikkeling in het aantal woningen. In Stadskanaal en Het Hogeland daalde het aantal woningen in deze periode licht.

Figuur 59 WOZ-waarde, 2022
Bron CBS

Figuur 60 Ontwikkeling aantal woningen 2017-2022 (peildatum 1 oktober 2022)
Bron CBS

In het Ommeland meer koopwoningen dan gemiddeld

Groningen kent een kleiner aandeel koopwoningen dan gemiddeld in Nederland (54% tegen 59%). Ongeveer 46% van de woningen in Groningen is geen eigendom maar wordt gehuurd. Dat gaat veelal om een corporatiewoning (29%), al ligt het aandeel particuliere huurwoningen in de provincie Groningen (17%) hoger dan in Nederland (14%).

Er zijn grote verschillen in de verhouding huur- en koopwoningen per gemeente. De gemeente Groningen haalt het provinciale gemiddelde naar beneden: ruim één op de vier woningen van de totale woningvoorraad in de provincie staat in de gemeente Groningen, en hiervan is 40% koop en 60% huur. De andere 9 gemeenten hebben juist een groter aandeel koopwoningen, variërend van 58% in Eemsdelta tot 68% in Westerwolde en 72% in Westerkwartier.

Afstanden groter

Afstand tot voorzieningen in Groningen groter dan landelijk.

7.5 Afstand tot voorzieningen

In Groningen is de gemiddelde afstand tot verscheidene voorzieningen relatief groot, maar tot nu toe ook vrij constant. De ervaren bereikbaarheid van voorzieningen is over het algemeen goed.

De aanwezigheid en bereikbaarheid van voorzieningen zoals winkels, scholen en de huisarts zijn belangrijke factoren voor de leefbaarheid van een gebied. Een gebied is leefbaar voor bewoners als voorzieningen niet al te ver weg zijn. Dat houdt in dat ze voor alle doelgroepen goed te bereiken zijn. De bereikbaarheid wordt beïnvloed door de afstand tot de voorzieningen en de mobiliteit van de inwoners. Maar wordt de relatief grotere fysieke afstand ook nadelig ervaren door de inwoners van Groningen? We kijken naar de feitelijke afstand én naar de tevredenheid met de bereikbaarheid.

Afstand tot voorzieningen constant

Er is in Groningen sprake van dreigende sluiting van voorzieningen. Desondanks is de gemiddelde afstand tot de verschillende voorzieningen tot nu toe vrij constant gebleven. Het verdwijnen van voorzieningen hoeft geen ernstige gevolgen te hebben voor de leefbaarheid en brede welvaart. Verschillende onderzoeken tonen aan dat mensen in dorpen zonder voorzieningen vaak erg tevreden zijn met het wonen in hun dorp. Wel is het daarbij van belang dat de bestaande voorzieningen goed bereikbaar zijn (Gieling, 2018).

Grote verschillen binnen provincie

De afstanden die Groningers naar een voorziening moeten afleggen zijn groter dan elders in Nederland. Dit heeft te maken met het landelijke karakter van de provincie. Voor veel voorzieningen moet worden gependeld naar het volgende dorp of het regionale centrum in de buurt. Toch is voor veel voorzieningen het verschil in afstand met de rest van

Figuur 61 Gemiddelde afstand tot huisarts, in kilometers, 2021
Bron CBS

Nederland te overzien. Zo staat Groningen op de 11de plek wat betreft de afstand tot de basisschool met 0,9 km. De kortste gemiddelde afstand is 0,6 km (in Noord- en Zuid-Holland): een gemiddeld verschil van slechts 300 meter.

Er zijn wat betreft gemiddelde afstanden tot voorzieningen wel duidelijke verschillen te zien tussen de gemeenten, steden, dorpen en wijken in Groningen. Over het algemeen geldt dat voorzieningen in de stedelijke gemeenten relatief dichtbij zijn vergeleken met niet-stedelijke gemeenten. In Westerwolde moet over het algemeen de langste afstand worden afgelegd (1,3 km naar de basisschool) en in gemeente Groningen het minste (0,7 km tot de basisschool). De genoemde afstanden zijn gemiddelden voor alle inwoners van een gemeente. Binnen deze gemeenten bestaan opnieuw grote verschillen.

We lichten de afstand tot de huisarts, supermarkt en het basisonderwijs uit.

Huisarts

Groningers hebben gemiddeld gezien een huisarts op 1,3 km van hun huis in 2021. In de gemeenten Oldambt en Westerwolde is de gemiddelde afstand tot de huisarts het grootst (1,9 km); in Groningen het kleinst (0,9 km). Op wijk- en dorpsniveau lopen de afstanden veel meer uiteen. De afstand was het kleinst in een aantal wijken in de gemeente Groningen en Eemsdelta, o.a. in de wijken Martini Trade Park (0,2 km, gemeente Groningen), Delfzijl-Centrum (0,3 km, gemeente Eemsdelta), Centrum, Binnenstad-Zuid, Hortusbuurt, Rivierenbuurt en Gorechtbuurt (0,3 km, gemeente Groningen). De wijken waarin de afstand het grootst is liggen in de gemeente Het Hogeland, namelijk in de buurt Lauwersoog (9,3 km) en het Landelijk gebied Lauwersoog (9,2 km). Ook in Oldambt liggen een aantal wijken met een gemiddelde afstand van 8,7 km (bijv. wijk 05 Nieuweschans).

Figuur 62 Gemiddelde afstand tot grote supermarkt, in kilometers, 2021
Bron CBS

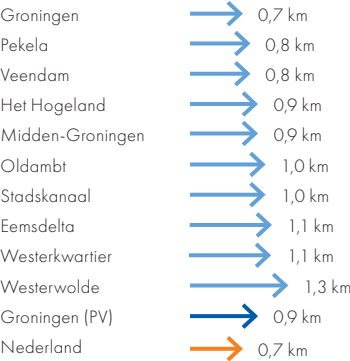

Supermarkt

Voor grote supermarkten reizen Groningers gemiddeld 1,1 km in 2021. Gemiddeld in Nederland is de afstand tot de grote supermarkt 0,9 km. Ook hier zien we dezelfde twee uitschieters: In de gemeente Westerwolde was die afstand het grootst (2,1 km) en in Groningen het kleinst (0,7 km). Kijken we op het niveau van dorpen en wijken dan was de afstand naar de grote supermarkt het grootst in Lauwersoog (9,2 km, gemeente Het Hogeland) en Pallert (8,2 km, gemeente Westerwolde). De wijk met de kleinste gemiddelde afstand is de Schrijversbuurt in Eemsdelta (0,1 km), Binnenstad-Zuid in Groningen (0,2 km) en de wijken Spoorstraat en Kieldiep in Midden-Groningen (0,2 km). Ook andere centrale buurten en wijken in de gemeenten Groningen en Eemsdelta hebben gemiddeld korte afstanden van 200 of 300 meter tot een grote supermarkt.

 0,9 km
is gemiddelde afstand tot basisschool.

Figuur 63 Gemiddelde afstand tot basisschool, in kilometers, 2021
Bron CBS

Basisonderwijs

De basisscholen liggen in Groningen gemiddeld op 0,9 km in 2021, landelijk is dit 0,7 km. De verschillen tussen gemeenten zijn minder groot dan voor de supermarkt en de huisarts. Het zijn wel dezelfde gemeenten waar de uitersten zichtbaar zijn. Op buurtniveau is ook de afstand tot het basisonderwijs is het grootst in Lauwersoog (9,4 km). Het verschil met de volgende grootste afstand is vrij groot, namelijk: 5,9 km voor Meedhuizen in Eemsdelta; en 5,4 km voor Luddeweer in de gemeente Midden-Groningen. Op wijkniveau liggen de afstanden tot basisscholen tussen 0,3 en 4,8 km. In Foxhol in de gemeente Midden-Groningen is de afstand het kleinst (0,4 km) en eveneens in Midden-Groningen is in de wijk Eemskanaal-Zuid de afstand tot een basisschool het grootst (4,8 km).

 7,0
Groningers tevreden met voorzieningen in eigen dorp of wijk.

Groningers in niet-stedelijke gebieden minder tevreden over voorzieningen

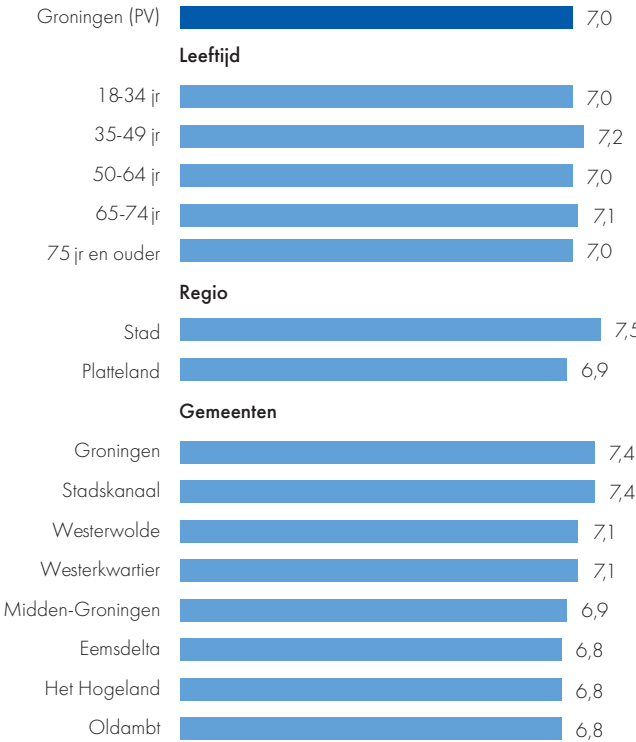
De tevredenheid met voorzieningen in eigen dorp of wijk wordt door het Groninger Panel gemiddeld met een 7,0 beoordeeld. De afstanden naar voorzieningen zijn op het platteland groter. We zien ook dat het gemiddelde rapportcijfer in de niet-stedelijke gemeenten relatief laag is (6,9) ten opzichte van de stedelijke gemeenten (7,5).

Ervaren bereikbaarheid voorzieningen voor sommigen problematisch

De feitelijke afstand zegt niet altijd iets over de ervaren bereikbaarheid. Meer nog dan de nabijheid van voorzieningen is de bereikbaarheid hiervan van belang voor de leefbaarheid. In een gebied waar het autobezit hoog is, en de inwoners mobiel, is minder snel sprake van een ‘leefbaarheidsvraagstuk’. Ook wanneer voorzieningen verder weg zijn dan in een gebied met minder mobiele inwoners. Echter, met name voor ouderen kan het lastig zijn om zelfstandig te reizen naar soms verder gelegen voorzieningen.

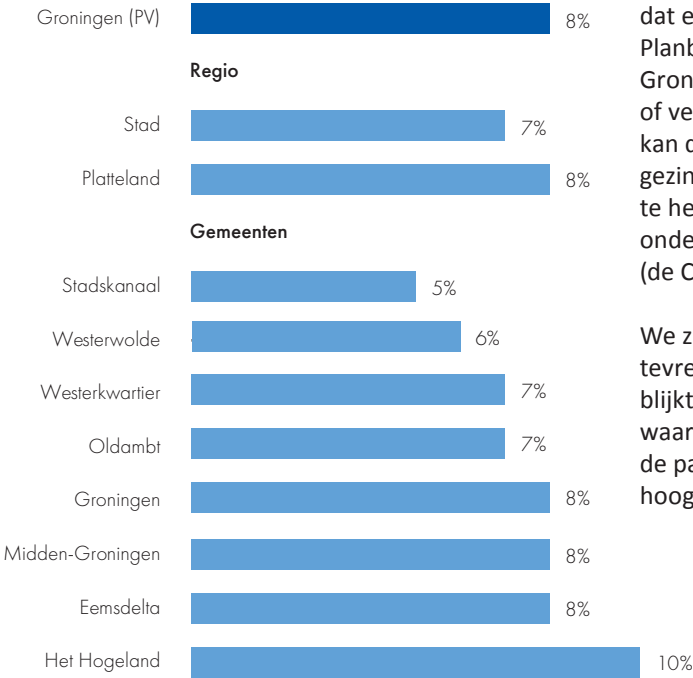
We hebben het Groninger Panel gevraagd in hoeverre zij moeite hebben om bepaalde voorzieningen te bereiken, namelijk de supermarkt, de huisarts en het café. In de figuur zijn de verschillen in ervaren bereikbaarheid tot de huisarts zichtbaar per gemeente. De meeste mensen geven aan geen moeite te hebben met de bereikbaarheid van de huisarts (gemiddelde dat wel moeite heeft is 8%). Toch wordt in de gemeente Het Hogeland door 9% aangegeven dat zij af en toe of regelmatig moeite hebben met het bereiken van de huisarts. In Stadskanaal (5%) en Westerwolde (6%) is de ervaren bereikbaarheid van de huisarts het beste. Dit illustreert direct hoe de ervaren bereikbaarheid niet hetzelfde is als de feitelijke afstand: in Westerwolde is de

Figuur 64 Rapportcijfer tevredenheid met voorzieningen, 2022
Bron Groninger Panel *

* Voor de gemeenten Veendam en Pekela zijn geen gegevens beschikbaar.

Figuur 65 Huisarts, af en toe of regelmatig moeite met bereikbaarheid, 2022
Bron Groninger Panel *

gemiddelde afstand tot de huisarts juist het grootst. Er is weinig verschil in de ervaren bereikbaarheid in stedelijk en niet-stedelijk gebied. Mogelijk heeft dit te maken met autobezit: een groot deel van het Groninger Panel geeft aan een auto te bezitten. Het is wel een punt van aandacht. Uit eerder onderzoek is gebleken dat er een groep is waarbij sprake is van vervoersarmoede (Sociaal Planbureau Groningen, 2018a). Dat gaat met name om kwetsbare Groningers. Mensen met minder inkomen kunnen zich soms geen auto of vervoersbewijs voor het OV veroorloven. En in eenoudergezinnen kan de mobiliteit meer onder druk komen te staan dan in andere gezinssamenstellingen. En juist jongeren geven vaker aan problemen te hebben om van bepaalde voorzieningen gebruik te kunnen maken, onder andere omdat zij meer afhankelijk zijn van openbaar vervoer (de Cuyper, 2016; CBS, 2017).

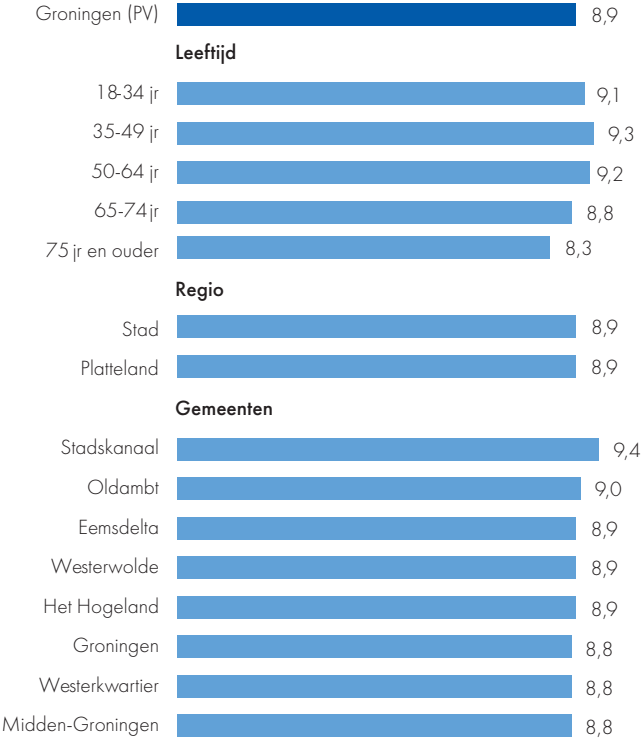
We zien dat dit beeld ook overeenkomt met de persoonlijke tevredenheid met mobiliteit buitenhuis. Uit het Groninger Panel blijkt dat Groningers zichzelf als zeer mobiel beschouwen. Gemiddeld waardeert het Groninger Panel de eigen mobiliteit met een 8,9. Onder de panelleden van 65 jaar en ouder ligt dit iets lager, maar nog steeds hoog met een 8,8 voor 65-74-jarigen en een 8,3 voor 75-plussers.

* Voor Veendam en Pekela geen data beschikbaar

8,9
hoge waardering van Groninger Panel voor eigen mobiliteit.

Figuur 66 . Rapportcijfer over tevredenheid met mobiliteit buitenshuis, 2022
Bron Groninger Panel

* Voor Veendam en Pekela geen data beschikbaar

7.6 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Een goede woning en woonomgeving zijn belangrijk voor het waarborgen van de brede welvaart van een wijk of dorp. De woning en woonomgeving zijn ook bepalend voor het persoonlijk welzijn.

In Groningen ligt de tevredenheid over de woonomgeving onder het landelijk gemiddelde. Toch mogen we stellen dat een groot deel (bijna 83%) van de Groningers (zeer) tevreden is. Uit het Groninger Panel blijkt dat aantrekkelijkheid tussen 2018 en 2022 stabiel is gebleven, terwijl de tevredenheid met andere aspecten van de woonomgeving (voldoende groen, onderhoud van perken, en van paden) gedaald is.

De tevredenheid met de eigen woning lijkt juist onveranderd, of zelfs hoger geworden, van 2018 tot 2022. Men vindt de eigen woning aantrekkelijk en is redelijk tevreden over de staat van het onderhoud. Jongvolwassenen zijn vaak minder tevreden over diverse aspecten van de woning. Het meest ontevreden zijn zij over de energiezuinigheid van de woning. De tevredenheid met de waardeontwikkeling is ook gestegen, al ligt de daadwerkelijke WOZ-waarde traditiegetrouw sterk onder het landelijke gemiddelde. Mede door de energiecrisis lijkt de waardering voor energiezuinigheid laag te blijven.

In Groningen is de gemiddelde afstand tot de verschillende voorzieningen relatief groot, maar tot nu toe vrij constant. Bovendien beoordeelt het Groninger Panel de bereikbaarheid van voorzieningen met een ruim voldoende. Dat geldt niet voor iedereen. Gemiddeld geeft bijna één op de tien panelleden aan af en toe – of regelmatig – moeite te hebben om bijvoorbeeld de huisarts te bereiken.

Kansen en uitdagingen voor de regio

Er ligt in de komende jaren een belangrijke uitdaging in het herbalanceren van de woningmarkt. In onderstaande opgaven rondom de woningmarkt wordt het belang van samenhang en integraliteit in de aanpak sterk duidelijk.

Het is mooi wonen in Groningen. De lucht is schoon, er zijn prachtige natuurgebieden en vergeleken met andere landsdelen is het ruim en relatief goedkoop wonen. Maar het vinden van een woning is lastig. Het aanbod in 2022 was beperkt en de prijzen hoog. De waarde van woningen is flink gestegen. De druk op de woningmarkt groeit voor zowel huur- als koopwoningen. Door de verwachte bevolkingsgroei, de vergrijzing en toename van het aantal eenpersoonshuishoudens zal dit in de toekomst verder oplopen. Het woningvraagstuk verschilt ook per regio. Groningen Stad groeit snel, hier liggen bovendien

aanvullende vraagstukken rondom het huisvesten van (internationale) studenten. Maar ook: in het afgelopen jaar kwam de knellende opvang van vluchtelingen in Ter Apel veelvuldig in het nieuws. Statushouders konden niet naar een woning doorstromen. Daarnaast blijft uiteraard de versterkingsopgave een belangrijke rol spelen. De energiecrisis licht bestaande problemen uit, bijvoorbeeld de vele slecht geïsoleerde huizen (zie ook hoofdstuk Milieu) wat het comfort en de betaalbaarheid van woningen nog verder onder druk zet.

De samenstelling van de bevolking verandert. Er zijn meer ouderen die langer (alleen) thuis wonen; meer eenpersoonshuishoudens; en minder jongeren waarvan een groot deel wel in de buurt blijven. Jongvolwassenen hebben relatief vaak een verhuishwens, maar een groot deel van de Groninger jongeren wil vaak wel in de directe omgeving blijven (binnen 5 km). Ook voor de zelfstandig thuiswonende ouderen zijn er passende woonoplossingen nodig. De uitdaging is om voldoende en geschikte woningen te creëren en te behouden. Er is behoefte aan flexibiliteit in woontype en bijvoorbeeld functie van gebouwen om te kunnen omgaan met veranderende vraag.

Nieuwbouw en de aanpak van de huidige woningvoorraad raakt ook andere aspecten van brede welvaart. Het is van belang om rekening te houden met klimaatadaptatie: waar kan het beste gebouwd worden, rekening houdend met hittestress, wateroverlast of bodemdaling? Duurzaam,

circulair en belevingsbestendig bouwen is daarbij voor de lange termijn cruciaal. Waar het gaat om nieuwbouw moet ook rekening gehouden worden met ruimte voor natuur en bijvoorbeeld bereikbaarheid van openbaar vervoer en andere voorzieningen, waarbij de weidsheid en rust en ruimte in het Groninger land niet onder druk komen te staan.

Een nadelige of gunstige score op bepaalde thema's van de brede welvaart betekent niet altijd ook een negatieve situatie in de praktijk. Een grotere afstand hoeft in Groningen geen negatieve ontwikkeling te zijn, waar inwoners gewend zijn verder te moeten reizen voor basisvoorzieningen en zelf aangeven tevreden te zijn met de voorzieningen in de buurt. Het is belangrijk aandacht te houden voor de bereikbaarheid van voorzieningen in niet-stedelijke gemeenten. Het betreft hier vaak de dunbevolkte gebieden. Wanneer hier (ten gevolge van demografische veranderingen, toegenomen automobilititeit en veranderende consumentenvoorkeuren) voorzieningen verdwijnen, dan heeft dit grotere gevolgen voor de bereikbaarheid dan wanneer dit gebeurt in een stedelijke omgeving – waar de voorzieningendichtheid immers veel groter is.

8. SAMENLEVING

Voor de brede welvaart is het belangrijk dat iedereen kan deelnemen aan de samenleving en dat mensen vertrouwen op elkaar en op instituties zoals de overheid en het rechtssysteem. Binnen het thema samenleving bespreken we de mate waarin mensen zich thuis voelen in hun gemeenschap. Enerzijds gaat het over de relaties die mensen onderling met elkaar onderhouden. Goede sociale contacten in de directe en indirecte omgeving dragen bij aan de gevoelens van verbondenheid en sociale samenhang.

Familie, vrienden en burens kunnen ook als vangnet dienen voor mensen wanneer het minder goed gaat. Anderzijds gaat het over de relaties die mensen hebben met maatschappelijke instellingen en de (lokale) overheid. Voor een sterke samenhang in de maatschappij zijn beide relaties belangrijk.

In de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) van CBS wordt het thema samenleving in beeld gebracht met vier indicatoren: contact met familie, vrienden of burens; vertrouwen in instituties; vertrouwen in mensen onderling; en het aandeel inwoners dat vrijwilligerswerk doet.

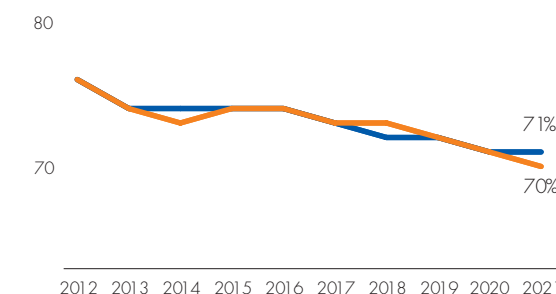
In de Monitor Brede Welvaart Groningen vullen we deze indicatoren aan met regionale inzichten die iets zeggen over de mate waarin mensen deelnemen aan het maatschappelijke leven. We geven extra informatie over lidmaatschap van verenigingen, buurtbinding, eenzaamheid en mantelzorg. Ook bieden we inzicht in het vertrouwen in lokale overheden en instituties die zich bezighouden met schadeafhandeling in Groningen.

8.1 Sociale contacten en binding met de buurt

Het aandeel Groningers dat minimaal één keer in de week contact heeft met familie, vrienden of kennissen ligt op 70%, dat is vergelijkbaar met het landelijk gemiddelde. Het Groninger Panel waardeert hun sociale contacten en binding met buurtgenoten als goed.

Mensen zijn gelukkiger en tevredener als ze vaker contact hebben met familie, vrienden en goede kennissen. Ook het contact met burens maakt verschil. Sociale contacten kunnen mensen ondersteunen in hun geluk, maar ook in hulp en ondersteuning bij gezondheidsproblemen, het versterken van hun weerbaarheid en verrijken van perspectieven, door het delen van ervaringen (Mars & Schmeets, 2011; Steptoe & Diez Roux, 2008).

Figuur 67 Percentage dat minimaal één keer per week contact heeft met familie, vrienden of burens, 2012-2021
Bron: CBS

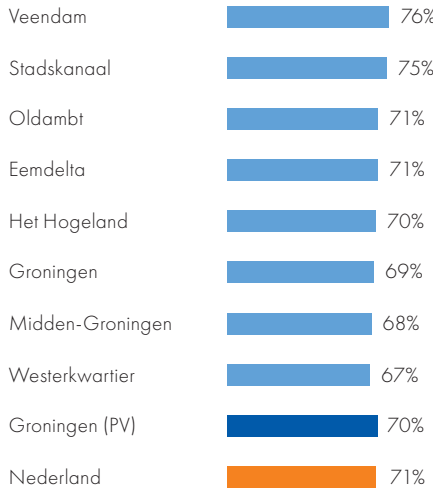
■ Nederland
■ Groningen

7 op 10

inwoners heeft minimaal wekelijks contact met familie, vrienden of bure.

Figuur 68 Percentage dat minimaal één keer per week contact heeft met familie, vrienden of bure, 2021
Bron: CBS *

* Voor de gemeenten Veendam en Pekela zijn geen gegevens beschikbaar.

Driekwart van de inwoners heeft minimaal wekelijks contact met anderen

De Regionale Monitor Brede Welvaart laat zien dat het aandeel inwoners van Groningen dat minimaal één keer per week digitaal of ‘live’ contact heeft (70%) nauwelijks afwijkt van andere regio’s in Nederland (landelijk gemiddelde is 71%). Dat kan op verschillende manieren: een ontmoeting, bellen, het versturen van een app of een chatbericht, of schrijven per mail of brief.

Tussen 2012 en 2021 is het aandeel mensen dat wekelijks één contactmoment heeft met familie, vrienden of bure in Groningen gedaald van 76% tot 70%. Deze dalende trend, die ook landelijk zichtbaar is, zette tijdens de coronapandemie in dezelfde curve door. In de gemeenten Groningen, Midden-Groningen en Westerkwartier ligt het aantal mensen dat in ieder geval één keer per week contact heeft met familie, vrienden of bure het laagst.

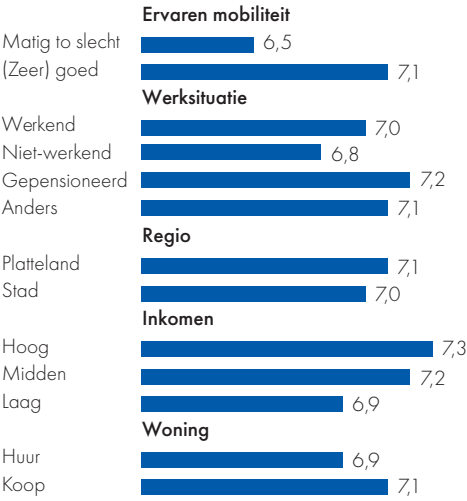
Meeste Groningers positief over sociale contacten in de buurt, aantal groepen scoren lager

Mensen die meer sociaal contact in hun directe omgeving ervaren, zijn over het algemeen vaker tevreden met het leven (Van Beuningen, 2018). Ook de kwaliteit van dit contact is uiteraard van belang. Het Groninger Panel is in 2022 gevraagd naar de tevredenheid over hun sociaal contact; Groningers waarden hun sociale contacten in de buurt gemiddeld met een rapportcijfer 7. Dit is al jaren stabiel.

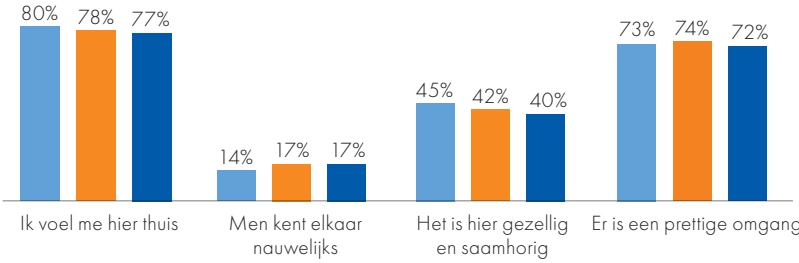
Groningers waarden hun sociale contacten in de buurt met een voldoende.

Figuur 69 Rapportcijfer sociale contacten in de buurt, 2022
Bron Groninger Panel

Dat Groningers over het algemeen positief staan tegenover hun sociale contacten en samenhang in de woonbuurt blijkt ook uit een aantal stellingen die we ze in de afgelopen jaren meermaals hebben voorgelegd. Driekwart van de Groningers voelt zich thuis in hun eigen buurt en ervaart een prettige omgang met elkaar in de buurt. Echter valt op dat de tevredenheid met de sociale samenhang in de buurt over de jaren licht terugloopt. In de basis zien we dat mensen positiever over hun sociale contacten zijn als zij zich meer thuis voelen in hun dorp of wijk. Zo zagen we dat in de coronajaren de saamhorigheid vooral toenam in dorpen en wijken waar al een goede saamhorigheidsbasis was (Sociaal Planbureau Groningen, 2021b). Ook zien we dat mensen elkaar vaker helpen als dat nodig is in buurten met een sterke buurtbinding.

Een aantal subgroepen scoren duidelijk lager op sociale samenhang en buurtbinding. Zo geven niet-werkenden (werkloos/ werkzoekende, bijstand, arbeidsongeschikt) een lager cijfer aan hun sociale contacten (6,8) dan werkenden of gepensioneerden. Ook mensen met een laag inkomen en huurders geven een relatief lager cijfer aan hun sociale contacten (6,9). De laagste cijfers werden gegeven door Groningers die minder tevreden zijn over de eigen mobiliteit (6,5) .

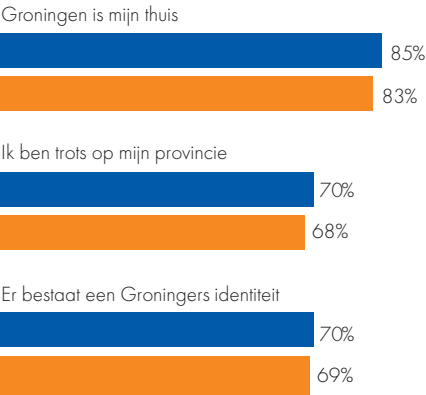
Figuur 70 Sociale samenhang in dorp of wijk: percentage (helemaal) eens, 2018, 2020 en 2022
Bron Groninger Panel

2 op 3

Groningers is trots op de provincie.

Figuur 71 Stellingen over regiobinding: percentage (helemaal) eens, 2019 en 2021
Bron: Groninger Panel

Sterke regiobinding: grote meerderheid is trots op Groningen
Groningers voelen zich sterk verbonden met de eigen provincie. Een ruime meerderheid van de Groningers (83%) zegt Groningen als thuis te ervaren en 68% is trots op de provincie. In 2019 zagen we eenzelfde sterke verbondenheid met de provincie. Landelijk onderzoek naar regio- en provinciegevoel onderbouwt dit beeld; Groningers zijn, samen met Friezen, Zeeuwen en Drenten, het meest trots op hun provincie (I&O Research, 2019).

Een sterke regionale identiteit kan bijdragen aan het welbevinden van inwoners. Een merendeel van de Groningers (69%) vindt dat er een Groningse identiteit bestaat. Vooral het karakteristieke landschap van Groningen is bepalend voor deze identiteit volgens het Groninger Panel, gevolgd door streektaal en/of dialect en de geschiedenis van de gemeenschap. Ook de nuchtere mentaliteit van Groningers draagt volgens henzelf bij aan de Groningse identiteit.

■ 2018
■ 2020

8.2 Eenzaamheid

Het aandeel mensen dat zich in meer of mindere mate eenzaam voelt ligt in Groningen rond de 47%, dit is gelijk aan het landelijke beeld. 11% voelt zich ernstig eenzaam.

Eenzaamheid wordt gedefinieerd als het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde relaties. Wanneer mensen weinig sociale contacten in hun omgeving hebben, leidt dit vaker tot eenzaamheid (Winsemius et al., 2016). Langdurige eenzaamheid gaat ten koste van het emotionele en fysieke welbevinden, en heeft een negatief effect op de eigen gezondheid (Van der Zwet & Van de Maat, 2018).

Stijging van eenzaamheid, mede door corona
Van alle volwassen Groningers voelt 47% zich in 2020 matig tot ernstig eenzaam, wat overeenkomt met het landelijk gemiddelde. In 2012 lag dit aandeel nog op 37% en in 2016 op 43%. In Friesland (41%) en Drenthe (44%) voelen iets minder inwoners zich eenzaam (CBS). Binnen Groningen zien we dat in de gemeenten Oldambt (51%) en Eemsdelta (48%) de eenzaamheid het grootst is. De minste eenzaamheid komt voor in gemeenten Het Hogeland en Westerkwartier (beide 43%). Eenzaamheid is van alle leeftijden, maar 75-plussers zijn het vaakst eenzaam.

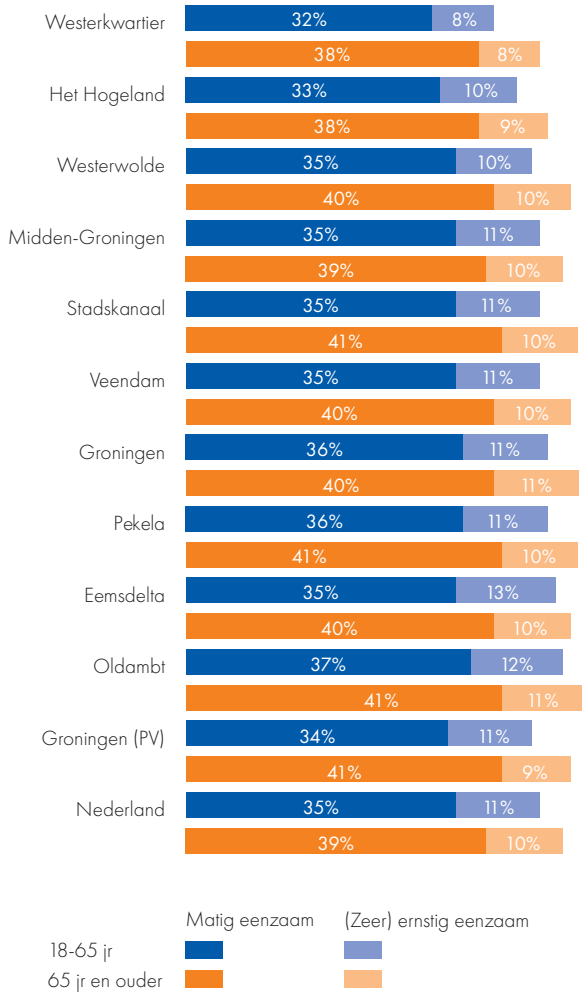
Ruim een derde van de Groningers geeft aan enigszins eenzaam te zijn, en zijn daarmee licht kwetsbaar. Voor één op de tien Groningers geldt dat ze sterk eenzaam zijn, en daarmee een sterk signaal van kwetsbaarheid afgeven. Sinds 2012 is het percentage (zeer) ernstig eenzame volwassenen in de provincie Groningen gestegen van 8% naar 11% in 2020. Dat is in lijn met het landelijk beeld.

11%

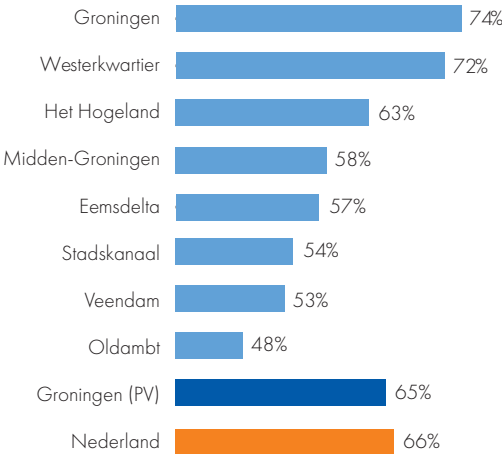
van de Groningers voelt zich ernstig eenzaam.

Figuur 72 Eenzaamheid in de leeftijdscategorie 18 tot 65 jaar en 65 jaar en ouder, 2020
Bron CBS

Figuur 73 Percentage dat vertrouwen heeft in anderen, 2012-2021⁹
Bron CBS *

Uit landelijk onderzoek naar de samenhang tussen corona en eenzaamheid blijkt dat met name jongeren en ouderen kwetsbaar zijn voor eenzaamheid ten gevolge van de pandemie (SCP, 2021). Vooral bij jongeren hakten de coronamaatregelen er sterk in. Zij gaven het vaakst van alle leeftijdsgroepen aan dat zij zich tijdens de coronapandemie vaker eenzaam voelden dan daarvoor. Uit recente cijfers van het CBS (2021a) blijkt dat jongeren (15-25-jarigen) zich nu voor het eerst vaker emotioneel eenzaam voelen (een hechte band missen) dan ouderen. Ook laat deze leeftijdsgroep de sterkste toename zien ten opzichte van 2 jaar eerder, van 8% sterk emotioneel eenzaam in 2019 naar 14% in 2021. Dit beeld zien we ook in Groningen; uit onderzoek onder het Groninger Panel bleek dat 81% van de Groningers aangaf dat de coronacrisis belangrijke gevolgen heeft voor het sociale leven en de sociale contacten. 1 op de 5 Groningers (20%) voelde zich door corona vaker eenzaam. Bij studenten (18+’ers met een studentinkomen) en mensen met een slechte gezondheid sloeg de eenzaamheid tijdens de pandemie meer dan twee keer zo vaak toe (Sociaal Planbureau Groningen, 2021b).

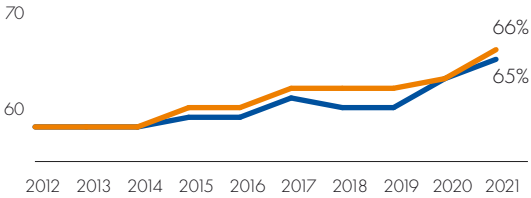
8.3 Sociaal vertrouwen

Het vertrouwen in anderen ligt in Groningen net zo hoog als in Nederland. Dit is de afgelopen jaren gestaag opgelopen.

Sociaal vertrouwen in de medemens is belangrijk om prettig te leven. Ook vanuit de samenleving gedacht is vertrouwen belangrijk voor de onderlinge samenwerking en hulpbereidheid. Onderling vertrouwen is immers een belangrijke bouwsteen van sociale cohesie in de samenleving.

Figuur 74 Percentage dat vertrouwen heeft in anderen, per gemeente 2021
Bron CBS *

Vertrouwen in elkaar gestegen

Over het algemeen is het in de provincie Groningen goed gesteld met het vertrouwen in anderen. Zo geeft 65% van de inwoners in 2021 aan dat de meeste mensen te vertrouwen zijn. Landelijk geldt dit voor 66% van de inwoners. Het vertrouwen van mensen in elkaar nam in beide coronajaren flink toe en lag zowel landelijk als in Groningen 5 procentpunt hoger dan in 2019. Binnen de provincie Groningen is het vertrouwen in anderen het laagst in Oldambt (48%) en het hoogst in de gemeente Groningen en Westerkwartier. Daar heeft respectievelijk 74% en 72% van de inwoners vertrouwen in anderen.

Nog niet eerder was het vertrouwen in anderen in Nederland zo hoog. De landelijke trend in het sociaal vertrouwen verschilt wel tussen bevolkingsgroepen. Vooral onder hbo/wo-opgeleiden, mannen, mensen in de leeftijd van 25-45 jaar en mensen met een Nederlandse achtergrond is het sociaal vertrouwen hoog (CBS, 2022a).

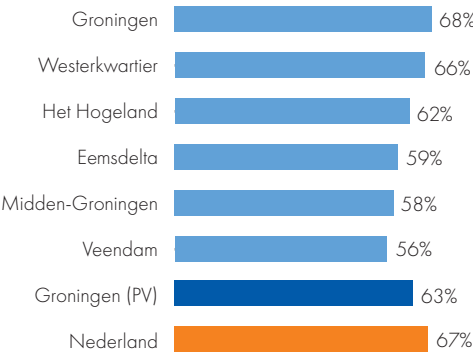
* Voor Pekela en Westerwolde zijn voor deze indicator geen gegevens beschikbaar.

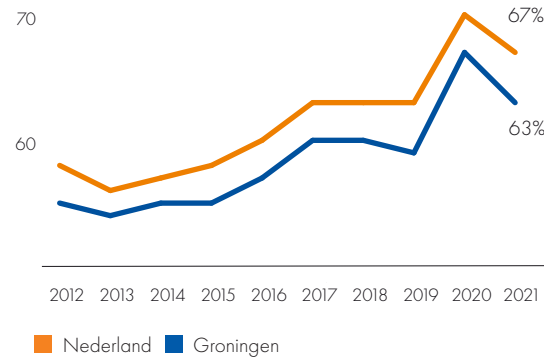
63%

van Groningers heeft vertrouwen in de Tweede Kamer, politie en rechters.

Figuur 75 Percentage dat vertrouwen heeft in instituties (Tweede Kamer, politie en rechters), per gemeente, 2021
Bron CBS *

Figuur 76 Percentage dat vertrouwen heeft in instituties (Tweede Kamer, politie en rechters), 2012-2021
Bron CBS

8.4 Institutioneel en politiek vertrouwen

Het vertrouwen in de Tweede Kamer, politie en rechters ligt met 63% iets lager dan het landelijk gemiddelde (67%). Groningers hebben het meeste vertrouwen in lokaal bestuur.

Vertrouwen in maatschappelijke instellingen en de overheid is belangrijk voor het functioneren van de samenleving. Daarnaast is het belangrijk om ook regionaal te kijken naar het vertrouwen in provinciaal en gemeentelijk bestuur. Het lokaal bestuur heeft immers een grote mate van invloed op de directe leefomgeving van inwoners.

Vertrouwen in landelijke instituties

De Regionale Monitor Brede Welvaart laat zien dat in 2021 67% van de Nederlanders vertrouwen had in de Tweede Kamer, politie en rechters (percentage is een gemiddelde van de drie genoemde instituten). Het vertrouwen in instituties kende in het eerste coronajaar (2020) een aanzienlijke toename. In 2021 nam dit weer wat af, maar al met al zien we een langjarige stijgende trend. De piek van 2020 werd vooral veroorzaakt door het vertrouwen in de Tweede Kamer. Deze nam tussen 2019 en 2020 sterk toe, waarna het in de loop van 2021 weer afnam. Het vertrouwen in de andere instituties nam in 2021 wel verder toe (CBS, 2022e). In Groningen ligt het vertrouwen in landelijke instituties (gemiddelde van Tweede Kamer, politie en rechters) met 63% wat beneden het Nederlands gemiddelde, maar volgt wel dezelfde trendlijn. Alleen in Limburg is het vertrouwen in instituties lager. Inwoners van de gemeente Groningen en Westerkwartier hebben het meeste vertrouwen in instituties.

* Voor de gemeenten Westerwolde, Stadskanaal, Pekela en Oldambt zijn geen gegevens beschikbaar.

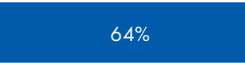
Groningers voelen zich beperkt vertegenwoordigd door de politiek

Het vertrouwen in de landelijke politiek ligt lager in gebieden buiten de Randstad; zo is het vertrouwen in de Tweede Kamer het laagst in krimpregio's in Noord-Holland, Oost-Groningen, Drenthe en Zuid-Limburg (Van den Berg & Kok, 2021). Ook onderzoek onder het Groninger Panel laat zien dat veel Groningers zich niet of beperkt vertegenwoordigd voelen door de landelijk politiek. Veel Groningers zijn kritisch op de politiek. De zorgen van Groningers gaan vaak over de afstand van de politiek tot de samenleving; volgens 59% van de Groningers weten politici niet goed wat er leeft onder de bevolking. En volgens 64% van de inwoners houden politici onvoldoende rekening met sommige groepen in de samenleving (Sociaal Planbureau Groningen, 2022a). Het beeld dat politici niet luisteren, is voor veel mensen een reden om zich niet goed vertegenwoordigd te voelen. Langlopende dossiers als de kindertoeslagenaffaire en de gaswinning in Groningen, en meer recent de stikstofcrisis met boerenprotestacties, versterken dit beeld (Ridder et al., 2022).

Dit maatschappelijke onbehagen en ongenoegen over politiek en overheid lijkt de laatste jaren vooral sterker geworden in de economisch en demografisch minder bruisende randen van Nederland, waaronder ook Groningen (Van den Berg & Kok, 2021). Naast geografische ligging hangt ‘politiek-maatschappelijk onbehagen’ ook sterk samen met de bevolkingssamenstelling; ouderen, mensen met een praktijkgerichte opleiding, een laag inkomen, en een minder goede gezondheid of levensverwachting zijn doorgaans extra vatbaar voor maatschappelijk onbehagen. Dit uit zich in laag vertrouwen in nationale instituties en in een bovengemiddeld stemgedrag op protestpartijen (De Voogd & Cuperus, 2021).

Figuur 77 Stellingen politieke betrokkenheid: percentage (helemaal) eens, 2022
Bron Groninger Panel

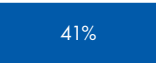
Politici houden met sommige groepen in de samenleving geen rekening

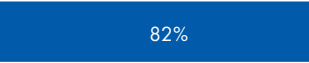
De politiek weet niet wat er leeft onder de bevolking

Ik voel me vertegenwoordigd door de politiek

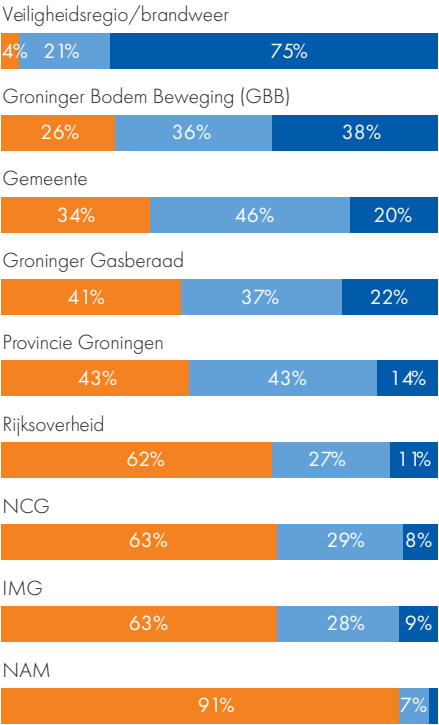

Politieke leiders moeten zich meer richten op verbinden van de samenleving

Figuur 78 Vertrouwen in lokale overheden en instituties, 2022
Bron Gronings Perspectief, Groninger Panel

■ Weinig of helemaal geen vertrouwen
■ Een beetje vertrouwen
■ (Heel) veel vertrouwen

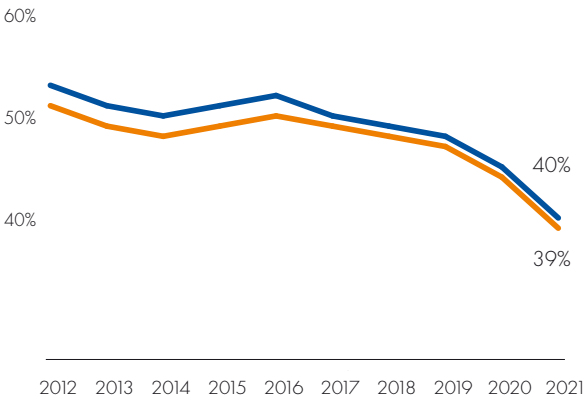
Wanneer inwoners het gevoel hebben dat zij niet gehoord of vertegenwoordigd worden, kan dit vergaande gevolgen hebben voor het functioneren van de democratische rechtstaat en de kwaliteit van de samenleving. Ongeveer de helft van de Nederlanders geeft de politiek momenteel een onvoldoende (SCP, 2022). Dat is vanuit een democratische perspectief nog niet direct een probleem. Problematischer wordt het als mensen definitief afhaken, bijvoorbeeld omdat hun wantrouwen structureel is of omdat zij er niet meer in geloven dat de politiek bij machte is om problemen op te lossen. De grootste groep Nederlanders lijkt nog aangehaakt: ze geven de regering een kleine (on)voldoende, volgen de politiek op enige afstand, maar zijn niet tevreden met wat ze zien (SCP, 2022).

Meer vertrouwen in lokale overheid, minder in instituties die zich bezighouden met schadeafhandeling en de versterkingsoperatie
Onderzoek door Gronings Perspectief onder het Groninger Panel laat verder zien dat Groningers over het algemeen meer vertrouwen hebben in het lokale bestuur dan in landelijke overheden. 37% van de Groningers heeft een beetje of (heel) veel vertrouwen in de Rijksoverheid, 57% in de provincie Groningen en 66% in hun eigen gemeente. In het afgelopen jaar is met name het vertrouwen van Groningers in de Rijksoverheid sterk gedaald. Dit jaar is, naast andere crises en maatschappelijke problemen waar veel aandacht naar uitgaat in de media, de periode van de openbare verhoren van de parlementaire enquête ‘aardgaswinning Groningen’. Daarnaast blijkt dat Groningers gemiddeld weinig vertrouwen hebben in instituties die zich bezighouden met de schadeafhandeling (IMG) en de versterkingsoperatie (NCG). Nog minder vertrouwen hebben Groningers in de NAM. Uit het onderzoek blijkt ook dat bewoners met (meervoudige) schade minder vertrouwen hebben in overheden dan bewoners zonder woningschade. Voor instanties betrokken bij schadeafhandeling en versterking (NCG en IMG) zien de onderzoekers een ander beeld: daarin hebben bewoners met eenmalige schade het meeste vertrouwen (Dückers et al., 2023).

Gronings Perspectief toont verder aan dat het gedoe met instanties en procedures, de traag verlopende versterkingsoperatie, gebrek aan erkenning en de dreiging van toenemende gaswinning een negatieve weerslag heeft op het vertrouwen. Uit interviews met bewoners klinkt moedeloosheid van de chronische gaswinningsproblematiek door. Voor veel bewoners ontbreekt het perspectief dat het snel beter zal gaan. Waar versterking een oplossing voor de problematiek zou moeten zijn, blijkt het een stressor (Stroebe et al., 2022). De onderzoekers van Gronings Perspectief concluderen dat er nog veel werk nodig is om het vertrouwen te herstellen, waarbij overheden en instanties zich samen moeten inzetten om de blootstelling aan bevingsrisico’s te beperken, schade en verlies en procedurele last te verminderen en erkenning, hoop en perspectief te vergroten (Dückers et al., 2023).

Figuur 79 Ontwikkeling percentage vrijwilligers, 2012-2022
Bron CBS

Nederland
Groningen

8.5 Maatschappelijke participatie

Vier op de tien Groningers doet vrijwilligerswerk. 75% is lid van een vereniging. Hierin wijkt Groningen nauwelijks af van het landelijk gemiddelde.

Inwoners vormen zelf de sociale smeerolie van hun leefomgeving. Naast algemene sociale contacten gaat het daarbij om sociale en maatschappelijke participatie. Bij maatschappelijke participatie gaat het om participatie in organisaties, zoals lidmaatschappen van verenigingen, verenigingsdeelname en vrijwilligerswerk.

Aandeel vrijwilligers neemt af in Groningen

De Regionale Monitor Brede Welvaart laat zien dat in 2021 vier op de tien Groningers van 15 jaar en ouder vrijwilligerswerk deed. Omgerekend naar de totale Groningse bevolking zijn het ruim 202.000 personen die vrijwillig actief zijn. Hiermee staat Groningen zevende van alle provincies, en staat gelijk aan het landelijk gemiddelde (39%). In de gemeenten Oldambt (33%) en Veendam (32%) is de vrijwilligersgraad het laagst. De vrijwilligersgraad is het hoogst in gemeente Het Hogeland en Westerkwartier (beide 45%).

Een samenleving zonder vrijwilligers is in Nederland ondenkbaar. Talloze verenigingen en organisaties steunen op de inzet van vrijwilligers. Het gaat bijvoorbeeld om activiteiten voor een school, sportvereniging, kerk, muziek- of buurtvereniging, in de zorg en in politiek verband. Gemiddeld is een vrijwilliger hier 4,5 per week mee bezig (CBS, 2022). Er zijn landelijk gezien wel verschillen tussen bevolkingsgroepen. Vrijwilligers zijn vaker te vinden onder de middelbare leeftijdsgroepen dan onder de jongere en oudere leeftijdsgroepen. Ook vrouwen, hbo/wo-opgeleiden, mensen met een Nederlandse achtergrond en kerksgezinden doen vaker vrijwilligerswerk (CBS, 2022f).

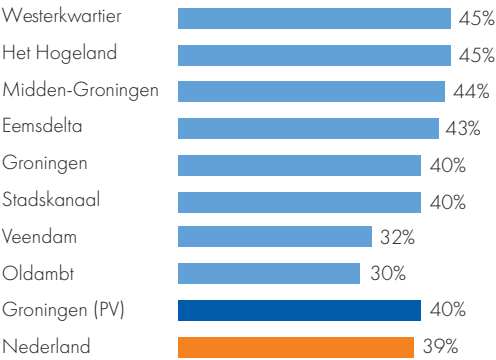
Overigens loopt het aandeel van de bevolking dat vrijwilligerswerk doet al sinds 2012 terug. In de twee coronajaren zagen we een sterke daling van het aantal vrijwilligers, wat begrijpelijk is omdat veel vrijwilligerswerk door de maatregelen niet mogelijk was. Het is afwachten of het aandeel vrijwilligers post-corona weer toeneemt.

Lidmaatschap vereniging

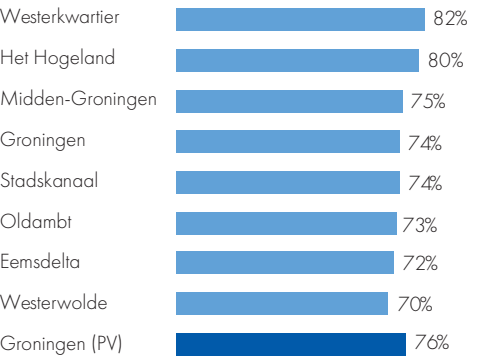
Naast het doen van vrijwilligerswerk toont ook de betrokkenheid bij een vereniging de verbondenheid met de samenleving. Dit kan op verschillende manieren; door een passief lidmaatschap bij een vereniging of door zelf actief te zijn binnen een vereniging. In Nederland is driekwart van de 15-plussers lid van minstens één vereniging. Tevens geeft 44% te kennen dat ze minstens één keer per maand actief zijn in verenigingsverband (CBS, 2022b).

Het Groninger Panel laat zien dat ook in Groningen circa driekwart van de inwoners lid is van één of meer verenigingen. Met name in Westerkwartier en Het Hogeland ligt het percentage hoog. Ruim een

Figuur 80 Percentage vrijwilligers, per gemeente, 2021
Bron CBS *

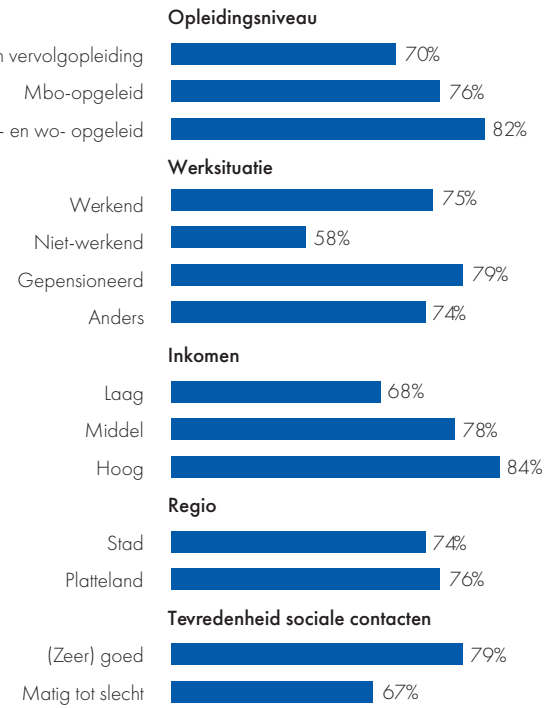
Figuur 81 Lidmaatschap vereniging, 2022
Bron Groninger Panel *

* Niet voor alle gemeenten gegevens beschikbaar.

Figuur 82 Lidmaatschap vereniging naar categorie, 2022
Bron Groninger Panel

kwart van de volwassen Groningers is lid van een sportvereniging (28%), 16% van een culturele vereniging en 17% van een milieuorganisatie. Eén op de vijf Groningers is lid van een vakbond (22%). Iets minder dan de helft van hen is minimaal één keer per week actief in verenigingsverband (46%). Hbo/wo-opgeleiden zijn relatief het vaakst lid van een vereniging, niet-werkenden (werkloos/ werkzoekende, bijstand, arbeidsongeschikt) het minst vaak. Maatschappelijke participatie hangt ook samen met een gevoel van verbondenheid tussen mensen: mensen die (zeer) tevreden zijn met hun sociale contacten zijn vaker lid van een vereniging.

8.6 Mantelzorg

In Groningen geeft 12% van de volwassen inwoners mantelzorg voor gemiddeld 12,1 uur in de week. In Nederland ligt dit percentage op 14% en wordt er zo’n 11,6 uur in de week mantelzorg gegeven.

Mantelzorgers geven onbetaalde en vaak langdurige zorg aan naasten als deze persoon voor langere tijd ziek, hulpbehoevend of gehandicapt is. De mantelzorg kan bestaan uit het huishouden doen, wassen en aankleden, gezelschap houden, vervoer of bijvoorbeeld geldzaken regelen. Mantelzorgers geven vaak aan het gevoel te hebben niet te kunnen kiezen of zij mantelzorg willen verlenen door de relatie die iemand heeft met degene die zorgbehoevend is. Men zegt vaak ‘mantelzorg overkomt je’ (Sociaal Planbureau Groningen, 2019).

Eén op de acht Groningers mantelzorger

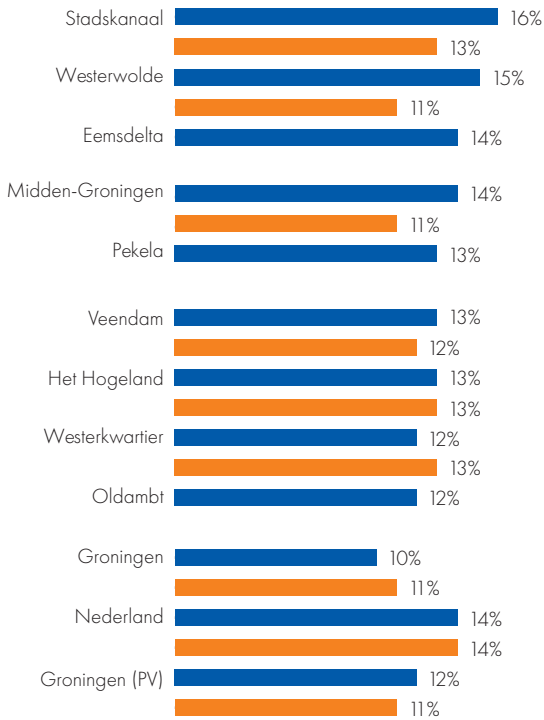
Landelijk geeft 14% van de volwassenen mantelzorg, gemiddeld voor 11,6 uur per week. In Groningen is één op de acht volwassenen mantelzorger (12%), gemiddeld voor 12,1 uur per week. Mantelzorg wordt met name verleend door 50- tot 75-jarigen (Kooiker en De Jong, 2019). Ze geven zorg aan hun partner, ouders of anderen met wie ze

een persoonlijke band hebben. Binnen de provincie zijn er voornamelijk verschillen in het aantal uur dat per week mantelzorg wordt gegeven. In de gemeente Stadskanaal geven mantelzorgers aanzienlijk meer uren zorg per week dan het gemiddelde (18,8 uur tegenover 12,1 uur).

Mantelzorg is essentieel om het voor ouderen mogelijk te maken om langer zelfstandig thuis te blijven wonen. Overheidsbeleid zet al jaren in op ondersteuning van mantelzorgers om overbelasting te voorkomen. Mantelzorgers in Groningen zijn overwegend tevreden; het zorgen voor een naaste geeft voldoening, ondanks de vaak afnemende gezondheid van de oudere voor wie ze zorgen (Sociaal Planbureau Groningen, 2018b). Het percentage mantelzorgers dat aangeeft zich tamelijk zwaar belast tot overbelast te voelen ligt in de meeste Groningse gemeenten beneden het Nederlandse gemiddelde van 14% (zie figuur). Wel blijkt dat bijna elke mantelzorger momenten heeft waarop de zorg te veel wordt. Zo bleek uit een peiling onder het Groninger Panel dat er in coronatijd een groter beroep is gedaan op bestaande mantelzorgers in Groningen. Eén op de vijf mantelzorgers gaf eind 2020 aan dat de mantelzorgtaken door de coronacrisis in negatieve zin zijn veranderd (Sociaal Planbureau Groningen, 2021b). Mantelzorgers geven zelf aan dat de sleutel tot ontlasting meer ligt bij het verbeteren van hun positie en voorlichting, dan bij extra aandacht voor respijtzorg (een dagje voor jezelf of hulp van vrijwilligers) (Sociaal Planbureau Groningen, 2021c).

Figuur 83 Percentage mantelzorgers en zwaar belaste mantelzorgers per gemeente, 2020
Bron CBS *

* Voor de gemeenten Eemdelta, Pekela en Oldambt gegevens slechts gedeeltelijk beschikbaar.

 Mantelzorger
 Zwaar belast

 12%
van de Groningers verleent mantelzorg.

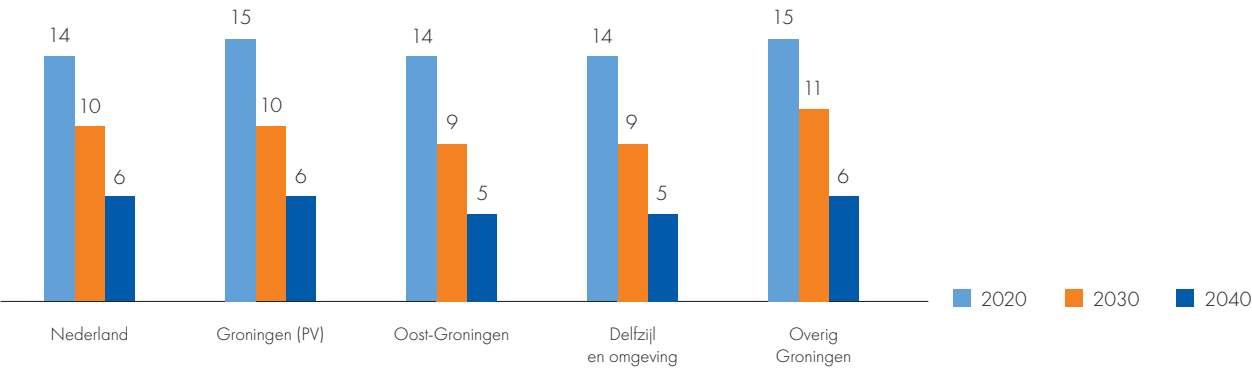
Eén op de vier kinderen en jongeren is jonge mantelzorger

In Nederland groeit ongeveer 25% van de kinderen en jongeren (tot 25 jaar) op in een zorgsituatie (Strategische Alliantie Jonge Mantelzorgers, 2021). Zij groeien op met iemand in hun directe omgeving met een chronische ziekte, beperking, psychische kwetsbaarheid, verslaving en/of andere ondersteuningsbehoeften. Dat kan een ouder zijn, een broer of zus, maar ook een grootouder of goede buur. Deze kinderen en jongeren worden gerekend als ‘jonge mantelzorger’. Deze jonge mantelzorgers helpen bijvoorbeeld mee in de fysieke zorg, met het regelen van de zorg of hebben extra taken in het huishouden. Maar daarnaast maken deze jongeren zich wellicht ook extra zorgen over de naaste en missen zij mogelijk zelf de nodige zorg en aandacht binnen het gezin (Strategische Alliantie Jonge Mantelzorgers, 2021). De term ‘jong mantelzorgers’ is een paraplueterm, en is bedoeld om herkenning en erkenning te bevorderen.

Minder mantelzorgers in de nabije toekomst

Groningen heeft te maken met (dubbele) vergrijzing. Vooral het aandeel oude ouderen neemt de komende jaren toe. De omvangrijke babyboomgeneratie bereikt vanaf 2025 de leeftijd van 80-plus. Als gevolg daarvan wordt een toenemende zorgvraag verwacht, en zal steeds meer professionele zorg verschuiven naar informele zorg.

Figuur 84 Oldest Old Support Ratio’ (OOSR), 2018
Bron PBL/CBS

Mantelzorg wordt in Groningen vooral door 50-75-jarigen verleend. Naar verwachting is in 2040 iedereen mantelzorger.

Om in te schatten of er in de toekomst nog voldoende mantelzorgers beschikbaar zijn kan gekeken worden naar de ‘Oldest Old Support Ratio’ (OOSR). Het gaat hierbij om de verhouding van het aantal 50-74-jarigen ten opzichte van het aantal 85-plussers, ofwel om het aantal potentiële mantelzorggevers voor iedere 85-plusser, als potentiële mantelzorgontvanger. Een lage ratio betekent weinig potentiële mantelzorgers ten opzichte van oude ouderen die mogelijk ondersteuning en zorg nodig hebben (De Jong en Kooiker, 2018).

De verwachting in Groningen, net als landelijk, is dat de leeftijdsgroep 85-plus de komende jaren sterk zal groeien en dat de leeftijdsgroep 50- tot 75-jaar afneemt. Dit betekent dat de zogenaamde OOSR daalt en dat de druk op mantelzorgers in deze leeftijdsgroep steeds groter wordt. In 2020 stonden er in Groningen nog gemiddeld 15 potentiële mantelzorgers klaar voor een 85-plusser. In 2030 is dat aantal naar verwachting gedaald naar 10 en in 2040 naar 6.

De afname van het aantal potentiële mantelzorgers heeft voor de nabije toekomst als gevolg dat het Groninger zorglandschap zich moet voorbereiden op tekorten in zowel de formele zorg als de informele zorg. Formele en informele zorg kunnen elkaar in de toekomst maar in beperkte mate vervangen (Aletta Jacobs School of Public Health, 2020).

8.7 Wat zegt dit over brede welvaart?

Samenvattend beeld

Het is belangrijk voor de brede welvaart dat iedereen kan meedoen aan de samenleving. Participatie hangt nauw samen met vertrouwen (in anderen, organisaties en politiek) en vormt zo samen de basis voor sociale samenhang en verbondenheid in de samenleving. Driekwart van de Groningers is lid van een vereniging en een ruime meerderheid heeft regelmatig contact met familie, vrienden of burens. Deze sociale contacten worden hoog gewaardeerd in Groningen. Van alle volwassen Groningers is vier op de tien actief als vrijwilliger en verleent circa één op de acht mantelzorg. Daarentegen blijft eenzaamheid, mede als gevolg van corona, onverminderd hoog. Voor één op de tien Groningers geldt dat ze sterk eenzaam zijn.

In Groningen hebben inwoners over het algemeen meer vertrouwen in het lokale bestuur dan landelijk bestuur. Het minst vertrouwen is er in Groningen voor instituties die zich bezighouden met schadeafhandeling en de versterkingsoperatie. Het gedoe met instanties en procedures, de traag verlopende versterkingsoperatie en de dreiging van toenemende gaswinning hebben een negatieve weerslag op het vertrouwen van Groningers.

Kansen en uitdagingen

De geschetste ontwikkelingen in dit hoofdstuk laten zien dat een groot deel van de Groningers sociaal actief is in allerlei netwerken. Bovendien zijn veel inwoners trots op hun provincie en voelen ze zich er thuis. Maar het lukt lang niet iedereen om zelf zijn sociale netwerk op peil te houden. Mede als gevolg van corona zijn de verschillen tussen groepen in de samenleving groter geworden. Ook in Groningen zien we risico's voor kwetsbare groepen. Een duidelijk signaal van kwetsbaarheid is eenzaamheid. In lijn met de landelijke trend zien we ook in Groningen dat jongvolwassenen, ouderen en mensen met een slechte gezondheid kwetsbaar zijn voor eenzaamheid. Vooral jongeren kampen sterk met psychische problemen en eenzaamheid. Het gevoel 'erbij te horen' en 'ertoe te doen' is voor ieder mens een basisbehoefte. Het is duidelijk dat eenzaamheid verminderen een lange adem en veelzijdige inzet vraagt. Eenzaamheid is immers verbonden met allerlei andere grote maatschappelijke opgaven, zoals gezondheid, armoede, participatie, leefomgeving, sociale cohesie, veiligheid en discriminatie. Gemeenten hebben als taak om aandacht te geven aan het vroegtijdig signaleren, voorkomen en verminderen van eenzaamheid. Kansen liggen daarbij vooral in een verdere samenwerking tussen verschillende beleidsterreinen en tussen professionals en vrijwilligers.

De coronacrisis liet de afgelopen jaren zien dat de sociaaleconomische achterstanden van kwetsbare groepen groter werden. En ook de omvang van problemen rondom eenzaamheid, (kansen)-ongelijkheid, polarisatie en vertrouwen in de overheid werden tijdens de pandemie uitvergroot. Vanuit het perspectief van een inclusieve samenleving lijkt meer aandacht voor kwetsbare groepen in de samenleving gewenst. Zo zien we in Groningen bijvoorbeeld dat mensen zonder betaald werk (werkloos/werkzoekende, bijstand, arbeidsongeschikt) wat vaker langs de zijlijn staan: zij waarderen hun sociale contacten en verbondenheid met de buurt lager en zijn minder vaak lid van een vereniging. Meedoen en participeren is voor mensen met een lagere sociaaleconomische status niet altijd vanzelfsprekend. Vooral in Oost-Groningen, een regio met relatief veel inwoners met een lagere sociaaleconomische status, zien we een lagere participatie en lager vertrouwen. Door een minder sterke sociale basis hebben kwetsbare groepen nu en in de toekomst mogelijk moeite om problemen binnen het eigen netwerk op te lossen. Dit onderstreept het belang van welzijnsorganisaties in de buurten en wijken met veel inwoners in kwetsbare posities.

Tot slot ligt er een grote uitdaging in het behouden en aantrekken van voldoende vrijwilligers en mantelzorgers. Een samenleving zonder vrijwilligers en mantelzorgers is in Nederland ondenkbaar. Door vergrijzing en een steeds verdere verschuiving van professionele zorg (mede door

tekorten) naar informele zorg zal de vraag naar vrijwilligers en mantelzorgers in de toekomst verder stijgen. Naar verwachting is in 2040 iedereen mantelzorger. Het aandeel mantelzorgers ligt in Groningen nu al onder het landelijk gemiddelde, en loopt in de nabije toekomst verder terug. Waarbij ook steeds meer mantelzorgers aangeven geregeld overbelast te raken. De afname van het aantal potentiële mantelzorgers heeft voor de nabije toekomst als gevolg dat het Groninger zorglandschap zich moet voorbereiden op tekorten in zowel de formele als informele zorg. Inzet op erkenning en ondersteuning van vrijwilligers en mantelzorgers is dan ook een urgent thema voor de komende jaren en vraagt om nieuwe samenwerkingsvormen, in beleid, de zorg, de sociale basis, werk en school.

9. VEILIGHEID

Veiligheid is essentieel voor een leefbare omgeving en de brede welvaart. Om prettig te kunnen wonen, leven, werken en recreëren in een omgeving is het belangrijk dat mensen zich er veilig voelen. Naarmate de leefomgeving onveiliger is, voelen mensen zich minder betrokken bij de buurt. Bovendien zijn mensen die zich veilig voelen gelukkiger en tevredener met het leven.

Veiligheid heeft zowel een objectieve en subjectieve component. De objectieve veiligheid gaat over wat zich daadwerkelijk afspeelt aan criminaliteit en overlast. De subjectieve veiligheid geeft aan hoe mensen de veiligheid beleven: hoe veilig of onveilig voelen zij zich nu werkelijk? Om een beeld te geven van de veiligheid in Groningen, wordt naar beide componenten gekeken.

In de Regionale Monitor Brede Welvaart (RMBW) van CBS wordt Veiligheid gemeten met drie indicatoren: het aantal geregistreerde misdrijven, het aantal ondervonden delicten en hoe vaak mensen zich onveilig voelen in de buurt. De veiligheidsbeleving is in de RMBW niet voor alle gemeenten beschikbaar. Deze vraag is ook aan het Groninger Panel gesteld. Daarnaast vullen we de monitor aan met cijfers over slachtofferschap, ervaren overlast en de perceptie van Groningers op de ontwikkeling van criminaliteit in de eigen woonomgeving.

9.1 Geregistreerde misdrijven

Het aantal misdrijven ligt in Groningen met 40 misdrijven per 1.000 inwoners onder het landelijke gemiddelde. Traditionele criminaliteit neemt af, terwijl cybercriminaliteit toeneemt.

Politieregistraties zijn de meest gebruikte cijfers om inzicht te krijgen in de omvang en ontwikkeling van de criminaliteit. Een gebied met weinig misdrijven wordt door inwoners vaak als 'leefbaarder' ervaren.

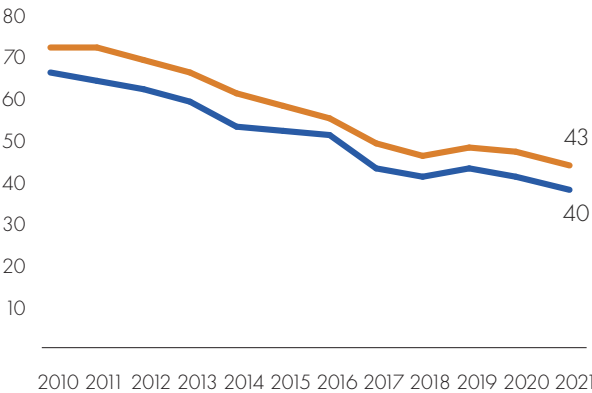
Geregistreerde criminaliteit stabiliseert

Volgens cijfers van de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS registreerde de politie in Groningen in 2021 ruim 23.000 misdrijven. Dat komt overeen met 40 misdrijven per 1.000 inwoners, tegenover 43 misdrijven per 1.000 inwoners landelijk. Diefstal en inbraak

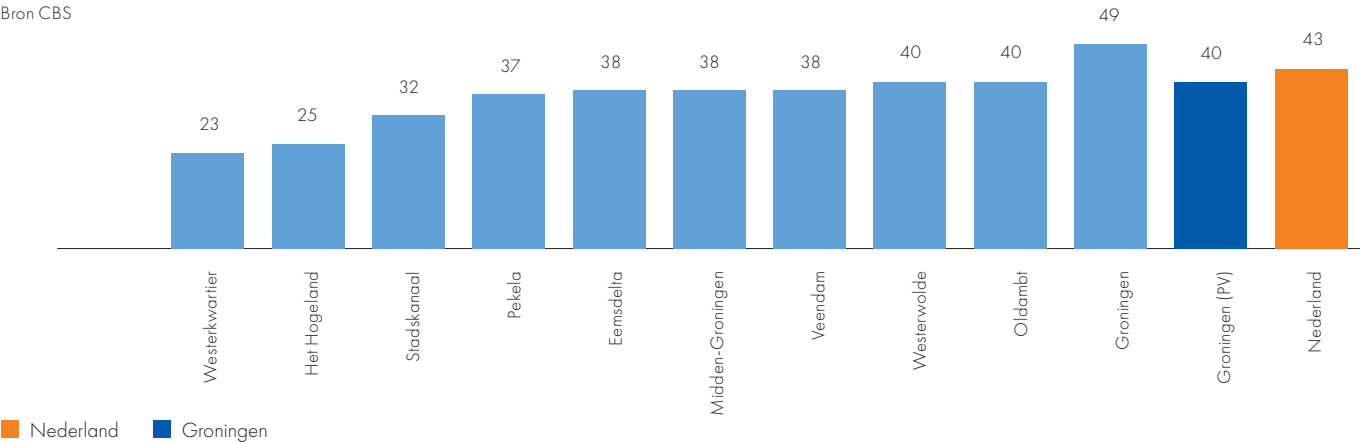
ruim **23.000** misdrijven

Door politie geregistreerd
in Groningen in 2021.

Figuur 85 Aantal geregistreerde misdrijven per 1.000 inwoners, 2010-2021
Bron CBS

Figuur 86 Aantal geregistreerde misdrijven per 1.000 inwoners, 2021
Bron CBS

(vermogensdelicten) vormen de grootste categorie geregistreerde misdrijven (54%). In de buurprovincies Friesland en Drenthe ligt het aantal misdrijven per 1.000 inwoners lager (respectievelijk 31 en 34 misdrijven per 1.000 inwoners).

Over een lange periode is, zowel in Groningen als landelijk, sprake van een daling van de geregistreerde criminaliteit. De daling van de geregistreerde misdaad vindt plaats voor alle typen misdrijven, behalve cybercriminaliteit. Een daling van de geregistreerde criminaliteit wil niet per se zeggen dat er minder criminaliteit voorkomt. Veel delicten komen niet in de politieregistraties terecht, bijvoorbeeld als het slachtoffer geen aangifte doet of als het incident nooit aan het licht komt. Zo blijkt uit cijfers van het CBS dat de aangiftebereidheid van slachtoffers van traditionele criminaliteit in de afgelopen 10 jaar daalde met bijna 20%.

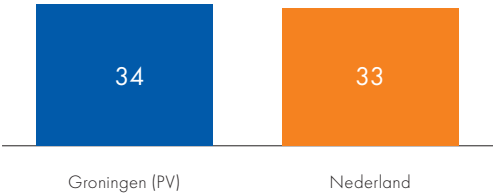
In de stad Groningen komen meer misdrijven voor dan in het Ommeland. De gemeente Groningen had in 2021 het hoogste aantal misdrijven per 1.000 inwoners: 49. De gemeenten met de laagste aantallen misdrijven zijn Het Hogeland en Westerkwartier. In deze gemeenten kwamen per 1.000 respectievelijk 25 en 23 misdrijven voor.

Minder traditionele criminaliteit, meer online criminaliteit

Steeds minder Groningers geven aan slachtoffer te zijn geweest van zogeheten traditionele vormen van criminaliteit, zoals inbraak, diefstal, geweld en vernieling. Het aantal ondervonden delicten ligt in Groningen in 2021 met 34 delicten per 100 inwoners vrijwel gelijk aan landelijk gemiddelde (33). In de afgelopen 10 jaar is het aantal Nederlanders van 15 jaar en ouder dat naar eigen zeggen slachtoffer werd van traditionele criminaliteit met 43% gedaald. Daarentegen zijn meer mensen slachtoffer geworden van online criminaliteit; het aantal slachtoffers van online criminaliteit steeg in Nederland de afgelopen 10 jaar met 22% (CBS, 2022c).

Cybercriminaliteit komt tegenwoordig van alle vormen van criminaliteit het vaakst voor. Deels verschuift de criminaliteit dus van de offline naar de online wereld. Van het aantal Groningers van 15 jaar en ouder heeft in 2021 naar eigen zeggen 15% te maken gehad met online criminaliteit, landelijk was dit 17%. Vijf jaar geleden gaf nog 11% van de Groningers aan slachtoffer te zijn geworden van één of meer cybercrime-delicten. Bij online criminaliteit gaat het in dit geval alleen om online aan- en verkoopfraude, online identiteitsfraude, hacken en online pesten.

Figuur 87 Aantal ondervonden delicten per 100 inwoners, 2021
Bron CBS

Figuur 88 Slachtofferschap cybercriminaliteit, 2021
Bron CBS

15%

Van de inwoners slachtoffer
geworden van cybercriminaliteit.

9.2 Ervaren overlast en waardering veiligheid in woonbuurt

In Groningen ervaart vier op de tien inwoners veel overlast in de buurt. Desondanks waarderen ze de veiligheid in de buurt met een ruime voldoende.

Hoe mensen de overlast en veiligheid in de directe woonomgeving waarderen is bepalend voor de brede welvaart in het gebied. Overlast kan het dagelijkse leven in de woonbuurt namelijk flink verstoren.

Vier op de tien Groningers ervaart overlast in de buurt, vooral verkeersoverlast

Inwoners van verstedelijkte gebieden ervaren in Nederland over het algemeen meer buurtoverlast dan inwoners in laag verstedelijk gebied. In 2021 gaf vier op de tien Groningers van 15 jaar en ouder aan in de buurt veel overlast te ervaren van één of meer overlastvormen. Landelijk is dit 46% en dit is al jaren stabiel. Bewoners kunnen last

hebben van verschillende soorten overlast, zoals fysieke verloedering, sociale overlast, verkeersoverlast en milieuoverlast. Vormen van fysieke verloedering zijn bijvoorbeeld vernielingen of zwerfvuil. Bij sociale overlast gaat het onder andere om rondhangende jongeren of dronken mensen op straat. Milieuoverlast gaat vooral over geluid- of stankoverlast.

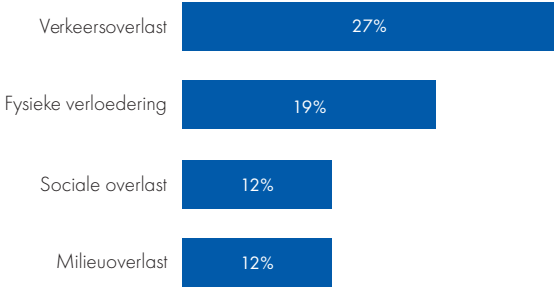
Verkeersoverlast is in Groningen het grootste overlastprobleem, met name ‘te hard rijden’ en ‘parkeerproblemen’. Een kwart van de Groningers zegt hier veel overlast van te ervaren. Verder ervaart 19% van de Groningers veel last van fysieke verloedering en 12% veel last van sociale overlast. Met name sociale overlast heeft impact op het oordeel over de buurt; als men daar vaak hinder van ondervindt, is men vaker negatief over de buurt.

Ook overlast van drugsgebruik of drugshandel kan veel impact hebben op inwoners. In Groningen zegt 3% in de woonbuurt veel drugsgerelateerde overlast te ervaren (CBS, 2021c). De laatste jaren is een toename te zien van de productie van synthetische drugs in Nederland. Uit onderzoek blijkt dat er in de Stad Groningen en in het Ommeland grootschalige drugsproductie plaatsvindt. Het gaat daarbij vooral om hennep, maar ook om synthetische drugs. De drugsproductie is in Groningen volgens de onderzoekers wel kleiner en minder goed georganiseerd dan in Drenthe en Friesland (Van der Torre & Tops, 2022). In 2021 ontmantelde de politie in Groningen één drugsfabriek en ontdekte zij zesmaal dumping van drugsafval (Politie, 2022).

Waardering voor veiligheid in woonbuurt

Ondanks dat vier op de tien Groningers veel buurtoverlast ervaart, zijn de meeste Groningers tevreden over de veiligheid in de woonbuurt. Gemiddeld geven Groningers een rapportcijfer 7,1 voor de veiligheid in de buurt. Groningers met een koopwoning waarderen de veiligheid in de buurt net iets hoger dan huurders (een rapportcijfer van 7,2 tegenover 6,9).

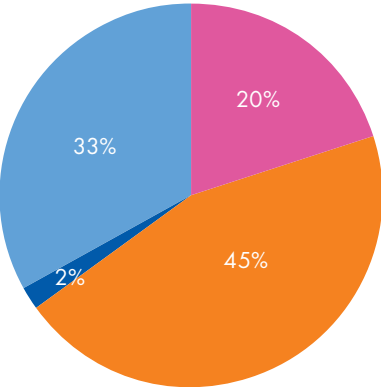
Figuur 89 Ervaren overlast (veel overlast) per categorie, 2021
Bron CBS

1 op 5
Groningers denkt dat criminaliteit in woonbuurt is toegenomen.

Figuur 90 Perceptie ontwikkeling criminaliteit in afgelopen 12 maanden, 2022
Bron Groninger Panel

- Toegenomen
- Gelijk gebleven
- Afgenomen
- Weet ik niet

Naast een rapportcijfer voor de veiligheid in de woonbuurt hebben we het Groninger Panel ook gevraagd naar hun perceptie van criminaliteit in de wijk. Bijna de helft van de panelleden schat in dat de criminaliteit in de buurt in de afgelopen 12 maanden gelijk is gebleven (45%). Eén op de vijf ondervraagden denkt dat de criminaliteit in hun buurt in het afgelopen jaar is toegenomen (20%). Opvallend is dat vooral in de voormalig krimpregio’s veel inwoners van mening zijn dat de criminaliteit is toegenomen (26%).

9.3 Veiligheidsbeleving

Inwoners van Groningen voelen zich over het algemeen veilig in hun woonbuurt. 14% voelt zich wel eens, of vaak, onveilig in de eigen buurt.

Bij een gelijk criminaliteitsniveau kan de één zich wel en de ander zich niet veilig voelen. Om prettig te kunnen leven in een omgeving is het belangrijk dat mensen zich veilig voelen.

Gevoel van veiligheid al jaren stabiel

De meeste Groningers voelen zich veilig. Uit de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS blijkt dat zo’n 2% van de inwoners van 15 jaar en ouder zich vaak onveilig voelt in hun eigen buurt. Een grotere groep inwoners geeft aan zich soms onveilig te voelen in de buurt (8%). Dit is gelijk aan het landelijke beeld. Het veiligheidsgevoel schommelt per jaar maar mondjesmaat. Vergeleken met de buurprovincies zien we dat Groningers vaker aangeven zich ‘wel eens’ onveilig te voelen in de buurt dan Drenten en Friezen (14% tegenover 9%).

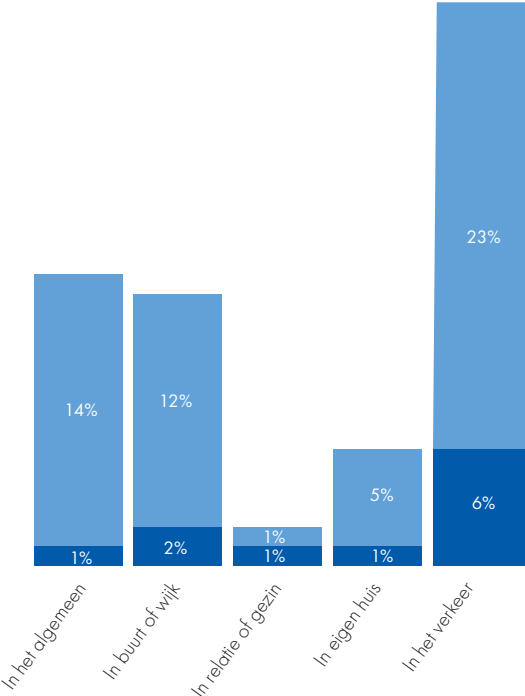
14%
van inwoners voelt zich wel eens onveilig in de woonbuurt.

Ook het Groninger Panel is in 2022 gevraagd naar veiligheidsbeleving. Toen gaf eveneens een zeer klein percentage inwoners aan zich soms (12%) of vaak (2%) onveilig te voelen in de eigen buurt. In het verkeer voelen Groningers zich relatief het vaakst onveilig. Veiligheidsbeleving is niet overal en voor iedereen gelijk. Verdiepende analyses onder het Groninger Panel later zien dat jongvolwassenen (18-34 jaar) zich vaker onveilig voelen in de buurt en ouderen zich juist vaker onveilig voelen in het verkeer. Verder zien we dat onveiligheidsgevoelens vaker voorkomen in stedelijke gebieden en in buurten met meer sociale huurwoningen. Ook vrouwen en mensen met een laag inkomen voelen zich iets vaker onveilig dan anderen.

In Groningen zien we daarnaast dat aardbevingsschade grote impact heeft op de ervaren veiligheid en risicoperceptie van inwoners. Al sinds 2016 toont onderzoek van Gronings Perspectief aan dat inwoners met (meervoudige) schade aan de woning zich onveiliger voelen dan inwoners zonder woningschade (Postmes et al., 2016). De onderzoekers van Gronings Perspectief zien duidelijke fluctuaties over de tijd. De periodes dat de ervaren veiligheid sterk afneemt zijn tevens de periodes dat er meer bodembeweging was. In de periodes daarna wordt de ervaren veiligheid weer beter, maar de verschillen tussen mensen met en zonder schade blijven groot. Ook nemen mensen met (meervoudige) woningschade meer risico’s waar. Verder blijkt dat ook de versterkingsoperatie impact heeft op ervaren veiligheid, in de beginfase (Stroebe, et al., 2022) maar ook later in het proces (Dückers et al., 2023).

Figuur 91 Onveiligheidsgevoelens naar categorie, 2022
Bron Groninger Panel

- Ja, soms
- Ja, vaak

9.4 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Veiligheid is essentieel voor een leefbare omgeving. Naarmate de leefomgeving onveiliger is, voelen mensen zich minder betrokken bij de buurt. Bovendien zijn mensen die zich veilig voelen gelukkiger en tevredener met het leven. Inwoners van Groningen waarderen de veiligheid in de woonbuurt met een voldoende. Een klein deel van de Groningers voelt zich soms (8%) of vaak (2%) onveilig. Echter zien we al jaren dat de gevolgen van de gaswinning in Groningen grote impact heeft op inwoners. Zo blijkt dat inwoners met (meervoudige) schade aan de woning zich onveiliger voelen dan inwoners zonder woningschade. En ook de versterkingsoperatie heeft impact op de ervaren veiligheid.

De helft van de ondervraagde Groningers schat in dat de criminaliteit in de buurt in de afgelopen 12 maanden gelijk is gebleven. Dit komt overeen met de politieregistraties, die al jaren een daling laat zien. Daarentegen geven Groningers de laatste jaren vaker aan slachtoffer te zijn geworden van cybercrime. In stedelijke gemeenten zoals Groningen komen relatief de meeste misdrijven voor.

Kansen en uitdagingen voor de regio

De ontwikkelingen in dit hoofdstuk schetsen enerzijds een gunstig beeld wat betreft de veiligheidssituatie in Groningen. Het aantal delicten daalt al jaren, de inwoners voelen zich over het algemeen veilig en er is relatief weinig geregistreerd drugsgelateerde overlast. Wel zal er blijvend aandacht nodig zijn voor (nieuwe) opkomende vormen van criminaliteit, zoals cybercrime en ondermijnende criminaliteit. Deze vormen van criminaliteit zijn, in tegenstelling tot meer traditionele typen, de laatste jaren in Groningen toegenomen.

Anderzijds zien we al jaren een ongunstige situatie in Groningen als gevolg van de gaswinning. Jarenlang onderzoek laat zien dat de gaswinningsproblematiek de veiligheidsbeleving ernstig schaadt, naast ook de gezondheid en het welzijn van Groningers. Met name Groningers met meervoudige schade die in langdurige schadetrajecten zitten, voelen zich onveiliger dan inwoners zonder woningschade. Naast het risico op nieuwe bevingen, dragen ook de onzekerheid en zorgen voor de toekomst bij aan de ervaren onveiligheid. Het effect van meervoudige woningschade blijkt tevens groot op de ervaren leefbaarheid, de tevredenheid met de woning en het vertrouwen in instituties.

Inwoners in het aardbevingsgebied uiten de nadrukkelijke wens dat de schade aan woningen in de nabije toekomst goed afgewikkeld wordt, zodat het dorp er binnen enkele jaren weer mooi uit ziet, Groningers zich veilig voelen en inwoners weer een positieve blik op de toekomst kunnen richten. Daarbij is aandacht nodig voor de sociale samenhang in buurt en wijken. Door de versterkingsoperatie en ongelijke behandeling tussen buurtbewoners kunnen spanningen ontstaan tussen inwoners. Er liggen vooral kansen in het sámen met inwoners aanpakken en weer opbouwen van de wijk. Dit kan bijdragen aan een leefbare omgeving, waarin buurtbewoners omzien naar elkaar en naar de buurt.

10. MILIEU

Een schone en aantrekkelijke woonomgeving draagt bij aan de brede welvaart. We zijn immers afhankelijk van onze leefomgeving en het milieu voor een goed en gezond leven. Daarnaast hangt milieu samen met de mate waarin iemand zich thuis en betrokken voelt bij zijn of haar leefomgeving. Voldoende ruimte, natuur en frisse lucht dragen hieraan bij.

Het thema Milieu wordt in de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS in beeld gebracht met zeven indicatoren; natuur- en bosgebieden, natuurgebied per inwoner, afstand tot openbaar groen, emissies van fijnstof naar lucht, broeikasgasemissies per inwoner, kwaliteit van zwemwater binnenwateren en kwaliteit van zwemwater kustwateren.

We vullen deze indicatoren aan met regionale inzichten. We kijken specifiek naar waardering voor het Groningse landschap, hittestress en droogte. In het kader van de energietransitie kijken we daarnaast ook naar gas- en elektriciteitsverbruik en (de kans op) energiearmoede onder Groninger huishoudens.

10.1 Natuur- en bosgebieden

Het totale percentage natuur- en bosgebied in Groningen beslaat 6% van het totale oppervlak. In Nederland is dit gemiddeld 15%. Groningers hebben gemiddeld minder natuurgebied per inwoner tot hun beschikking dan het Nederlandse gemiddelde (24 hectare tegenover 29 hectare per 1.000 inwoners).

Natuur- en bosgebied wordt in de Regionale Monitor Brede Welvaart gedefinieerd als bos en open natuurlijk terrein. Een groene omgeving heeft een positief effect op de gezondheid en leefbaarheid.

Waardering Groninger landschap het hoogste in Westerwolde en Het Hogeland

Om fijn te wonen en leven is een aantrekkelijke leefomgeving van groot belang. Gemiddeld krijgt het Nederlandse buitengebied een 7,5 als rapportcijfer. Groningen scoort met een 7,6 net iets hoger (Buijs et al., 2019). De waardering van het landschap is binnen de provincie het hoogst in de omgeving rondom Bourtange in de gemeente

8

Groninger landschap wordt gewaardeerd met een hoog rapportcijfer.

Figuur 92 Aantal hectare natuur- en bosgebied per 1.000 inwoners, 2017
Bron CBS

Westerwolde. Daarnaast worden de gebieden in het noorden en noordwesten van gemeente Het Hogeland, richting de Waddenzee, ook als aantrekkelijk ervaren. Mensen waarderen hun woonomgeving hoger als ze meer dieren, bomen, houtwallen en bloemen zien (Buijs et al., 2019).

Ook het Groninger Panel waardeert het Groninger landschap hoog, met een rapportcijfer 8. Ze waarderen vooral de rust, ruimte en de weidsheid van het Groninger landschap (zie ook hoofdstuk Wonen). Ook de variantie in het Groninger landschap wordt gewaardeerd, met daarin eveneens culture aspecten zoals de wierden, borgen en kerken. Terugkijkend op de afgelopen 5 jaar vindt 37% van de Groningers dat de kwaliteit van het Groninger landschap gelijk is gebleven. Eén op de zes heeft een verbetering ervaren. Opvallend is dat, tegelijkertijd, ruim een kwart van de Groningers vindt dat de kwaliteit van het Groninger landschap de afgelopen 5 jaar achteruit is gegaan (28%). Hier wordt vaak gerefereerd aan horizonvervuiling door de vele windmolens en zonneparken in het landschap.

Relatief minder natuur- en bosgebieden in Groningen

Veel natuur- en bosgebied draagt ook in hoge mate bij aan de aantrekkelijkheid van een leefomgeving. Inwoners van Groningen hadden in 2017 minder natuurgebied per inwoner dan de gemiddelde Nederlander, namelijk 24 hectare per 1.000 inwoners tegenover 29 hectare per 1.000 inwoners. In 2015 was dit in Groningen nog 26 hectare.

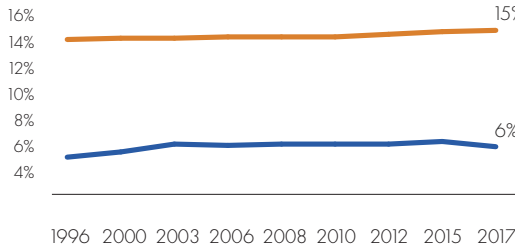

Zo’n 6% van het totale oppervlak van Groningen beslaat natuur- en bosgebied. Hiermee heeft Groningen relatief het laagste percentage natuur- en bosgebieden van alle 12 provincies. Tussen 1996 en 2017 is het natuur- en bosgebied in Groningen met 1% toegenomen. De gemeente Het Hogeland heeft het meeste bos- en natuurgebied (10%), gevolgd door Oldambt, Midden-Groningen en Westerwolde (allen 7%). Gemeente Veendam heeft met 1% het minste aandeel bos- en natuurgebied van de provincie Groningen.

Natura 2000-gebieden

In een dichtbevolkt land als Nederland is het belangrijk dat bepaalde gebieden er primair zijn voor de natuur, zodat flora en fauna zich daar kunnen handhaven en zich goed kunnen ontwikkelen (CBS, 2022). Groningen telt zeven Natura 2000-gebieden. Dit zijn gebieden die zijn aangewezen volgens de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen. In deze Natura 2000-gebieden worden bepaalde dieren, planten en hun natuurlijke leefomgeving beschermd om de biodiversiteit (soortenrijkdom) te behouden (Natura 2000, z.d.).

Figuur 93 Percentage natuur- en bosgebied, 1996-2017
Bron CBS

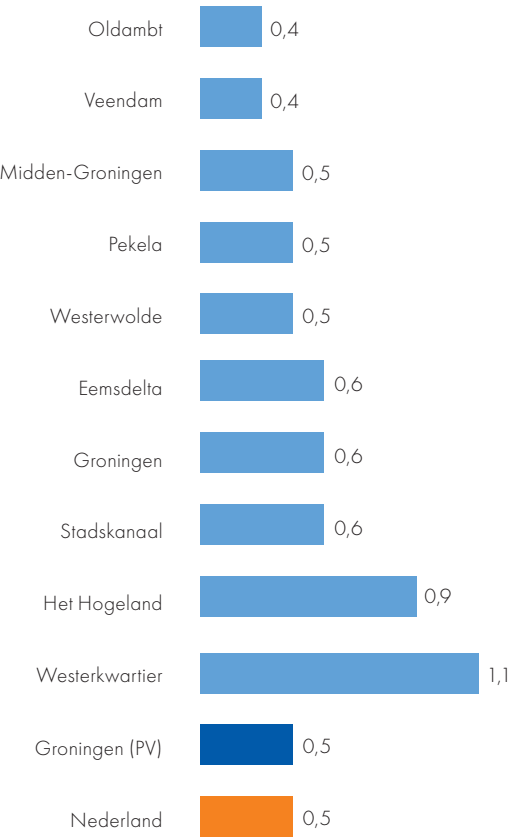
Nederland
Groningen

0,5 km

Afstand tot openbaar groen.

Figuur 94 Afstand in kilometers tot openbaar groen, 2017
Bron CBS

Eén van deze zeven gebieden in Groningen (het gebied Lieftingsbroek nabij Vlagtwedde) wordt gezien als zeer stikstofgevoelig Natura 2000-gebied. Te veel stikstof leidt tot verzuring en vermeting en daarmee een vermindering van de biodiversiteit. De provincie Groningen neemt maatregelen om de aanwezige stikstofgevoelige natuur in dit gebied te herstellen. Daarbij plaatsen zij de kanttekening dat de mogelijkheid om de stikstofdepositie binnen de provincie te verminderen beperkt is. Slechts 10% van de depositie wordt veroorzaakt door bedrijven in Groningen in een straal van 10 km rond Lieftingsbroek, de resterende 90 procent komt van over de (provincie) grens (Provincie Groningen, 2020).

Afstand tot groen gelijk aan meeste andere provincies

De gemiddelde afstand tot openbaar groen wordt berekend over de weg tot het dichtstbijzijnde openbaar groen. Het terrein is minimaal 1 hectare groot en kan een park of plantsoen, terrein voor dagrecreatie, natuur of bosgebied zijn.

De meest recente data betreft 2017. De afstand tot openbaar groen is in 2017 in Groningen hetzelfde als in de meeste andere provincies, namelijk 0,5 kilometer. In de provincies Utrecht, Noord-Holland en Flevoland is dit minder: respectievelijk 0,4; 0,4; en 0,3 kilometer. In Groningen is tussen 2006 en 2015 de afstand tot openbaar groen iets afgenomen, van 0,7 naar 0,5 kilometer. In de gemeenten Oldambt en Veendam is de afstand het laagst met 0,4 kilometer, en in Westerkwartier het hoogst, met 1,1 kilometer.

10.2 Zwemwater, hitte en droogte

De kwaliteit van het zwemwater in binnenwateren wordt in bijna alle Groningse gemeenten gekwalificeerd als uitstekend. De kwaliteit van het zwemwater aan de Groningse kust wordt echter gekwalificeerd als slecht. Stedelijke gebieden in Groningen hebben vaker te maken met hittestress, en natuur- en landbouwgebieden hebben een groter risico op droogtestress.

Een goede waterkwaliteit is belangrijk voor mens en natuur. Ook hittestress en droogte hebben, met het oog op klimaatverandering, invloed op de leefomgeving en het welbevinden van de inwoners.

Kwaliteit zwemwater

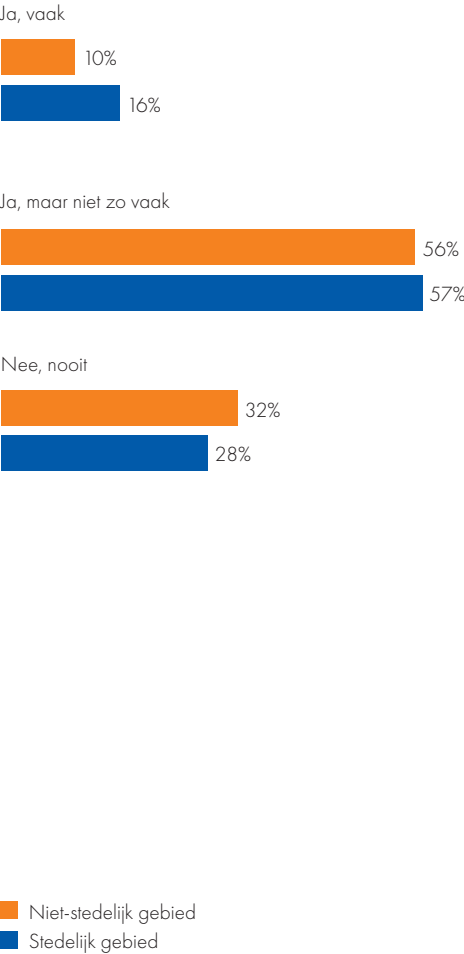
De kwaliteit van zwemwater in de binnenwateren wordt gemonitord door het Europees Milieuagentschap. De kwaliteit van het zwemwater wordt volgens deze EU-normen ingedeeld in 4 klassen, waarbij 1 staat voor slecht en 4 voor uitstekend. In Groningen is de kwaliteit van het zwemwater van de binnenwateren in 2021 uitstekend, op een gelijk niveau met de meeste andere provincies. Dit geldt voor alle gemeenten, behalve Oldambt en Westerwolde. Daar werd de zwemwaterkwaliteit met een 3 wordt beoordeeld (goed). Het water aan de Groningse kust scoort daarentegen een 1 en wordt derhalve gekwalificeerd als slecht.

1 op 10

Groningers vaak last van hitte in woning of woonomgeving.

Figuur 95 Aandeel Groningers dat afgelopen jaar last had van hitte in woning of woonomgeving, 2022
Bron Groninger Panel

Hittestress en droogte

Klimaatverandering heeft aanzienlijke effecten op de Groningse natuur. Stijging van temperatuur, forse periodes van droogte en extreme regenval raken de Groningse natuur. Er is objectief sprake van hittestress door warme nachten als er meer dan 14 tropische nachten per jaar voorkomen in een bepaald gebied. In het huidige scenario zijn het vooral de stedelijke gebieden in Groningen die meer hittestress ervaren. Daar komt bij dat het stedelijk ‘hitte-eilandeffect’ zorgt voor meer warmte waardoor het in het centrum van steden tot wel 1,5 graad warmer kan worden dan in dorpen of het platteland. In de stad Groningen ervaart een inwoner gemiddeld 9-10 dagen per jaar hittestress. In de andere stedelijke gebieden binnen de provincie, zoals Delfzijl, Stadskanaal, en Veendam, is dit iets lager en is er gemiddeld ongeveer 7 dagen per jaar sprake van hittestress.

In 2022 is het Groninger Panel gevraagd in hoeverre zij in het afgelopen jaar last hebben gehad van hitte in de woning of woonomgeving; 11% van de Groningers gaf aan dat zij hier vaak last van hadden. We zien daarbij verschillen tussen Groningers die wonen in stedelijke gebieden ten opzichte van niet-stedelijke gebieden. Binnen de groep die in een stedelijk gebied woont gaf 16% aan dat zij vaak last hadden van hitte, in de niet-stedelijke gebieden lag dit percentage op 10%.

Het aantal dagen dat er extreme neerslag valt (gemiddeld aantal dagen meer dan 25mm) en er objectief sprake is van wateroverlast, ligt in de provincie Groningen (tussen 1 en 2 dagen) onder het landelijke gemiddelde (tussen 2 en 3 dagen). Er is in Groningen op basis van het percentage jaarlijkse opbrengstderving bij gras sprake van een laag (minder dan 10%) tot matig (tussen 10% en 20%) risico op droogte. Hiermee is het risico op droogte vergelijkbaar met het grootste gedeelte van Nederland. Droogte is een lange periode met minder neerslag dan de gebruikelijke. Hierdoor ontstaat er een ernstig hydrologische evenwichtsstoornis met een slechte oogst of verlies van natuurwaarden als gevolg (Jansen et al., 2020).

van 600 naar 300

De uitstoot van fijnstof is gehalveerd sinds 2000 (ton PM2.5 per km²).

10.3 Emissies van fijnstof en broeikasgas

Groningen staat op de vierde plek als het gaat om de minste emissies van fijnstof, met 300 ton kg PM2.5 per km². Daarnaast wordt in Groningen gemiddeld 24 ton broeikasgas (CO²-equivalent per inwoner) uitgestoten.

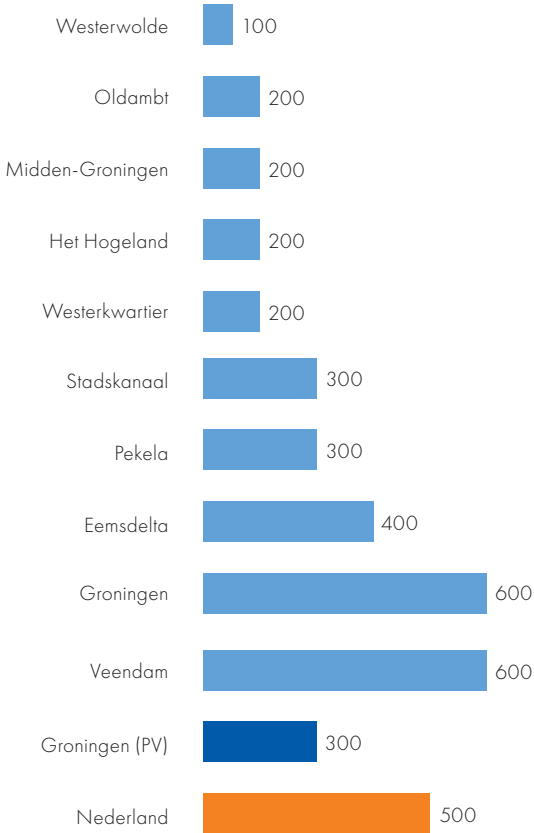
Fijnstof zijn kleine deeltjes (kleiner dan 2,5 µm, PM2.5) in de lucht. Deze worden onder andere uitgestoten door verkeer, industrie en landbouw. Een grote uitstoot van fijnstof is schadelijk voor de gezondheid.

Uitstoot fijnstof naar lucht gehalveerd ten opzichte van 2000

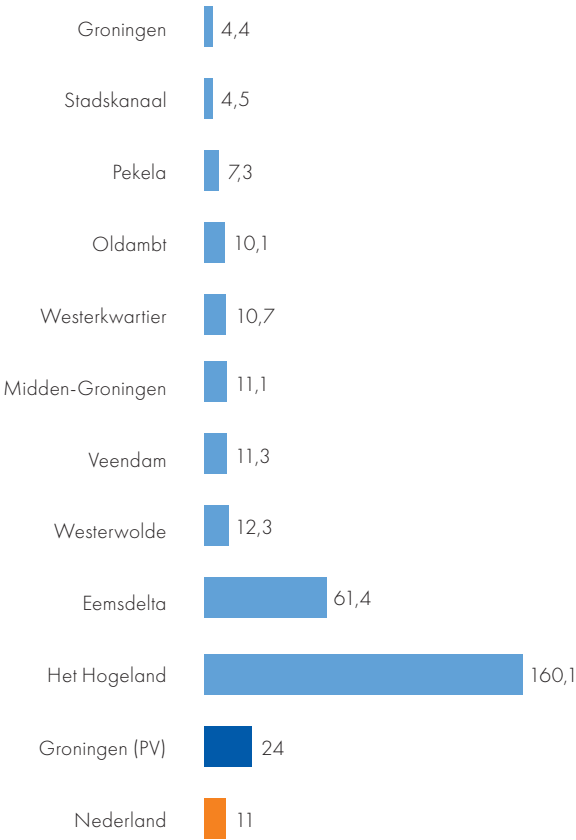
Van alle provincies stoten alleen Flevoland, Drenthe en Friesland minder fijnstof uit en daarmee staat Groningen in 2020 op de vierde plek van de minste uitstoot, met 300 ton PM2.5 per km². De hoogste uitstoot vindt plaats in Zuid- Holland, Noord-Holland en Utrecht. In 2000 was de emissie van fijnstof in Groningen nog 600 ton PM2.5 per km². De uitstoot van fijnstof is dus met de helft gedaald. Zowel landelijk als in de provincie Groningen daalt de emissie van fijnstof al gedurende langere tijd. De mediaan voor de Groningse gemeenten lag in 2000 nog op 500 ton per km². In 2010 is dit gedaald naar 300 ton per km² en in 2020 naar 250 ton per km². Landelijk daalde de mediaan tussen 2000 en 2010 van 700 naar 500 en in 2020 naar 400 ton per km². Het lijkt er dus op dat de emissie van fijnstof in Groningen iets harder daalt dan gemiddeld in Nederland.

Binnen Groningen hebben de gemeenten Veendam en Groningen relatief gezien de hoogste uitstoot van fijnstof (600 ton per km²), gevolgd door Eemsdelta (400 per km²). Gemeente Westerwolde heeft de laagste fijnstofuitstoot van Groningen met 100 ton PM2.5 per km².

Figuur 96 Emissies van fijnstof naar lucht in kg PM2.5 per km², 2020
Bron CBS

Figuur 97 Broeikasgasemissies per inwoners in ton, 2020
Bron CBS

Broeikasgasemissies per inwoner gedaald

Op het gebied van broeikasgasemissies per inwoner zit Groningen ver boven het landelijk gemiddelde. In 2020 stond Groningen in de rangschikking van alle provincies op de 2e plek met 24,0 ton CO²-equivalent per inwoner. Landelijk was het gemiddelde 11,0 ton per inwoner. Ten opzichte van 2015 is de uitstoot in de provincie Groningen wel gedaald (van 26,9 naar 24,0 ton).

In de Regionale Monitor Brede Welvaart van CBS worden alle broeikasgassen meegerekend, zoals methaan, lachgas en fluorhoudende gassen, en omgerekend naar CO²-equivalenten. Eén kilo CO²-equivalent staat gelijk aan het effect van de uitstoot van 1 kilo CO². De cijfers zijn deels gebaseerd op opgave van bedrijfsemisies, en deels wordt gebruik gemaakt van modelmatige toerekeningen van diverse diffuse bronnen zoals wegverkeer.

Binnen Groningen is de uitstoot per inwoner het hoogst in de gemeenten Het Hogeland (160,1 ton), gevolgd door Eemsdelta (61,4 ton). In Groningen (4,4 ton) en Stadskanaal (4,5 ton) is de uitstoot het laagst. Een hoog cijfer kan veroorzaakt worden door relatief meer zware industrie of autowegen per inwoner. Ook land- en tuinbouw zijn verantwoordelijk voor een hogere uitstoot van broeikasgasemissies. Zo zien we de Eemshaven en het chemiepark in Delfzijl terugkomen in de cijfers. Een laag cijfer kan komen doordat in een stedelijke omgeving de bevolkingsdichtheid hoger is, de woningen gemiddeld kleiner zijn, en er bijvoorbeeld meer gebruik wordt gemaakt van de fiets en het openbaar vervoer in plaats van de auto (Gill & Moeller, 2018).

1.490 m³
Hoeveelheid gas dat een gemiddelde huishouden in Groningen verbruikte in 2021.

10.4 Energietransitie

Gemiddeld genomen wordt er in Groningen per particuliere woning meer gas verbruikt dan landelijk. Het elektriciteitsverbruik per woning is daarentegen het laagst van alle provincies. Het percentage huishoudens in energiearmoede ligt in Groningen hoger dan gemiddeld in Nederland.

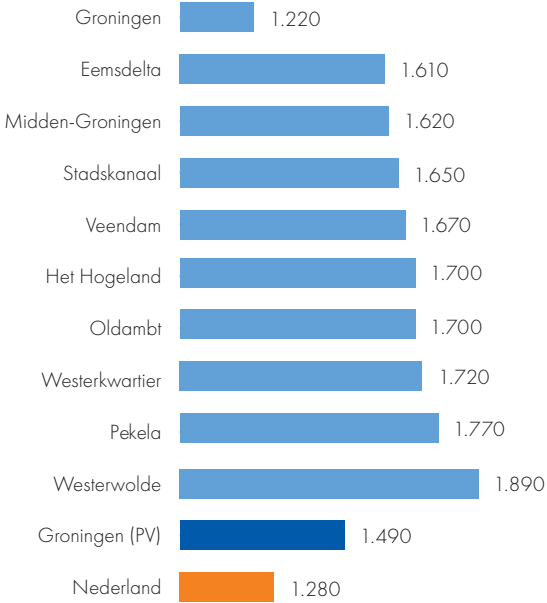
De energietransitie is één van de grootste sociaal-maatschappelijke opgaven voor de komende periode. De Nederlandse overheid wil de energievoorziening richting 2050 verduurzamen. Fossiele brandstoffen moeten worden vervangen door duurzame of hernieuwbare energiebronnen (zonne- en windenergie en aardwarmte).

Meer gas-, maar minder elektriciteitsverbruik in Groningen

In Groningen wordt, op Drenthe en Friesland na, het meeste gas verbruikt van alle Nederlandse provincies. Een gemiddelde woning in Groningen verbruikte in 2021 1.490 m³ gas. Het aandeel ligt hoger voor koopwoningen dan voor huurwoningen (respectievelijk 1.750 m³ tegenover 1.180 m³). Landelijk is het verbruik gemiddeld 1.280 m³. Binnen de provincie Groningen is het gasverbruik het hoogst in de gemeente Westerwolde (1.890 m³) en het laagst in de gemeente Groningen (1.220 m³).

Voor elektriciteitsverbruik zien we een ander beeld. In een Gronings huis wordt gemiddeld het minste elektriciteit verbruikt van alle provincies. Het gaat daarbij om 2.580 kWh in Groningen, tegenover 2.810 kWh landelijk. Ook hier is sprake van een hoger elektriciteitsverbruik in koopwoningen (3.030 kWh) dan in huurwoningen (2.030 kWh). Binnen de provincie Groningen is het energieverbruik het laagst in de gemeente Groningen en het hoogst in de gemeenten Westerwolde en Westerkwartier.

Figuur 98 Gemiddeld gasverbruik in m³, 2021
Bron CBS

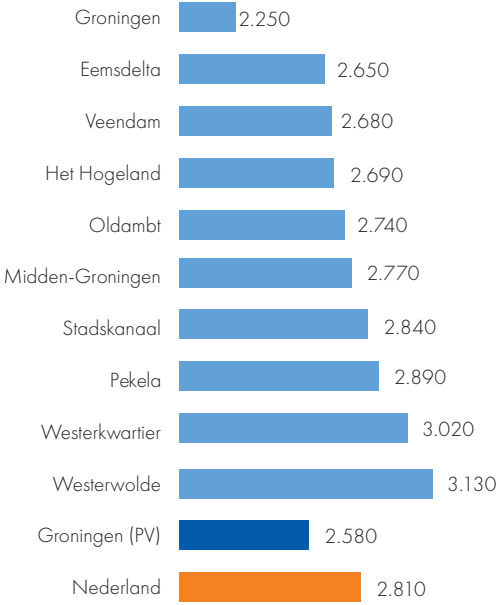

2.580 kWh

Hoeveelheid electriciteit dat een gemiddelde huishouden in Groningen verbruikte in 2021.

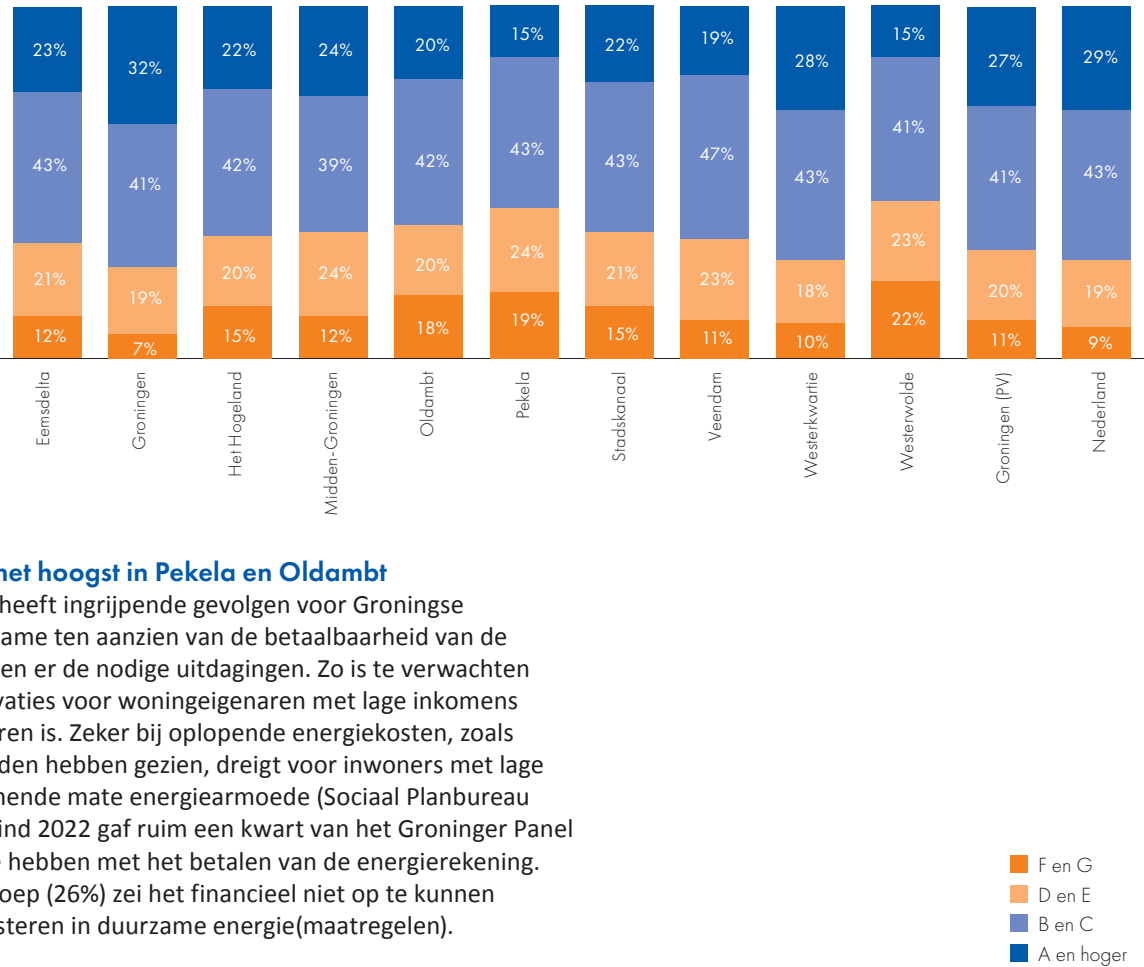
Figuur 99 Gemiddeld elektriciteitsverbruik in kWh, 2021
Bron CBS

De regionale verschillen in gasverbruik worden vooral verklaard door de dichtheid van wonen. Zo hebben woningen in de provincie Groningen gemiddeld genomen een groter woonoppervlakte dan landelijk gemiddeld (gemiddeld 7,5% groter), wat het gasverbruik opstuwt. Dit beeld zien we ook binnen de provincie. Het gemiddelde woonoppervlakte in de gemeente Groningen (103 m2) is kleiner dan in de rest van de provincie (gemiddelde woonoppervlakte per gemeente tussen 120-170m2) , wat overeenkomt met het laagste gasverbruik in de gemeente Groningen. Sinds 2013 neemt het gas- en elektriciteitsverbruik voor zowel koopwoningen als huurwoningen in de provincie Groningen, net als landelijk, gestaag af.

Van de ruim 287.000 woningen in Groningen heeft 60% een geldig energielabel, iets boven het nationale niveau (57%). Circa 28% heeft een A-label (of hoger), wat vergelijkbaar is met het landelijk gemiddeld (29%). Daarentegen heeft Groningen, vergeleken met het landelijk gemiddelde, wel meer woningen met een energielabel F of G of (11% versus 9%). Op gemeentelijk niveau is het aandeel woningen met F of G label het hoogst in Westerwolde (22%) en Pekela (19%). Een energielabel F of G betekent dat er in de woning weinig energiebesparende maatregelen zijn genomen en dat de woning zeer onzuinig is in vergelijking met andere soortgelijke huizen (Milieu Centraal, z.d.). Binnen de provincie staat van 25% van de woningen geregistreerd dat deze zonnepanelen hebben. In 2021 was het opgesteld vermogen van zonnestroominstallaties in Groningen ongeveer 8% van het totale vermogen in Nederland (1.167.303 kW in Groningen van de 14.910.686 kW in totaal in Nederland).

Figuur 100 Percentage woningen met geregistreerd energielabel in vierde kwartaal, 2021
Bron CBS

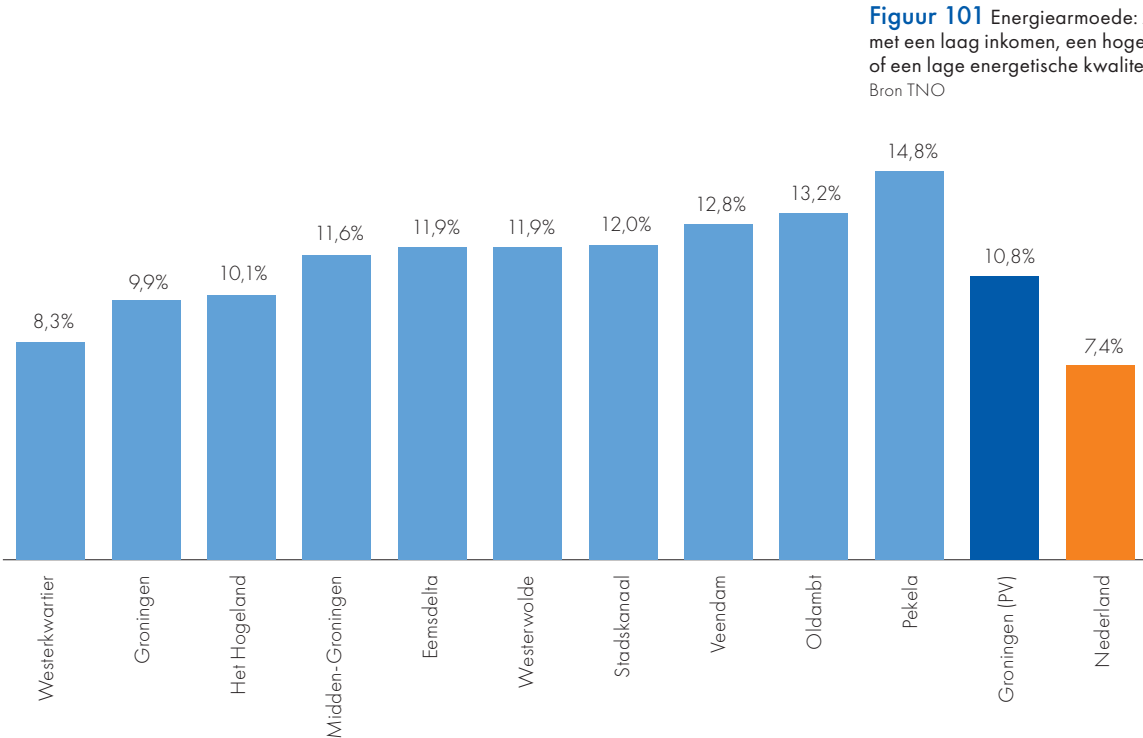
Energiearmoede het hoogst in Pekela en Oldambt

De energietransitie heeft ingrijpende gevolgen voor Groningse huishoudens. Met name ten aanzien van de betaalbaarheid van de energietransitie liggen er de nodige uitdagingen. Zo is te verwachten dat duurzame renovaties voor woningeigenaren met lage inkomens moeilijker te realiseren is. Zeker bij oplopende energiekosten, zoals we afgelopen maanden hebben gezien, dreigt voor inwoners met lage inkomens in toenemende mate energiearmoede (Sociaal Planbureau Groningen, 2020). Eind 2022 gaf ruim een kwart van het Groninger Panel (28%) aan moeite te hebben met het betalen van de energierekening. Een vergelijkbare groep (26%) zei het financieel niet op te kunnen brengen om te investeren in duurzame energie(maatregelen).

Problemen van algemene armoede en energiearmoede zijn uiteraard sterk met elkaar verweven, maar dit gaat niet voor iedereen op. Ook de energetische kwaliteit van de woning doet er in belangrijke mate toe (TNO, 2021). We spreken van energiearmoede als een huishouden te maken heeft met een laag inkomen in combinatie met een hoge energierekening of een woning van (zeer) slechte energetische kwaliteit (TNO, 2021). Om een beeld te krijgen van (mogelijke) energiearmoede kijkt TNO in samenwerking met CBS naar het aandeel huishoudens waarvan het gestandaardiseerd huishoudinkomen niet hoger is dan 130% van de lage inkomensgrens. Dit wordt vergeleken met huishoudens waarvan de energierekening of het verwachte energieverbruik hoger is dan het gemiddelde van woningen met een energielabel C. Deze indicatoren geven samen een inschatting van het aandeel huishoudens dat mogelijk te maken krijgt met energiearmoede. In Nederland gaat dit om gemiddeld 7,4% van de huishoudens.

11%
Van de huishoudens loopt risico op energiearmoede.

De Groninger gemeenten zitten daar allemaal boven. De gemeenten Pekela (14,8%) en Oldambt (13,2%) ervaren het hoogste percentage huishoudens met energiearmoede. Dat de Groninger gemeenten zo hoog scoren op energiearmoede heeft te maken met het gemiddeld lagere inkomen in de regio, in combinatie met veel Groningse huizen die zeer energie-onzuinig zijn, en waarvan de eigenaren niet de middelen hebben om deze te verduurzamen. Het gasverbruik is daardoor relatief hoog.

10.5 Wat betekent dit voor brede welvaart?

Samenvattend beeld

Een schone en aantrekkelijke woonomgeving draagt bij aan de brede welvaart van een gebied. Groningen is een weidse provincie waar de waardering voor landschap hoog is. Al heeft een deel van de inwoners wel zorgen over de aantasting van het landschap door windmolens en zonneparken. Groningen is groen, maar kent van Nederland het kleinste aandeel bos- en natuurgebied per inwoner. Groningen heeft verhoudingsgewijs meer broeikasgasuitstoot per inwoners en minder fijnstofuitstoot dan landelijk. Eén van de zeven Natura 2000-gebieden in Groningen wordt gezien als zeer stikstofgevoelig. In Groningen hebben stedelijke gebieden vaker te maken met hittestress dan niet-stedelijke gebieden, en is het risico op droogte vergelijkbaar met het grootste gedeelte van Nederland.

Gemiddeld wordt er in Groningen meer gas verbruikt dan landelijk. Het elektriciteitsverbruik is daarentegen het laagst van alle provincies. Het percentage huishoudens in energiearmoede ligt in alle Groninger gemeenten hoger dan het Nederlands gemiddelde.

Kansen en uitdagingen voor de regio

De ontwikkelingen in dit hoofdstuk schetsen een gemengd beeld. Gunstig is de hoge waardering voor het Groninger landschap, de korte afstand tot openbaar groen en de afname van luchtvervuiling. Daarentegen leven er onder Groningers wel zorgen over de teloorgang van het Groninger landschap als gevolg van horizonvervuiling. De realisatie van (nieuwe) windmolen- en zonneparken en de woonopgave (nieuwbouw, zie ook hoofdstuk wonen) brengt een toenemende druk op de open ruimte met zich mee. Het in stand houden van het unieke weidse Groninger landschap kan daarmee onder druk komen te staan.

Op het gebied van de energietransitie scoort Groningen duidelijk minder gunstig. In Groninger huishoudens wordt relatief veel gas verbruikt, wat vooral verklaard wordt door de grote woningen en een groter aandeel woningen met een ongunstig energielabel. Verder hebben bijna alle Groninger gemeenten een relatief hoog aandeel huishoudens in energiearmoede. Voor deze groep liggen er met name ten aanzien van de betaalbaarheid van de energietransitie de nodige uitdagingen. Zo is te verwachten dat duurzame renovaties voor woningeigenaren met lage inkomens moeilijker te realiseren zijn. Energiearmoede is een multidimensionaal probleem en legt de ongelijkheid tussen groepen bloot. Ook de combinatie met de versterkingsoperatie maakt de verduurzaming van de woningvoorraad en de energietransitie in Groningen uniek.

Het is afwachten in welk tempo de versterkingsoperatie wordt uitgevoerd, en daarmee een positieve bijdrage levert aan de energietransitie.

Daar tegenover ontstaan door de energietransitie ook kansen voor de provincie. Naar verwachting levert de energietransitie veel banen op voor de regio, en liggen er in Groningen mogelijkheden om voorloper te worden in de waterstof-economie en de productie van stroom met wind en zonnepanelen. Het is belangrijk dat regionale onderwijsinstellingen goed inspelen op dit soort ontwikkelingen, zodat het regionaal onderwijsaanbod direct aansluit op de regionale economie. Echter, met het oog op de groep Groningers die aangeeft dat het landschap door dit soort industrie wordt aangetast, moet er tegelijkertijd oog zijn voor de leefbaarheid en tevredenheid met woonomgeving (zie ook hoofdstukken Welzijn en Wonen).

Mede om die redenen, kunnen de grote opgaven binnen de energietransitie niet zonder steun en betrokkenheid van burgers. De Raad van de Leefomgeving (2021) adviseert om nieuwe vormen van burgerbetrokkenheid te organiseren. In Groningen is het vooral een uitdaging om inwoners voldoende te betrekken bij energievraagstukken, zowel als het gaat over de impact van zonneparkvelden en windmolens op het Groningse landschap, als ook over een eerlijke verdeling van de lusten en de lasten.

11. SLOTBESCHOUWING

Brede welvaart gaat over alles wat het leven ‘de moeite waard maakt’. Het gaat over inkomen en werk, maar óók over de woonkwaliteit, gezondheid en het welbevinden van mensen. En over natuur, milieu en veiligheid. Door met een brede blik te kijken, kun je zien hoe deze onderdelen invloed hebben op elkaar. Gaat economische groei ten koste van de natuur? Zorgt een prettigere woonsituatie voor meer veiligheid? Dat vraagt van bestuurders en beleidsmakers niet alleen om een nieuwe manier van kijken naar de samenleving, maar ook om de bereidheid keuzes te maken.

De economie van Nederland groeide in 2022 en de werkloosheid was bijzonder laag. Zo ook in Groningen. Was het voor de provincie dan een goed jaar? Voor veel mensen was en voelde dat waarschijnlijk niet zo. We hebben allemaal gemerkt dat in 2022 de energieprijzen tot ongekende hoogtes zijn gestegen en ook boodschappen en brandstof duurder zijn geworden. Voor sommige bevolkingsgroepen had deze inflatie zelfs zulke verstrekende gevolgen dat ze in armoede terecht kwamen.

Deze monitor maakt helder welke maatschappelijke vraagstukken er spelen in Groningen en in welke regio's of gemeenten interventies gewenst zijn om de brede welvaart te versterken. Deze inzichten uit de regio zijn een belangrijke aanvulling op de reeds gepubliceerde landelijke publicaties over de brede welvaart in Groningen. We beginnen deze slotbeschouwing met drie overkoepelende uitkomsten. Vervolgens bespreken we zes uitdagingen die specifiek zijn voor Groningen. We sluiten af met aandachtspunten en kansen voor regionaal beleid gericht op brede welvaart.

11.1 Algemene conclusies

Deze monitor Brede Welvaart Groningen schetst een wisselend beeld van de brede welvaart in de provincie Groningen. Er is schone lucht, veel ruimte en je kunt er groots wonen. Toch staat prettig wonen in de provincie onder druk en is het algemene vertrouwen in de toekomst laag. Daarbij spelen globale en landelijke kwesties een rol, maar er zijn ook regionale problemen die de brede welvaart in de provincie op de lange termijn beïnvloeden. Bijvoorbeeld de toekomst van de gaswinning en bijbehorende versterkingsoperatie, de verduurzaming van de woningvoorraad en de aanpak van (energie)armoede.

De ervaring van inwoners geeft kleur aan de cijfers

Uit de Regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS blijkt dat de brede welvaart onder druk staat in Groningen. Onze provincie behoort tot de laagst scorende provincies op meerdere bredewelvaartsaspecten. Vooral op het gebied van economie, werkgelegenheid, gezondheid en de

samenleving. Bij veel van deze indicatoren is er sprake van een langdurige trend. Dat beeld bevestigen we in onze monitor, maar we brengen ook nuancering aan door de ervaringen van inwoners mee te nemen. Groningers geven aan dat ze zich gezond voelen en ze zijn tevreden met de leefbaarheid, woonomgeving en hun woning. Bovendien ervaren Groningers een gevoel van verbondenheid en veiligheid in de regio. Maar de Groninger panelleden geven ook aan dat er verbeterpunten zijn om de leefbaarheid in de toekomst te waarborgen, zoals: het bouwen van nieuwe woningen en het bevorderen van de kwaliteit van de sociale cohesie en voorzieningen in de regio. Het Groninger Panel geeft inzicht in de kwesties die er écht toe doen voor Groningers. Een aantal van die kwesties is zeer specifiek voor de regio, zoals de gaswinning en de hersteloperaties van de aardbevings schade.

Sterke regionale verschillen binnen de provincie

De brede welvaart in de provincie Groningen kenmerkt zich door grote regionale verschillen, bijvoorbeeld op het gebied van sociaal contact en vertrouwen in anderen. Ook de afstand tot voorzieningen verschilt sterk tussen de gemeenten. Rondom een aantal thema's is het verschil vooral sterk tussen stedelijke en niet-stedelijke regio's – daarbij springt het besteedbaar inkomen van mensen vooral in het oog. Andere thema's tonen een bijzondere afsplitsing van de oostelijke gemeenten tegenover de rest van de provincie, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid, levensstijl en sociaaleconomische indicatoren. Als we alle aspecten van brede welvaart bekijken dan gaat het vooral in het westen van Groningen goed.

Een aantal groepen is extra kwetsbaar

Net zoals in de rest van het land, is de brede welvaart niet gelijk verdeeld over verschillende groepen in Groningen. Een aantal groepen in de samenleving is extra kwetsbaar door een opeenstapeling van financiële, gezondheids- en sociale problemen. Dat gaat vooral op voor jongvolwassenen en mensen met lage inkomens, een slechtere gezondheid en/of zonder vervolgoopleiding. Dit uit zich op verschillende manieren, maar vooral: lagere scores op gezondheidsaspecten en het persoonlijk welzijn.

11.2 Zes uitdagingen voor Groningen

We belichten zes uitdagingen die in het bijzonder opvallen in Groningen. Ze hangen nauw met elkaar samen en sluiten aan bij de regionale verschillen in brede welvaart en de verschillen tussen groepen die we in de eerste paragraaf benoemen.

1. Brede welvaart van jongvolwassenen laag

Jongvolwassenen in Groningen verdienen bijzondere aandacht. Zij scoren op een groot aantal indicatoren slechter dan Groningers van andere leeftijdsgroepen. Wat vooral opvalt is de achteruitgang van de mentale gezondheid van jongeren in de afgelopen jaren. Die achteruitgang werd nog eens extra versterkt door de coronapandemie. Jongvolwassenen zijn minder tevreden met het leven en ze ervaren meer stress dan inwoners van andere leeftijden. Dit uit zich ook in een hoger risico op psychische klachten (zoals angst of

depressie) onder tieners en jongvolwassenen. Dat risico neemt onder jongeren substantieel toe sinds 2012, meer dan bij oudere leeftijdscategorieën (CBS, 2021b).

De lagere score op het mentale welzijn van jongeren ligt voor een belangrijk deel ook besloten in andere brede welvaartsthema's. Jongvolwassenen in Groningen hebben bijvoorbeeld vaker problemen met rondkomen en hebben moeite met het vinden van een geschikte woning. In de media wordt al gesproken over een 'pechgeneratie'. Dit wordt ook gezien door anderen: twee derde van het Groninger Panel maakt zich zorgen om de toekomst voor de jeugd.

2. Dubbele vergrijzing grote uitdaging voor behoud van goede zorg

In Groningen is de vergrijzing van de bevolking omvangrijker dan gemiddeld in Nederland. Landelijk groeit de beroepsbevolking nog tot 2050, terwijl in Groningen een krimp wordt verwacht van 16% ten opzichte van 2020. Bovendien is er sprake van dubbele vergrijzing: niet alleen het aandeel senioren neemt toe, maar ook het aandeel 'oude-ouderen' stijgt.

Eén van de belangrijkste uitdagingen als gevolg van de (dubbele) vergrijzing is de vergrootte druk op het zorgstelsel. Door het hogere aantal ouderen blijft de vraag naar zorg toenemen. Tegelijkertijd vergrijs ook de beroepsbevolking, waardoor meer zorgmedewerkers met pensioen gaan dan er nieuw bijkomen. Om dit tekort op te vangen, zal de vraag naar mantelzorg in de komende jaren enorm stijgen. Die vraag wordt bovendien versterkt vanuit het beleid dat aanstuurt op langer zelfstandig thuis wonen.

Het is zaak om in beleid vanuit verschillende kanten deze toenemende druk te verzachten. Denk aan wijzigingen in het aanbod van zorgvoorzieningen, stimulering van innovaties in de zorg, of de inzet op arbeidsmigratie. Het gaat hierbij vooral om landelijk beleid, maar er ligt ook zeker een belangrijke rol voor de provincie Groningen en de Groningse gemeenten. Bijvoorbeeld gericht op ondersteuning van mantelzorgers. De vergrijzing vraagt daarnaast ook om flexibilisering van de woningmarkt en om aanpassingen aan het onderwijsaanbod voor een betere aansluiting bij de (verwachte) tekorten op de arbeidsmarkt.

3. Iedereen mee in de energietransitie

Klimaatadaptatie vraagt om aanpassingen aan de woningvoorraad, maar de situatie in Groningen maakt het moeilijk om duurzame renovaties op vrij korte termijn te realiseren en te betalen. Het gasverbruik in de provincie ligt hoger dan het landelijke gemiddelde. Dat komt onder andere door de relatief grotere (koop) woningen en het hoge aantal woningen met ongunstige energielabels. Daardoor kampen alle gemeenten in de provincie met een bovengemiddeld aandeel huishoudens dat in energiearmoede leeft. Wanneer niet iedereen mee kan met de energietransitie, vergroot dit het risico op financiële problemen van vele Groningers nog verder.

De combinatie met de versterkingsoperatie maakt de verduurzaming van de woningvoorraad en de energietransitie in Groningen uniek ten opzichte van de rest van het land. Het is afwachten in welk tempo de versterkingsoperatie wordt uitgevoerd en of daarmee een positieve bijdrage aan de energietransitie wordt

geleverd. Daarnaast heeft de realisatie van (nieuwe) windmolen- en zonneparken implicaties voor de open ruimte. Uit het Groninger Panel blijkt dat dit soort industrie de leefbaarheid van Groningers aantast, waarmee het unieke weidse Groninger landschap onder druk komt te staan. Mede om die redenen kunnen de grote opgaven binnen de energietransitie niet zonder steun en betrokkenheid van burgers.

4. Wonen onder hoge druk

Prettig en betaalbaar wonen in Groningen staat onder druk. Het aantal huishoudens, en met name het aantal eenpersoonshuishoudens, blijft de komende jaren stijgen. Dat komt onder andere door meer scheidingen, door de vergrijzing, waardoor meer ouderen alleen komen te staan, en ook door de groei van het aantal studentenhuishoudens (met name in de gemeente Groningen). Dit bepaalt in grote mate de context voor de vraag naar woningen: deze stijgt niet alleen, maar verandert ook naar gelang het type huishouden. Deze ontwikkelingen vragen om een woningmarkt die goed kan inspelen op veranderingen in vraag en aanbod.

De landelijke problemen in de bouw – de stikstofproblematiek, grote tekorten in materiaal en personeel – maakt het moeilijker om woningen passend te maken. De kwetsbare stand van de bestaande woningvoorraad in de provincie maakt het extra complex. Door hersteloperaties samen te laten gaan met verduurzaming van de woningvoorraad worden de kosten voor klimaatadaptatie in de regio mogelijk gedrukt.

5. Oog voor armoede en kansenongelijkheid

Er groeien in Groningen meer kinderen op in gezinnen onder de armoedegrens dan gemiddeld in Nederland. Kansengelijkheid start bij de aanpak van het aantal kinderen dat opgroeit in armoede. Voor hen heeft dit gevolgen voor de rest van het leven. Wie opgroeit in armoede heeft minder goede onderwijskansen en dit werkt door in het vinden van een passende baan op de lange termijn. Wie moeite heeft met rondkomen ervaart vaker gezondheidsproblemen en is minder tevreden met het leven. Ongelijkheid heeft niet alleen gevolgen voor wie er 'aan het kortste eind' trekt, maar ook voor de samenleving als geheel. Wanneer de kloof tussen arm en rijk toeneemt, neemt vertrouwen in instituties, sociale cohesie en politieke participatie af en nemen maatschappelijke kosten toe.

Ook in Groningen is armoede een complex, hardnekkig en langdurig probleem. Het is moeilijk te doorbreken. In vergelijking met de andere provincies hebben inwoners in Groningen het minst te besteden en zijn er relatief veel mensen die moeite hebben met rondkomen. Er zijn veel inwoners die energiearmoede ervaren of een bijstandsuitkering ontvangen, waardoor zij een verhoogd risico lopen op langdurige armoede en een opstapeling van (financiële) problemen. Dat risico is nog hoger onder extra kwetsbare groepen en door aanhoudende generatiearmoede. Het blijft zaak om op gerichte wijze de oorzaken van armoede aan te pakken, de risico's te verkleinen en de druk op mensen die in armoede leven te verlichten.

6. Sterke binding met regio, maar somber over de toekomst

Groningers voelen zich over het algemeen verbonden met de regio – er is sprake van een ‘Groningse identiteit’. Ze voelen zich ook vaak veilig en onderhouden prettige contacten met buurtbewoners. Dit alles staat in groot contrast met het benedengemiddelde vertrouwen dat de Groningers hebben in het landelijk bestuur, instanties, en zelfs hun vertrouwen in de toekomst.

Een gebrekkig vertrouwen in de toekomst kan te maken hebben met verschillende problemen die op wereld- of landelijk niveau spelen, zoals de oorlog in Oekraïne, klimaatverandering, de hoge energieprijzen, de inflatie of de polarisatie. Daarnaast zijn er enkele oorzaken die lokaal spelen en soms specifiek zijn voor Groningen. Dat geldt zeker voor de gaswinningsproblematiek en de gebrekkige afhandeling van schade en versterking. In 2022 speelde ook de dreiging van opnieuw méér gaswinning. Dit had een negatieve invloed op het vertrouwen in de instituties die betrokken zijn bij de gaswinning, de schadeafhandeling en versterkingsoperatie en in de landelijke politiek, alsook het welzijn van de Groningers.

Onder Groningers zijn er vooral zorgen over de afstand van de politiek tot de samenleving en de mate waarin politici rekening houden met sommige groepen in de samenleving. Het is belangrijk dat er serieuze aandacht wordt besteed aan het maatschappelijk onbehagen wat zich onder Groningers vormt, zodat de sterke binding met de regio ook in de toekomst blijft bestaan.

11.3 Aandachtspunten voor regionaal beleid gericht op brede welvaart

In dit afsluitende deel bieden we handvatten voor beleid. Alhoewel de toepassing van brede welvaart in beleid nog in de kinderschoenen staat, zijn twee aandachtspunten in ieder geval vrij onomstreden, namelijk het belang van inwonersparticipatie en een integrale aanpak. Die worden hieronder uitgelicht.

I. Inzetten op inwonersbetrokkenheid

De eerste zin van dit hoofdstuk – brede welvaart gaat over alles wat het leven de moeite waard maakt – maakt duidelijk dat het essentieel is om inwoners te betrekken in onderzoeks- en beleidsprocessen. Het gaat immers om hun levens. Sommige uitdagingen voor de provincie Groningen vragen ook echt om een inwonersperspectief. Denk aan vragen als: Hoe kunnen we het welzijn van (jongere) Groningers verhogen? Hoe kunnen we hun toekomstperspectief verbeteren? Waarmee is het vertrouwen van Groningers in de landelijke politiek te herstellen? Deze vragen kunnen inwoners het beste zelf beantwoorden.

Inwoners een stem geven is niet genoeg, ze moeten gehoord worden en zien dat er wat gedaan wordt met hun inbreng. Of, als er niet iets mee gedaan wordt, uitgelegd krijgen waarom een andere keuze is gemaakt. Anders bestaat het risico dat hun vertrouwen en draagvlak alleen maar verder afneemt. Laagdrempeligheid, openheid en interactiviteit zijn daarbij sleutelwoorden.

Richt de aandacht daarbij óók (en soms vooral) op de jeugd. Het gaat namelijk steeds minder goed met de jongeren in Groningen. Uit landelijk onderzoek blijkt dat jongeren een toenemende druk vanuit opleiding en werk ervaren, maar ook vanuit sociale media. Er is een verslechterde financiële positie van jongeren en we zien problemen onder starters op de woningmarkt. Ze hebben een stevige deuk opgelopen door corona en hebben te maken met ontwikkelingen op wereldschaal (zoals oorlog, klimaatverandering). Betrek jongeren daarom intensief. Welke problemen ervaren zij en welke oplossingsrichtingen zien ze voor de geconstateerde problemen?

II. Nut en noodzaak van een integrale aanpak

Veel maatschappelijke vraagstukken overstijgen beleidsdomeinen. Zo ook in Groningen. Het gaat over wonen, over armoede, over het welzijn van jongvolwassenen. Bij het ontwikkelen, uitvoeren en evalueren van beleid is het belangrijk om integraal te kijken, denken en werken. We benoemen drie aandachtspunten voor integraal werken:

1. Bekijk elke opgave met een brede blik

Breng alle maatschappelijke thema’s in beeld die een rol spelen. Alleen zo kan achterhaald worden welke oorzaken een rol spelen, wat (mogelijke) gevolgen zijn en welke belangen er spelen.

2. Werk vanuit de opgave

Dat vraagt om een heldere focus en het maken van keuzes. Niet alle opgaven kunnen aangepakt worden. Ook binnen een opgavegerichte aanpak moet men bereid zijn om prioriteiten te stellen. Dat vraagt van organisaties om nieuwe manieren van werken, met name om vraagstukken niet te benaderen vanuit één beleidskoker maar samenwerking tussen afdelingen en domeinen te faciliteren en stimuleren.

3. Borg een goede samenwerking tussen organisaties

Dat kan bijvoorbeeld in de vorm van een kennisnetwerk, waar idealiter óók ervaringen en *best practices* worden gedeeld. Soms vraagt het vraagstuk om een intensievere vorm, zoals publiek-private samenwerkingsverbanden, waar gezamenlijk doelen worden gesteld, ambities worden benoemd of agenda’s worden opgesteld.

LITERATUUR LIJST

Aalders, R., van Bavel, B., Hardeman, S., van der Lippe, T. Philips, R., Raspe, O., Rijpma, A. & Stam, E. (2021). *Laat herstel brede welvaart niet weer tien jaar duren*. Utrecht: RaboResearch en Universiteit Utrecht.

Aletta Jacobs School of Public Health (2020). *Kwetsbare groepen in het Groninger zorglandschap*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen (RuG), UMCG, Hansehogeschool Groningen.

AZW (2022). *Werknemers zorg en welzijn: in- en uitstroom*. Utrecht: onderzoeksprogramma Arbeidsmarkt Zorg en Welzijn.

Beer, de, J. (2020). Demografische toekomst van Nederland geschetst. *DEMOS*, jaargang 36, nummer 7 - juli/augustus 2020.

Bekker, S. (2020). *Voorkom hoge jeugdwerkloosheid: Lessen uit de vorige crisis*. Sociale vraagstukken.

Bell, D. N. F. & Blanchflower, D. G. (2010). Youth unemployment: déjà vu? *IZA Discussion Paper*, Nr. 4705. SSRN.

Berg, van den, C., Kok, A. (2021). *Regionaal maatschappelijk onbehagen. Naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Campus Fryslân.

Beuningen, J., van & Kloosterman, R. (2011). Subjectief welzijn: welke factoren spelen een rol? *Bevolkingstrends*, CBS, 59 (4), 85–92.

Beuningen, J., van & Moonen, L. (2013). *Gezondheid belangrijker voor geluk dan leefstijl*. Bevolkingstrends, CBS, 1-12.

Beuningen, J., van (2018). Woning en woonomgeving gerelateerd aan tevredenheid met het leven. *Statistische Trends*, CBS, 1-19.

Buijs, A., Nieuwenhuizen, W., Langers, F. & Kramer, H. (2019). *Resultaten nationale landschap enquête*. Wageningen: Wageningen University and Research.

Castriota, S. (2006). Education and happiness: A further explanation to the Easterlin Paradox. *Unpublished paper*.

CBS (2017). 65-plussers met meer auto's en kilometers op de weg. Cbs.nl, 22 februari 2017.

CBS (2018). *Inkomen naar leeftijd, branche en opleiding, 2007-2015*. Den Haag: Centraal bureau voor de Statistiek (CBS).

CBS Statline (2018). Bodemgebruik; uitgebreide gebruiksvorm, per gemeente.

CBS (2019). *De regionale economie*. Den Haag: Centraal bureau voor de Statistiek (CBS).

CBS (2020a). *Geluk en Persoonlijkheid*. Statistische Trends. Den Haag: Centraal bureau voor de Statistiek (CBS).

CBS (2020b). *Regionale verschillen in geluksbeleving en tevreden met het leven in 2013-2019*. Statistische Trends. Den Haag: Centraal bureau voor de Statistiek (CBS).

CBS Statline (2020c). Leefbaarheid en overlast in de buurt, per provincie.	Cuñado, J. & de Gracia, F. P. (2012). Does education affect happiness? Evidence for Spain. <i>Social indicators research</i> , 108(1), 185-196.	Dool, R. van den (2022). <i>Deelname sport en bewegen van mensen met een lage sociaaleconomische status: de achtergrond van de deelname</i> . Utrecht: Mulier Instituut sportonderzoek voor beleid en samenleving.	FSP (2021). <i>Leven in Fryslân. Editie 2021</i> . Leeuwarden: Fries Sociaal Planbureau (FSP).
CBS (2021a). <i>Armoede en sociale uitsluiting</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).	De Cuyper, R. (2016). <i>Onderzoek naar vervoersarmoede: bevindingen – studenten van het MBO</i> . Zeeland: ZB Planbureau	Dücker, M., Kanis, B., Molen, j. van der, Gerbecks, J., Boendermaker, M., Berends, S., Stroebe, K. (2023). <i>De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2021 en 2022. Eindrapport Gronings Perspectief fase 3</i> . Groningen: Gronings Perspectief, Rijksuniversiteit Groningen.	Gebben, M., Linschoten, van, P. (2022). <i>Gezonde Groningers, gezonde zorg</i> . Regiovisie POG en Groningen beter. Groningen: Aletta Advies
CBS (2021b). <i>Ervaren impact corona op mentale gezondheid</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).	De Kinderombudsman (2017). <i>Alle kinderen kansrijk. Het verbeteren van de ontwikkelingskansen van kinderen in armoede</i> . Den Haag: De Kinderombudsman	Economische Barometer Noord Nederland 2021 (2022). <i>Economische zaken provincies Groningen, Fryslân en Drenthe</i> . Januari 2022.	Gezondheidsraad (2017). <i>Beweegrichtlijnen</i> . Publicatienr. 2017/08. Den Haag: Gezondheidsraad.
CBS (2022). <i>Monitor Brede Welvaart & de SDG’s 2022</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).	Dekker, L. H., Rijnks, R. H. & Mierau, J. O. (2021). The health potential of neighborhoods: A population-wide study in the Netherlands. <i>SSM-population health</i> , 15, 100867.	E&E advies, Sociaal Planbureau Groningen, Aletta Advies (2021). <i>Monitor 2021. Output, outcome en impact. Nationaal Programma Groningen</i> . Groningen: E&E advies, Sociaal Planbureau Groningen, Aletta Advies	GGD Groningen (2021).
CBS (2022a). <i>Vooraf jongeren emotioneel eenzaam in 2021</i> . Cbs.nl, 9 september 2022.	Delfmann, H. (2015). <i>Understanding entrepreneurship in the local context: Population decline, ageing and density</i> . Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.	Edzes, A. & Strijker, D. (2017). Overerfbare armoede in de Veenkoloniën: vijfjarig onderzoek. <i>Sociaal Bestek</i> , 79 (6), 34–36.	GGD, RIVM en CBS (2020). <i>Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen</i> .
CBS (2022b). <i>Heitjes en het verenigingsleven in Heerlen</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).	Doets, B., Nicolai, P., Edzes, A., Koster, S., Broekhuizen, T., Los, B. & Hulsman, L. (2020). <i>De Stand van de Noord-Nederlandse Economie</i> .	Edzes, A., Visser, S. S., Strijker, D. & Rijnks, R. H. (2019). Dé arme bestaat niet. <i>Sociaal Bestek</i> , 81(5), 17-19.	Gieling, J. (2018). A place for life or a place to live: <i>Rethinking village attachment, volunteering and livability in Dutch rural areas</i> . Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
CBS (2022c). <i>Minder traditionele criminaliteit, meer online criminaliteit</i> . Cbs.nl, 1 maart 2022.	Dolan, P., Peasgood, T. & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. <i>Journal of economic psychology</i> , 29(1), 94-122.	Erken, H., Treur, L. & van Es, F. (2021). <i>Nieuwe coronagolf en hoge inflatie remmen economische groei in 2022</i> . Utrecht: RaboResearch.	Gill, B. & Moeller, S. (2018). GHG emissions and the rural-urban divide. A carbon footprint analysis based on the German official income and expenditure survey. <i>Ecological Economics</i> , 145, 160-169.
CBS (2022d). <i>Materiele Welvaart in Nederland</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).			Gopal, K., Omtzigt, D., van Leeuwen, G., Groenemeijer, L. & Stuart-Fox, M. (2022). <i>Primos 2022. Prognose van bevolking, huishoudens en woningbehoefte</i> . MO-Primos 2022 ABF Research
CBS (2022e). <i>Vertrouwen in medemens en instituties voor en tijdens de pandemie</i> . Statistische trends. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).			Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. <i>Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences</i> , 359(1449), 1435-1446.
CBS (2022f). <i>Vrijwilligerswerk 2021</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).			
CBS (2022g). <i>Landelijke Jeugdmonitor, 2022</i> . Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).			

Herbers, D. J. & Mulder, C. H. (2016). Housing and subjective well-being of older adults in Europe. *Journal of Housing and the Built Environment*, 32(3), 533-558.

Hoff, S., Goderis, B., van Hulst, B. & Wildeboer Schut, J. M. (2018). *Armoede in Kaart 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Hoff, S., van Hulst, B., Wildeboer Schut, J. M., & Goderis, B. (2019). *Armoede in Kaart 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Houwing, S., Bijleveld, F. D., Commandeur, J. J. F. & Vissers, L. (2014). *Het werkelijk aandeel verkeersdoden als gevolg van alcohol*. Den Haag: Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (SWOV).

Huijts, T., Bijlsma, I. & van der Velden, R. (2020). *Wetenschappelijke Verantwoording Doelgroepenanalyse Laaggeletterden*. Sittard: Etil Research Group.

I&O Research (2019). *Regio- en provinciegevoel*. Amsterdam: I&O Research.

In't Panhuis-Plasmans, M., Luijben, A. H. P. & Hoogenveen, R. T. (2012). *Zorgkosten van ongezond gedrag. Kosten van ziekten notities 2012-2*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Jansen, A., Bouma, J., de Meij, T., Vegter, U. & de Vries, M. W., (red.) (2020). *Droogte ingrijpend voor natuur in hoog Nederland*. OBN Deskundigenteams Nat zandlandschap en Beekdalen. KNNV Publishing, Zeist. OBN/VBNE, Driebergen.

Jha, P. & Peto, R. (2014). Global effects of smoking, of quitting, and of taxing tobacco. *New England Journal of Medicine*, 370(1), 60-68.

Jong, P. A., de (2021). *No place like home? Residential mobility and housing preferences of older adults in the Netherlands*. University of Groningen.

Kieselbach, T. (Ed.), von Heeringen, T., Rosa, M., La, Lemkow, L., Sokou, K. & Starrin, B. (2013). *Youth unemployment and social exclusion: comparison of six European Countries (Vol. 10)*. Wiesbaden: Springer-Verlag.

Kinderombudsman (2022). *Als je het ons vraagt- Onderzoek naar het welzijn van kinderen in de Nederlandse provincies*. Den Haag: Kinderombudsman.

Kooiker, S., Jong, A., van, Verbeek-Oudijk, D. & Boer, A., de (2019). *Toekomstverkenning mantelzorg aan ouderen in 2040 Een verkenning van de regionale ontwikkelingen voor de komende 20 jaar*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Mars, G. & Schmeets, H. (2011). Meer sociale Samenhang, meer Geluk? *Bevolkingstrends*, CBS, 59(3), 39-44.

Meij, E. (2021). *Lives on Edge: everyday practices of people experiencing poverty in disadvantaged areas*. University of Groningen.

Meij, E., Haartsen, T. & Meijering, L. (2020). Enduring rural poverty: Stigma, class practices and social networks in a town in the Groninger Veenkoloniën. *Journal of rural studies*, 79, 226-234.

Meij, E., Haartsen, T., & Meijering, L. (2021). The time and place of social mixing. Everyday rhythms of long-term residents and newcomers in a Dutch neighborhood. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 2399654421997410.

Ministerie van VWS (2020). *Gezondheid breed op de agenda. Landelijke nota gezondheidsbeleid 2020-2024*. Den Haan: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Milieu Centraal (z.d.). *Veelgestelde vragen energielabel woningen*.

Natura 2000 (z.d.). Natura 2000 gebieden.

Oosterveld, E. (2022). *Regio in Beeld*. Amsterdam: UWV

Ormel, J., Raven, D., van Oort, F., Hartman, C. A., Reijneveld, S. A., Veenstra, R., ... & Oldehinkel, A. J. (2015). Mental health in Dutch adolescents: a TRAILS report on prevalence, severity, age of onset, continuity and co-morbidity of DSM disorders. *Psychological Medicine*, 45(2), 345-360.

Politie (2022). *Nationaal overzicht Drugslocaties 2021*.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., Lekander, B. & Oldersma, F. (2016) *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers*. Groningen: Gronings Perspectief, Rijksuniversiteit Groningen.

Pot, F. & Smulders, P. (2019). Arbeidskwaliteit moet een indicator voor brede welvaart zijn. *ESB Economisch Statistische Berichten*, 47725, 104.

Primos (2021). *Rapportage Primos 2021*. ABF Research

Provincie Groningen (2020). *Groninger Aanpak Stikstof*. Uitgave van de provincie Groningen.

Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (2021). *Geef richting, maak ruimte!* Den Haag: Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur.

Ridder, J., den, Miltenburg, E., Kunst, S., Hul, L., van 't, Broek, A., van den, (2022). *Burgerperspectieven 2022, kwartaal 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2010). *Intersectoraal samenwerken in de aanpak van gezondheidsachterstanden*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2018). *Volksgezondheid toekomstverkenning 2018. Een gezond vooruitzicht*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2021). *Gevolgen overgewicht*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2022a). *Gezondheidsonderzoek COVID 19. Kwartaalonderzoek jongeren*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2022b). *Levensverwachting*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Rijnks, R. H., Koster, S., & McCann, P. (2019). The Neighbour’s Effect on well-Being: How Local Relative Income Differentials Affect Resident’s Subjective Well-Being. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 110(5), 605-621.

RUG (2021). *Jaarverslag Rijksuniversiteit Groningen 2021*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Sinfore (2021). *Investeringsopgave langer thuiswonen*. ANBO-ActiZ database.

Smid, H. van Leer, R., Klapwijk, J., Harkes, D. en Witter, Y. (2022). *Catalogus woonvormen voor senioren*. Companen, Kantelingen en ZorgSaamWonen.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2020). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2021). *Maatschappelijke gevolgen van corona. Verwachte gevolgen van corona voor sociale contacten en sociaal gedrag*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Sociaal Planbureau Groningen (2018a). *Vervoersarmoede probleem voor kwetsbare groep Groningers*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2018b). *Ouderenzorg in de provincie Groningen. Kijk op de keten. Knelpunten, opgaven en inspirerende initiatieven*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2019). *Kijk op de keten. Ouderen en mantelzorgers vertellen over zorg en ondersteuning in Groningen en Drenthe*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2020a). *Generatie-armoede doorbreken; wat werkt?* Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2020b). *Betaalbaarheid van de energiearmoede*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen

Sociaal Planbureau Groningen (2021a). *Gronings welzijn. Wat bepaalt het persoonlijk welzijn van Groningers?* Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2021b) *Bijna niets meer vanzelfsprekend. De gevolgen van de coronacrisis voor het leven in de provincie Groningen*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2021c). *Herstel en perspectief. De coronacrisis door de ogen van Groningers*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen

Sociaal Planbureau Groningen (2022a). *Gemeenteraadsverkiezingen. Uitdagingen, vertrouwen en betrokkenheid*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Planbureau Groningen (2022b). *Wensen en behoeften voor langer thuis wonen in Groningen*. Dashboard.

Sociaal Planbureau Groningen, Trendbureau Drenthe & FSP (2021a). *Leefbaarheid in Groningen, Fryslân en Drenthe*. Factsheet Januari 2021.

Sociaal Planbureau Groningen, Trendbureau Drenthe & FSP (2021b). *Wonen voor jongvolwassenen in Noord-Nederland*.

Steptoe, A. & Roux, A. V. D. (2008). Happiness, social networks, and health. *British Medical Journal*, 337.

Stichting Lezen en Schrijven (2021). *Laaggeletterdheid in Nederland*. Den Haag: Stichting Lezen en Schrijven.

Strategische Alliantie Jonge Mantelzorgers (2021). Doelgroepdefinitie Jonge Mantelzorgers.

Stroebe, K., Postmes, T., Richardson, J., Kanis, B., Jong, M. de, Boendermaker, M., Schoutens, L. (2019). *De sociale impact van gaswinning in Groningen*. Groningen: Gronings Perspectief, Rijksuniversiteit Groningen.

Stroebe, K., Kanis, B., Boendermaker, M., de Jong, M. & Dückers, M. (2022). *De psychosociale impact van schade en versterking*. Groningen: Gronings Perspectief, Rijksuniversiteit Groningen.

Tickamyer, A. R., Sherman, J., & Warlick, J. (Eds.). (2017). *Rural poverty in the United States*. Columbia University Press.

Torre, van der, E.,Tops, P. (2022). Groningse praktijken. *Een analyse van (de gemeentelijke aanpak van) ondermijning in de gemeente Groningen*.

TNO (2021). *De feiten over energiearmoede in Nederland. Inzicht op nationaal en lokaal niveau*. Den Haag: De Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO).

TNO (2023). *Energiearmoede in Nederland 2022. Een actuele schatting op nationaal en lokaal niveau*. Den Haag: De Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek (TNO).

Trendbureau Drenthe (2021). *Herstel en perspectief na corona in Drenthe*.

Trimbos-instituut (2014). *Alcohol en uitgaansgeweld – de stand van zaken*. Utrecht: Trimbos-instituut

Universiteit Utrecht (2022). *Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

UWV (2020). <i>Duiding arbeidsmarktontwikkelingen Oktober 2020</i> . Amsterdam: UWV	Voogd, de, J., Cuperus, R. (2021). <i>Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden</i> .
UWV (2021). Doorstroom WW-bijstand- Tabellenset 2019-2021. Amsterdam: UWV.	Wennekers, A. & van der Torre, A., (2020). Vrije tijd. In: Ridder, J., den, Josten, E., Boelhouwer E. & Campen, C., van (2020). <i>De sociale staat van Nederland 2020</i> . Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).
UWV (2022). Duiding arbeidsmarktontwikkelingen April 2022. Amsterdam: UWV.	
Van Ooijen, R., Van der Vaart, J., en Mierau, J. (2021) Regionale welvaartsindex wijst op structurele achterstand Groningen. ESB, 106(4800S), 26 augustus 2021.	Weterings, A., Evenhuis, E., van der Staak, M., & Thissen, M. (2021). <i>Brede Welvaart bevorderen: breed beschouwen en keuzes maken. Brede welvaart bevorderen: breed beschouwen en keuzes maken. Inzichten uit het PBL-onderzoeksprogramma ‘Regio Deals voor brede welvaart’, 2019- 2021</i> . Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
Veenhoven, R. (2006) Gezond Geluk. <i>Effecten van geluk op gezondheid en wat dat kan betekenen voor de preventieve gezondheidszorg</i> . Den Haag: ZonMw.	Winsemius, A., Ballering, C., Scheffel, R. & Schoorl, R. (2016). <i>Wat werkt bij sociaal en gezond? Over de bijdrage van sociale factoren aan gezondheid</i> . Utrecht: Movisie.
Visser, S. S. (2019). <i>Mechanismen en interventies bij intergenerationele armoede</i> . Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.	WRR (2021). <i>Kiezen voor houdbare zorg. Mensen, middelen en maatschappelijk draagvlak</i> . Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).
Visser, S. S., Edzes, A., Merx, E. & van Lanen, S. (2021). “It All Starts with Family”: Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands. <i>Journal of Poverty</i> , 1-29.	Zwet, R., van der, & van de Maat, J. W. (2018). <i>Preventie van eenzaamheid bouwstenen voor beleid</i> . Utrecht: Movisie.
Visser, S. S., Edzes, A., Merx, E., & van Lanen, S. (2022). “It All Starts with Family”: Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands. <i>Journal of Poverty</i> , 26(6), 520-548.	

BIJLAGE

OVERZICHT INDICATOREN

We onderscheiden in de Monitor Brede Welvaart Groningen in totaal 9 thema's: de 8 dimensies van brede welvaart zoals door het CBS wordt gehanteerd, plus een hoofdstuk over bevolking. Elk thema wordt gemeten met meerdere indicatoren. Gezamenlijk geven de thema's en indicatoren een beeld van de trend in de brede welvaart in een bepaald periode.

Per tabel wordt een overzicht gegeven van de indicatoren, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de minimale indicatoren (donkerblauw: van de Regionale Brede Welvaart Monitor CBS) en aanvullingen die relevant zijn voor specifiek voor de Groninger context (lichtblauw). Waar mogelijk wordt voor iedere dimensie een aanvulling gedaan vanuit het inwonersperspectief: Hoe waarderen Groningers de verschillende aspecten van brede welvaart? We volgen hiervoor longitudinaal diverse subjectieve aspecten van brede welvaart via ons burgerpanel, het Groninger Panel.

De volgende thema's en indicatoren worden in de Monitor Brede Welvaart Groningen behandeld.

Bevolking			
Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Bevolkingsgroei	2021	CBS	Bevolking op een gegeven punt in tijd, plus het aantal immigranten en geboren en, min het aantal emigrant en en overleden en
Natuurlijke bevolkingsgroei	2021	CBS	Bevolking op een gegeven punt in tijd, plus het aantal bevolkingsgroei geboren en, min het aantal overleden en
Huishoudens	2022	CBS	Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, voorzien in de dagelijkse levensbehoefte
Vergrijzing	2022	CBS	Verhouding tussen het aantal 65-plussers ten opzichte van de 20-65-jarigen
Ontgroening	2022	CBS	Verhouding tussen het aantal 0 tot 20-jarigen ten opzichte van de 20-65-jarigen
Migratie	2021	CBS	Binnenlandse migratie heeft betrekking op inwoners die van en naar andere gemeenten in Nederland verhuizen. Buitenlandse migratie gaat over emigratie en immigratie.
Bevolkingsprognose	2022	ABF	De verwachte ontwikkeling van bevolking en huishoudens in de periode 2022-2050.

Welzijn			
Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Tevredenheid met het leven	2021 2022	CBS Groninger Panel	Cijfer over de tevredenheid met het leven op een 10-puntenschaal
Tevredenheid met vrije tijd	2021	CBS	Cijfer over de tevredenheid met vrije tijd op een 10-puntenschaal
Tevredenheid met sport en cultureel aanbod	2022	Groninger Panel	Percentage dat (zeer) tevreden is met het aanbod van sport en cultuur in de omgeving
Ervaren leefbaarheid	2022	Groninger Panel	Cijfer over de leefbaarheid in eigen dorp of wijk op een 10-puntenschaal
Ontwikkeling leefbaarheid	2022	Groninger Panel	Percentage dat vindt dat leefbaarheid in dorp of wijk afgelopen 12 maanden, vooruit is gegaan, gelijk is gebleven of achteruit is gegaan
Tevredenheid met paden en groenvoorziening	2022	Groninger Panel	Percentage dat het (helemaal) eens is met de volgende stellingen: perken en plantsoenen worden goed onderhouden, fiets- en wandelpaden worden goed onderhouden
Toekomstige leefbaarheid	2022	Groninger Panel	Percentage dat aangeeft de toekomst van de woonbuurt te zien als: zonnig, neutraal of zorgelijk

Materiële welvaart

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Bruto binnenlands product	2021	CBS	De omvang van de economie
Besteedbaar inkomen	2020	CBS	Deel van het inkomen dat overblijft na aftrek van belastingen en vaste lasten
Lage inkomens	2021	CBS	Een inkomen van een éénpersoonshuishouden dat onder de €1.130,- ligt na aftrek van belastingen en premies. Een langdurig laag inkomen betekent dat het huishouden 4 jaar of langer moet rondkomen van een laag inkomen
Bijstandsuitkeringen	2020	UWV	Percentage dat een bijstandsuitkering krijgt
Rondkomen	2020 2022	CBS Drents Panel	Percentage dat aangeeft de afgelopen 12 maanden (enige) moeite te hebben met kunnen rondkomen

Gezondheid

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Ervaren gezondheid	2020 2022	CBS Groninger Panel	Percentage dat eigen gezondheid als goed of zeer goed ervaart
Langdurige ziekten of aandoeningen	2020	CBS	Percentage met een langdurige ziekte of aandoening. Langdurige aandoeningen zijn langer dan 6 maanden aanwezig. Moeite met horen of zien of een niet-optimale fysieke gesteldheid zijn functiebeperkingen
Risico op angst- of depressiestoornis	2020	GGD Groningen	Percentage inwoners met een matig tot hoog risico op angst- of depressiestoornis
Overgewicht	2020	CBS	Percentage met overgewicht inclusief obesitas
Beweegnorm	2020	CBS	Percentage dat ten minste 150 minuten matig intensief beweegt per week
Roken	2020	CBS	Percentage rokers en overmatige rokers van de totale bevolking
Alcoholconsumptie	2020	CBS	Percentage dat maximaal één glas alcohol per dag drinkt
Levensverwachting	2017-2020	CBS	Het aantal jaren dat iemand vanaf de geboorte of 65e levensjaar naar verwachting zal leven

Arbeid en vrije tijd

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Bruto arbeidsparticipatie	2021	CBS	Het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de bevolking (beroeps- en niet-beroepsbevolking)
Netto arbeidsparticipatie	2021	CBS	Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15-75 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking)
Aantal banen	2021	LISA	Totaal aantal banen en het aantal banen per 100 inwoners
Werkgelegenheid sectoren	2021	LISA	Het aantal banen per sector. Sectoren: Landbouw en visserij, industrie, nutsbedrijven, bouw, handel. Vervoer en opslag, horeca, informatie en communicatie, financiële instellingen, zakelijke diensten, overheid, onderwijs, zorg en overige diensten
Aantal zzp'ers	2021	CBS	Aantal en percentage personen waarvoor het inkomen als zelfstandig ondernemer, directeur-grootaandeelhouder, meewerkend gezinslid of overig zelfstandige de voornaamste inkomensbron is
Vacaturegraad	2021	CBS	Aantal openstaande vacature per 1.000 banen op 31 december
Mobiliteit in sector zorg en welzijn	2022	CBS	Saldo instroom en uitstroom binnen de arbeidsmarkt van Zorg en Welzijn
Werkloosheids-percentage	2021	CBS	De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking

Arbeid en vrije tijd (vervolg)

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Jeugdwerkloosheid (werkloos en geregistreerd bij UWV)	2020	UWV	Percentage jongeren tussen de 15-27 jaar dat geregistreerd staat bij het UWV
Tevredenheid met werk	2022	Groninger Panel	Percentage dat (zeer) tevreden met het werk in de regio in het algemeen en het werk in de regio voor henzelf
Acceptabele Woon-werk afstand	2021 2022	CBS Groninger Panel	Maximale acceptabele reistijd van en naar werk of studie
Opleidingstype	2021	CBS	Opleidingstype. We onderscheiden drie categorieën. De categorie ‘geen vervolgopleiding’ omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo en de entreeopleiding, de voormalige assistentenopleiding (mbo1), praktijkonderwijs. De categorie ‘mbo-opgeleid’ omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo2), de vakopleiding (mbo3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo4). De categorie ‘hbo/wo-opgeleid’ omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo (NB: hbo en wo propedeuse vallen onder de middelste categorie).
Laaggeletterdheid	2019	Stichting Lezen en Schrijven	Percentage volwassenen die moeite hebben met lezen, schrijven of rekenen

Wonen

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Tevredenheid met woonomgeving	2021 2022	CBS Groninger Panel	Percentage dat (zeer) tevreden is over de Deelaspecten: aantrekkelijk wonen, paden goed onderhouden, veel vervallen huizen, voldoende groen, goed groen onderhoud
Tevredenheid met woning	2021 2022	CBS Groninger Panel	Percentage dat (zeer) tevreden is over de eigen woning. Cijfer over de tevredenheid met woning op een 10-puntenschaal. Deelaspecten: snel internet, geschikt voor lang zelfstandig thuis wonen, staat van onderhoud, aantrekkelijkheid, waardeontwikkeling, energiezuinig, betaalbaarheid.
WOZ-waarde	2022	CBS	Gemiddelde WOZ-waarde
Woningvoorraad	2022	CBS	Totaal aantal woningen
Afstand tot voorzieningen	2021	CBS	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot de dichtstbijzijnde voorziening, berekend over de weg. Voorzieningen: huisarts, ziekenhuis (incl. buitenpoliklinieken), grote supermarkt, café, basisschool, vmbo-school, havo/vwo-school, sportterrein
Tevredenheid over voorzieningen	2022	Groninger Panel	Percentage dat (zeer) tevreden is over de voorzieningen. Voorzieningen: huisarts, grote supermarkt, basisschool.
Ervaren bereikbaarheid voorzieningen	2022	Groninger Panel	Percentage dat aangeeft af en toe of regelmatig moeite te hebben om voorzieningen te bereiken.
Tevredenheid over mobiliteit	2022	Groninger Panel	Cijfer voor de eigen mobiliteit buitenshuis op een 10-puntenschaal

Samenleving

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Sociale contacten	2021	CBS	Percentage dat minimaal één keer in de week contact heeft met familie, vrienden of kennissen
Tevredenheid met sociale contacten	2022	Groninger Panel	Cijfer voor de waardering van de sociale contacten op een 10-puntenschaal
Sociale cohesie	2022	Groninger Panel	Percentage dat het (helemaal) eens is met de stellingen: prettige omgang, mensen kennen elkaar nauwelijks, ik voel thuis in dorp/wijk, gezellig dorp/wijk met saamhorigheid.
Regiobinding	2021	Groninger Panel	Percentage dat het (helemaal) eens is met de stellingen: er bestaan een Groningse identiteit, ik ben trots op mijn provincie, Groningen is mijn thuis
Eenzaamheid	2020	CBS	Percentage personen van 18 jaar en ouder dat zich (ernstig) eenzaam voelt.
Vertrouwen in anderen	2021	CBS	Percentage dat vertrouwen heeft in anderen
Vertrouwen in instituties	2021	CBS	Percentage dat vertrouwen heeft in instituties. Instituties: de Tweede Kamer, politie en rechters
Vertrouwen in lokale overheden en instituties	2022	Gronings Perspectief, via Groninger Panel	Percentage dat aangeeft weinig of helemaal geen vertrouwen, een beetje vertrouwen of (heel) veel vertrouwen te hebben in lokale overheden en en instituties.

Samenleving (vervolg)

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Politieke betrokkenheid	2022	Groninger Panel	Percentage dat het (helemaal) eens is met de stellingen: politici houden met sommige groepen in de samenleving geen rekening, de politiek weet niet wat er leeft onder de bevolking, ik voel me vertegenwoordigd door de politiek, politieke leiders moeten zich meer richten op verbinden van de samenleving
Mantelzorg	2020	CBS	Percentage dat mantelzorg geeft en het gemiddeld aantal uren per week. Percentage mantelzorgers dat zwaar belast is
Oldest Old Support Ratio	2018	PBL/CBS	De verhouding tussen het aantal 50-74-jarigen ten opzichte van het aantal 85-plussers, als het aantal potentiële mantelzorgers voor 85-plussers als poteniele mantelzorgontvanger
Vrijwilligerswerk	2021	CBS	Percentage dat vrijwilligerswerk doet
Lid van vereniging	2022	Groninger Panel	Percentage dat lid is van een vereniging

Veiligheid

Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Geregistreeerde misdrijven	2021	CBS	Totaal geregistreeerde misdrijven per 1.000 inwoners
Aantal ondervonden delicten	2021	CBS	Aantal ondervonden delicten per 1.000 inwoners
Cybercriminaliteit	2021 2022	CBS	Percentage bevolking van 15 jaar of ouder dat slachtoffer is geworden van cybercriminaliteit. Dit zijn digitale vormen van identiteitsfraude, koop- en verkoopfraude, hacken en cyberpesten
Veiligheidsbeleving	2019 2020	CBS Groninger Panel	Percentage dat zich (wel eens) onveilig voelt in de eigen woonbuurt, in het verkeer, in eigen huis, in relatie of gezin, in het algemeen in de eigen woonbuurt
Tevredenheid met veiligheid in woonbuurt	2022	Groninger Panel	Cijfer voor de tevredenheid over de veiligheid in eigen woonbuurt op een 10-puntenschaal
Perceptie ontwikkeling criminaliteit in afgelopen 12 maanden	2022	Groninger Panel	Percentage dat inschat dat criminaliteit in buurt in afgelopen 12 maanden gelijk is gebleven, vooruit of achteruit is gegaan
Overlast	2021	CBS	Percentage dat (veel) overlast ervaart van verkeer, fysieke verloedering, sociale omgeving of milieu

Milieu			
Indicator	Meest recente jaar	Bron	Definitie
Natuur- en bosgebied	2017	CBS	Totale oppervlakte bos en open natuurlijk terrein
Natuur per inwoner	2017	CBS	Hectare natuur- en bosgebied per inwoner
Afstand tot openbaar groen	2017	CBS	De gemiddelde afstand tot openbaar groen wordt berekend over de weg tot het dichtstbijzijnde openbaar groen. Het terrein is minimaal 1 hectare groot en kan een park, plantsoen, bos of natuurgebied zijn
Kwaliteit zwemwater	2020	CBS	Gemiddelde zwemkwaliteit voor de gezondheid van de zwemmer van de locaties in meren en rivieren, volgens de normen van de EU-zwemwaterrichtlijn
Hittestress	2022	Groninger Panel	Percentage dat last heeft gehad van hitte in de woonomgeving of woning in het afgelopen jaar
Wateroverlast	2020	Klimaat-effect Atlas	Het aantal dagen dat er extreme neerslag valt
Droogte	2020	Klimaat-effect Atlas	De jaarlijkse opbrengstderving bij gras dat hoger kan zijn dan 20%
Fijnstof emissies	2019	CBS	Emissies naar lucht van fijnstof kleiner dan 2,5 µm
Broeikasgasemissies per inwoner	2019	CBS	broeikasgasemissies (CO², CH4, N2O, HFK, PFK en SF6) in CO2equivalenten per inwoner. Het CO2-equivalent staat gelijk aan het effect dat van de uitstoot van 1 kg kooldioxide (CO2) heeft
Energieverbruik gas en elektra	2021	CBS	Energieverbruik in particuliere woningen van gas of elektra in koop- of huurwoningen.

Percentage woningen met geregistreerd energielabel	2022 (vierde kwartaal)		RVOAandeel woningen met een energielabel van A of hoger (energiezuinig) tot en met G (energie-onzuinig) van het totaal aantal woningen met een geldig energielabel
Aandeel zonnestroom	2019	CBS	Percentage vermogen geleverd door zonnestroom
Energiearmoede indicator	2022	TNO & CBS	Aandeel huishoudens met een laag inkomen en een hoge energierekening of met een laag inkomen en een lage energetische kwaliteit van de woning
Waardering landschap	2022	Groninger Panel	Cijfer voor de aantrekkelijkheid van het Groninger landschap op een 10-puntenschaal
Ontwikkeling landschap	2022	Groninger Panel	Percentage dat vindt dat de kwaliteit van het Groninger landschap en cultuurhistorische elementen in de afgelopen 5 jaar vooruit is gegaan, gelijk is gebleven, of achteruit is gegaan

Colofon

Dataverzameling en redactie

Sociaal Planbureau Groningen: Heike Delfmann, Femke de Haan,
Marije Kooijstra, Ewout van Spijker, Jonne Thomassen,
Herbert Rolden en Rick Jan Withaar.

Concept, vormgeving & graphics

Studio Martiene Raven

Fotografie

Shutterstock en Nationale Beeldbank (pagina 41 en 140)

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door de Provincie Groningen

Sociaal Planbureau Groningen is onderdeel van CMO STAMM

©2023 Sociaal Planbureau Groningen

